

Peta glava:

MAĐARSKI SUNOVRAT I KRAJ RATA

a. Desničarske snage na političkoj sceni

Porazi Nemačke na Istočnom frontu protivrečno su se odražavali na političko raspoloženje u Mađarskoj. Sve više raste i jača antinemačko raspoloženje i pokušaji da se sunovrat Mađarske zaustavi i ona okrene zemljama zapadne demokratije i antifašizma. Nasuprot takvim nastojanjima jačale su i snage desnog ekstremizma koje teže još tešnjem vezivanju za Nemačku i obnovi sentištvsanske Ugarske u njenim istorijskim granicama. Kalaieva politika "klackalice" nije davala željene rezultate, a posle kapitulacije Italije, septembra 1943.godine, pojačani su i nemački pritisci na Mađarsku da se više vojno i ekonomski angažuje u stvaranju novog evropskog poretka. Već tada su postojali nemački planovi o vojnoj okupaciji Mađarske do koje je trebalo doći marta sledeće (1944) godine. Naime, 18.marta 1944.godine Hitler je pozvao Hortija na razgovor i ultimativno zahtevao okupaciju Mađarske *u interesu uspešnijeg vođenja rata*. Već sledećeg dana nemačke trupe jačine osam divizija i pod vođstvom komandanta Jugoistoka feldmaršala barona Maksimilijana Vajksa ušle su u Mađarsku bez ikakvog otpora. Glavni opunomoćenik Rajha u Budimpešti postao je Edmund Vezenmajer koji je smenio dotadašnjeg poslanika Ditriha fon Jagova. Vezenmajer je došao u Mađarsku sa velikim ovlašćenjima i zadacima, a prvenstveno da stvori takvu vladu *koja će izraziti krajnju rešenost da lojalno do konačne pobeđe sačuva svoju savezničku vernost datu prilikom stavljanja potpisa pristupu Trojnom paktu*.⁵³¹

Nemačka okupacija Mađarske otpočela je smenom Kalaieve vlade i hapšenjem svih političara i javnih radnika anglofilskih i pacifističkih raspoloženja. Među njima su bili i ministar unutrašnjih poslova Ferenc Keresteš Fišer, zamenik državnog sekretara inostranih poslova Andor Sentmikloši, poznati antinacista Endre Bajči Žilinski i dvadeset osam poslanika mađarskog Parlamenta.

Na čelo nove mađarske vlade Vezenmajer je želeo da postavi nekog od čelnih ljudi u Partije mađarske obnove. U igri su bili Bela Imredi, Jene Ruskai i Jene Rac. Ipak je 22.marta predsednik vlade postao Deme Stojai (Stojaković), dotadašnji mađarski poslanik u Berlinu. Vlada je uglavnom sastavljena od pripadnika vladajuće Mađarske partije života, ali su ključne pozicije zauzeli pripadnici desnih političkih grupacija. Tako je resor ministra privrede poveren Beli Imrediu čiji je zadatak bio potpuno uključenje mađarske privrede u ratne planove Trećeg Rajha. U tom smislu Mađarska je tokom 1944.godine trebalo da

---

⁵³¹ ZDNR XV/I,530.

isporuči 180.000 tona rude mangana, dva puta više nego 1943.godine, 1,3 miliona tona boksita (oko 40.000 tona više nego prethodne godine), ali i 178.000 tona žitarica, 17.000 tona biljnog ulja itd.⁵³² Pored Bele Imredia, kao predstavnika ekstremne desnice, za zamenika predsednika vlade postavljen je Jene Rac, za ministra unutrašnjih poslova Andor Jaroš i ministra odbrane Lajoš Čatai.

Nemačka okupacija Mađarske dovela je do promena i u samoj Bačkoj. Okupaciju su izvele jedinice nemačke divizije koja se od decembra 1943. do 18.marta 1944.godine nalazila na teritoriji NDH radi *suzbijanja komunističko-banditske delatnosti*. U njoj su bili regrutovani mahom bački Nemci koji su tako okupirali svoje dojučerašnje sunarodnike i komšije.

Novonastale promene euforično su dočekali bački Nemci, ali i pripadnici desnih pronemačkih organizacija - Partije mađarske obnove i Stranke strelastih krstova.

U ponašanju nemačkog stanovništva primetne su radikalne promene. U mestima gde su bili u većini sve su učestaliji incidenti sa Mađarima, a kada su se članovi organizacije Turanskih lovaca naoružali *u cilju odbrane Mađarstva* bili su odmah razoružani, pa je novonaimenovani ministar unutrašnjih poslova Andor Jaroš doneo odluku da raspusti ovu nacionalističku organizaciju.⁵³³ Smena Kalaieve vlade dovela je i do personalne promene u županijskim, gradskim i opštinskim rukovodstvima. I sam veliki župan Bač-Bodroške županije i slobodnih kraljevskih gradova Sombora i Novog Sada dr Leo Deak povukao se sa ovih funkcija "po sopstvenom zahtevu". Prilikom njegovog odlaska Irinej Čirić uputio mu je pismo sledeće sadržine: *Milostivi gospodine Veliki župane. Ovih dana sam saznao da je Vaše blagorodije dalo ostavku na službu Velikog župana, službu tešku i punu odgovornosti, u današnjim osobito teškim vremenima. U ovoj visokoj poverljivoj službi obavezali ste na iskrenu blagodarnost, kako mene i moju crkvu, tako i moje mnogim iskušenjima izložene vernike, pošto ste našu stvar rukovodili i rešavali sa razumevanjem i blagonaklonošću, sa mnogo takta, nepristrasno i pravično. Ja kao i mnogi moji vernici imali smo u Vama, u ovim teškim vremenima uvek dobronamernog i hrabrog zastupnika naših žalbi pred nadležnim vlastima.*

Molim Vaše blagorodije i ovom prilikom primite izraz mog osobitog poštovanja.⁵³⁴

Za novog velikog župana Bač-Bodroške županije i slobodnih kraljevskih gradova Sombora i Novog Sada postavljen je 23.maja 1944.godine lider Partije mađarske obnove u Bačkoj dr Jožef Piukovič. Prilikom stupanja na dužnost izjavio je, između ostalog, da želi županijske poslove da vodi *u duhu novog vremena, da je oduvek u duši bio nacionalsocijalista i da svojim radom želi učiniti kraj psihičkom raspadu Mađarstva, uz ostvarenje nacionalnog jedinstva u ovim teškim vremenima.*⁵³⁵

U cilju dobijanja posebnih instrukcija, Piukovič je boravio u Budimpešti od 25.maja do 2.juna 1944.godine. Dobijene instrukcije najviše su se odnosile na pitanja odnosa prema nemađarskim narodima, ali i na radikalne kadrovske promene u mesnim upravama skoro svih bačkih opština.⁵³⁶

⁵³² Povećanje poljoprivredne proizvodnje još više je opterećivalo i onako opustošenu privredu, što je imalo za posledicu veći otpor i nezadovoljstvo seljaštva. (ZDNR XV/1,532-533).

⁵³³ J. M i r n i ć, *Nemci u Bačkoj...*,286-287.

⁵³⁴ *Zapisnik o saslušanju L.Deaka 1945*, MV.AZ, br.8316.

⁵³⁵ U inauguralnoj besedi od 5.juna 1944. Piukovič je posebno istakao da je njegova porodica, iako bunjevačkog porekla, u prošlosti stekla mađarsko plemstvo i da je spreman da se bori, ne samo za mađarske interese već i da se suprotstavi svima onima koji žele da spreče Mađarsku da pronađe svoje mesto u Novoj Evropi.

⁵³⁶ MV.AZ, br.19000-mikro film (kockice 120-122).

Na mestu podžupana Bač-Bodroške županije ostao je Erne Bajšai koji je bio od ranije pouzdani nemački čovek. U vreme personalnih promena zalagao seda se za velikog župana postavi Imre Pal, predsednik Stranke strelastih krstova.⁵³⁷

Sa mesta velikog župana Slobodnog kraljevskog grada Subotice povukao se, iz "sopstvenih razloga i želje" i Andor Rek. Na njegovo mesto postavljen je Đula Vojnić. Slično se desilo i u Novom Sadu gde je za velikog župana ponovo postavljen Peter Fernbah koji se već od ranije eksponirao kao pronemački čovek, naročito u vreme racije kao izraziti antisemita. I Fernbah i Vojnić i Piukovič bili su u to vreme članovi Partije mađarske obnove.

Okupacijom Mađarske pristupilo se i radikalnijem rešavanju jevrejskog pitanja. Već 7.aprila 1944.godine novi ministar unutrašnjih poslova Laslo Baki, kao izraziti antisemita, izdao je poverljivu naredbu o upućivanju svih Jevreja u koncentracione logore. U prvoj rečenici naredbe isticalo se da će vlada Mađarske za kratko vreme čitavu zemlju očistiti od Jevreja.

Konačno rešenje jevrejskog pitanja trebalo je ostvariti i u Bač-Bodroškoj županiji kao višenacionalnoj, graničnoj i nemirnoj. Već 6.aprila 1944.godine (dan pre naredbe ministra Bakia) veliki župan Novog Sada Peter Fernbah upozoravao je da prilikom getoizacije Jevreja i njihovog proterivanja treba obezbediti da njihova imovina svakako pripadne mađarskoj državi, a ne Nemcima i Srbima.⁵³⁸

Masovnije stradanje Jevreja otpočelo je posle nemačke okupacije Mađarske. U Novom Sadu je već 20.marta 1944.godine uhapšeno preko 300, uglavnom najimućnijih jevrejskih porodica.⁵³⁹ Od 6.aprila 1944.godine svi Jevreji na teritoriji Mađarske morali su da nose Davidovu zvezdu, a od 26.aprila bilo im je zabranjeno i napuštanje domova.⁵⁴⁰ Konačna i potpuna getoizacija u Bačkoj otpočela je 16.aprila 1944.godine, a sledećeg meseca svi Jevreji bili su upućeni u nemačke koncentracione logore, najviše u Aušvic. Od preko šesnaest hiljada bačkih Jevreja u nacističkim logorima stradalo je blizu trinaest hiljada.⁵⁴¹

Tragičnu sudbinu na teritoriji Bačke doživela je i velika grupa Jevreja koju su Nemci, povlačeći se iz Borskog rudnika pred naletom Crvene armije, vodili u koncentracione logore Trećeg Rajha. Tada su pratoci, ali i domaće nemačko stanovništvo, naprosto masakrirali oko 700 Jevreja na ciglani u Crvenki.⁵⁴²

Mađarsko stanovništvo Bačke, kao i čitave Mađarske, sa iznenađenjem i izvesnim žaljenjem pratilo je i tragediju filmske dive Katalin Karadi. Novosadska *Nova pošta* donela je 14.maja 1944.godine članak pod naslovom: *Karijera i pad slavne filmske umetnice* u kojem se isticalo da je na kraju svoje karijere *morala da plati svoje jevrejsko poreklo*. Svi oni koji su je do juče obožavali očednom su joj *zbog rasne čistote* okrenuli leđa, a njeni filmovi koje su *najmađarskiji Mađari* sa zanosom gledali, povučeni su iz bioskopskih dvorana.

⁵³⁷ Zapisnici o saslušanju E.Bajšaiu 1945, MV.AZ, br.8602 i 8604.

⁵³⁸ ZDNR XV/1,543.

⁵³⁹ P. Š o z b e r g e r, *Novosadski Jevreji...*, 43.

⁵⁴⁰ MV.AZ, mađ.žand.9/58.

⁵⁴¹ Od 4600 novosadskih Jevreja rat je preživelo 650, dok je od oko 6000 subotičkih, posle rata u životu ostalo oko 1200 (MV.AZ, *Elaborat o zločinima okupatora protiv Jevreja u Vojvodini*, br.23410 i AV.F.183K.515,dok.b.b.).

⁵⁴² AV.F.183.K.82.br.350/944.

I vođstvo DMKSZ-a se uključilo u antisemitsku kampanju i akciju. Već 11.maja 1944.godine uputilo je okružnicu svim podružnicama organizacije da prilikom iseljjenja jevrejskih kuća nastoje da obezbede prostorije za rad i razvijanje svoje nacionalne i kulturne misije.⁵⁴³

Godišnjica oslobođenja Bačke 1944.godine obeležena je znatno skromnije i politički umerenije nego ranijih godina. Gradonačelnik Novog Sada, Mikloš Nađ, uputio je 12.aprila proglas u kojem se isticalo: *Sutra će biti godišnjica kako se naš grad vratio u okrilje drage nam Majke Mađarske. Vremena puna iskušenja sprečavaju nas da na svečan način proslavimo praznik onako kako nam srce oseća. Obratimo se u našim dušama Bogu Mađara i blagodarimo mu na ovom danu. U znak praznika ukrasimo naše kuće zastavama i pod tim bojama gledajmo slobodno i ponosno u budućnost.*⁵⁴⁴

I pored sve očiglednijeg mađarskog sunovrata, vezivanjem za nemački Rajh u mađarskom javnom mnenju još uvek se očekivalo čudo, naročito od ekstremnih nacionalističkih grupacija. Ovakva raspoloženja i očekivanja osećala su se i među Mađarima Bačke. U tom kontekstu, početkom maja 1944.godine pokrenuta je inicijativa da se i na prostorima Delvideka osnuje Nacionalsocijalistička stranka, a novosadski veliki župan Peter Fernbah primio je 10.maja predstavnike Stranke mađarske obnove i tom prilikom istakao da će on lično pomagati svaki desničarski pokret koji je usmeren u pravcu, pre svega, antiboljševizma.⁵⁴⁵

Glavni propagator *novog kursa u mađarskoj politici* bio je novopostavljeni župan Bač-Bodroške županije Jožef Piukovič. On je nastojao da spreči sve izraženiju aktivnost Partije mira, naročito među poljoprivrednim radnicima. Mada ova partija nije uspela da oformi veći broj svojih podružnica u Bačkoj ipak se osećala njena propagandna aktivnost. Već marta 1944.godine, uoči mađarskog praznika slobode, štampane su novine pod naslovom: *Mir i sloboda 1944.godine*, sa objašnjenjem da one izlaze u *vreme smrtne opasnosti za mađarski narod*. Partija mira pozvala je i bačke seljake da svoje useve ne isporučuju Nemcima, da ne seju uljarice, ne plaćaju porez državi koja nije njihova, i da se ne odazivaju mobilizaciji.⁵⁴⁶

Mađarske vlasti su se i pre nemačke okupacije plašile seljačkog nezadovoljstva i uticaja levih pokreta. Početkom 1944.godine mađarska vlada primorala je predsednika Mađarskog seljačkog saveza Ferenc Nađa, poslanika Nezavisne stranke malih posednika, da podnese ostavku i na njegovo mesto postavila radikalnijeg Lasla Patakia. Povod za to bilo je sve izraženije delovanje Partije mira, ali i strah da bi nezadovoljstvo agrarnom politikom vlade moglo dovesti do socijalnih nemira. Iz tih razloga, 27.marta 1944.godine ministar unutrašnjih poslova raspustio je Seljački savez, a sledećeg dana i Socijaldemokratsku i Nezavisnu stranku malih posednika.⁵⁴⁷

Da bi sasvim onemogućio političku aktivnost stranke, Andor Jaroš, ministar unutrašnjih poslova, izdao je 29.aprila 1944.godine i naredbu o zabrani održavanja zborova. Prateći ostvarenje ove naredbe, on se jula iste godine, u jednom strogo poverljivom raspisu svim velikim županima, žalio da se ona ne poštuje i da se zabranjene političke stranke i

⁵⁴³ Okružnica DMKSZ br.135 iz 1944, MV.AZ, br.8470.

⁵⁴⁴ Nova pošta, Ujvidek 13. IV 1944.

⁵⁴⁵ Nova pošta, Ujvidek 11. V 1944,4.

⁵⁴⁶ MV.AZ, br.19882, dok.b.b.

⁵⁴⁷ MV.AZ,mađ.pol.6/53 i MK 25/136.

udruženja *prosto utrkuju u izigravanju ove zabrane. Osim toga na zborovima koji su održavani bez dozvole, ili sa izuzetnom dozvolom, dolazilo je do čestih provokacija i napada na vladu. Ovo stanje jako podseća na vremena koja su prethodila revoluciji koja je imala žalosne posledice za mađarski narod. Jaroš je upozorio, takođe, da se u vreme kada se mađarskim granicama približava linija fronta, a posebno u vreme žetve, mora sva pažnja posvetiti toj činjenici, a ne političkim akcijama, zahtevajući da se svi zborovi političke sadržine rasture, a organizatori, ako je potrebno i interniraju.*⁵⁴⁸

Ozbiljnost situacije, jačanje otpora okupaciji, ali i potreba da se obezbedi što više hrane sa teritorije Bačke, usloveli su i promene u komandi Jedinstvenog rukovođenja. Dotadašnji general Pal Plati sam se povukao sa mesta glavnokomandujućeg a na njegovo mesto imenovan je generalštabni pukovnik Jene Temeri. Prilikom stupanja na dužnost izjavio je: *Tražim i očekujem od svakog, zbog ozbiljnosti današnje situacije, da svim snagama učestvuju u odbrani Bačke. Svaki pojedinac mora dati doprinos da se što više hrane proizvede jer se danas približavamo vremenu kada će doći do konačnog rešenja mađarske sudbine.*⁵⁴⁹

Posle okupacije od strane Nemačke, mađarska žandarmerija nastavila je svoju delatnost, ali sada pod budnom nemačkom kontrolom. Njene obaveze bile su konkretizovane jednim raspisom segedinskog žandarmerijskog okruga od 4. aprila 1944. godine. U njemu se isticalo: *Sa 19. martom došao je na vlast novi sistem gledanja na svet. Naš zadatak je da uvek imamo u vidu interese mađarske otadžbine i naroda te da stojimo na raspolaganju onom organu vladavine koji se, procenjujući događaje i vreme odlučio za ovakvu vrstu vladavine. Među desničarskim političkim strankama ne postoji savršena politička harmonija i saglasnost. Svaka od njih bi htela da vidi svoje vođe na vlasti. Ova nesloga može sada da stvori neprijatnu unutrašnju političku situaciju. Očekuje se saradnja. Izuzetak čini Stranka strelastih krstova koja nije uzeta uopšte u obzir prilikom sastavljanja vlade. Ovo je izazvalo njeno ogorčenje te se ona povukla u krajnju desničarsku opoziciju i glasnija je nego ikada do sada. Smatraju da jedino oni mogu da razreše sadašnju situaciju. Posebno obratite pažnju na njihovu delatnost, isticalo se na kraju raspisa.*⁵⁵⁰

Nemačka okupacija Mađarske pretpostavljala je i značajne promene u organizaciji političkog života uopšte. Umesto višepartijskog sistema mađarske vlasti pokušavaju da izgrade jednopartijski sistem formiranjem tzv Nacionalne organizacije. Na prostorima Bačke ovi pokušaji nisu dali posebne rezultate mada su se u njima angažovali pripadnici sve agresivnije Stranke mađarske obnove. Ljudi koji su imali ambicije da budu na čelu Nacionalne organizacije, bili su, uglavnom, problematičnih političkih i moralnih kvaliteta. O tome svedoči i jedan strogo poverljivi izveštaj policijskog kapetana iz Kanjiže od 26. maja 1944. godine u kojem je data karakteristika za dr Jožefa Čepela, advokatskog pripravnika, jednog od kandidata za predsednika mesne organizacije. *Za vreme od godinu dana svoje političke delatnosti sa svojim delima i ponašanjem nije sebi pribavio takvu moralnu bazu koja bi ga učinila prvom političkom ličnošću u mestu. Među građanima on i pored svojih 33 godine ne spada u red ozbiljnih ljudi pošto je lakomislen i voli da se karta. Zbog svojih*

⁵⁴⁸ Naredba se nije odnosila na privredna udruženja, organizaciju Levente, DNKSZ i sve sportske organizacije. Pružena je samo mogućnost da narodni poslanici kontaktiraju sa svojim biračima putem zborova. (MV.AZ, mađ. grad21/144).

⁵⁴⁹ Naredba o postavljenju J. Temeria, MV.AZ, mađ. grad.21/90.

⁵⁵⁰ MV.AZ, mađ. žand.9/53.

*materijalnih prilika stoji pod uticajem takvih ljudi protiv kojih je moje nadležstvo vodilo postupak zbog krivičnog dela pribavljanja materijalne koristi.*⁵⁵¹

U isto vreme i Stranka strelastih krstova intenzivira svoj politički rad. Od početka maja 1944. godine ona na čitavoj teritoriji Mađarske organizuje partijske kurseve i političke skupove, iako je ministar unutrašnjih poslova zahtevao od mesnih vlasti da spreče njenu aktivnost, makar i uz upotrebu sile.⁵⁵²

Mada je delovala gotovo ilegalno, sve teži ekonomski položaj u zemlji i nezadovoljstvo politikom mađarske vlade, naročito seljaštva, uticalo je da ova krajnje ekstremna i nacionalistička stranka ojača svoje pozicije i nađe politička uporišta među agrarnom sirotinjom. Njen vođa Salaši nije odustajao od namere da dođe na vlast i "spase mađarsku naciju". Svoju aktivnost intenzivira i na prostorima Bačke, posebno u mestima Potisja. O tome je u jednom žandarmerijskom izveštaju s početka juna 1944. godine zabeleženo: *Mi smo znali za njegov (Salašijev) dolazak, mada se on držao u tajnosti. U Adu je stigao iz Sente svojim automobilom. U susret mu je krenulo 14 biciklista iz Ade i 13 iz Mola u zelenim partijskim uniformama. One iz Mola smo odveli radi legitimisanja u opštinu, ali su ovi iz Ade zaobilaznim letnjim putem uspeli da dočekaju vođu bez da ih sprečimo. Dozvolili smo im da Salaši prima svoje pristalice samo u partijskim prostorijama mada je pred zgradom bilo preko stotinu njegovih pristalica.* Konstatovano je i da se Salaši u razgovoru sa svojim pristalicama posebno interesovao za aktivnost Stranke mađarske obnove, ali i partizanskog pokreta. Komentarisao je i političku situaciju ističući da su oni zajedno sa Nemcima *uticali da Horti marta 1944. godine povuče mudar potez i raskrsti sa starom vladom.* Uveravao ih je da je nemačka vojska izvukla Mađarsku iz prave krize u koju je zapala i da je glavni zadatak partije da stvori Novu Hungariju.⁵⁵³ U to vreme mesna organizacija Stranke strelastih krstova u Adi brojala je 190 članova (124 muških, 44 žene i 22 omladinca), dok ih je u Molu bilo 201. Kakva je ovde bila brojnost članstva u odnosu na druga mesta ilustruje podatak da je u isto vreme u Novom Sadu evidentirano 237 članova.⁵⁵⁴

Ni novoformirana Stojajeva vlada nije poboljšala mađarske prilike. Nesređeno i haotično stanje u zemlji, kao i približavanje rata mađarskim granicama navele su Hortija da imenuje novu vladu i tako pokuša da spasi režim. Već 24. avgusta 1944. godine obavestio je Gezu Laktoša da najozbiljnije računa na njega za predsednika vlade. Smatrao je da će dovođenjem generala, nekadašnjeg zapovednika Prve mađarske armije, spasiti ono što se spasiti moglo.

Stojajeva vlada zvanično je raspuštena 29. avgusta 1944. godine. Od starih ministara u vladi ostali su samo ministar za poljoprivredu Bela Jurček i finansija Lajoš Remenji Šneler koji su slovlili za najodanije nemačke ljude.⁵⁵⁵

Formiranjem nove mađarske vlade promenjen je i veliki župan Bač-Bodroške županije i grada Sombora. Umesto Jožefa Piukoviča postavljen je Arpad Falcione "dokazani nemački čovek". Međutim on nije mogao značajnije uticati na potonja zbivanja u Bačkoj zbog skorog završetka rata na tim prostorima.

⁵⁵¹ MV.AZ, MK 25/61.

⁵⁵² MV.AZ, mađ. građ. 21/15.

⁵⁵³ Ovom prilikom Salaši se obratio i Mađaricama apelujući na njih da se posebno angažuju u radanju što više dece kako bi mađarska nacija bila što brojnija. (MV.AZ, mađ. žand. 9/113).

⁵⁵⁴ MV.AZ, MK 28. br 155 i AV.F.183.K.82. strogo pov. 1/944.

⁵⁵⁵ K o r o m M, *A fasizmus bukása Magyarországon...*, 200 i K a r s a i E, *A budai vártól gyepig...*, 507.

Vlada Geze Lakatoša nastavila je ratnu politiku zajedno sa Nemačkom, ali je upozoravala na potrebu odbrane mađarskih granica, pre svega od SSSR-a *jer se samo tako može spasiti mađarska država i narod od ruske okupacije i dobiti vreme za približavanje Englezima.*⁵⁵⁶ Ovakav stav i potonja zbivanja na ratištima uslovili su da Nemačka 16. oktobra 1944. godine dovede na vlast Ferenc Salasija i njegovu ekstremnu partiju - Stranku strelastih krstova. No, u to vreme najveći deo vojvođanskog prostora bio je već oslobođen od strane partizanskih i sovjetskih jedinica i van uticaja političkih procesa u Mađarskoj.

Ofanziva Crvene armije na Zapad realno je menjala vojnu i političku sliku jugoistoka Evrope. Ona se povoljno reflektovala i na razvoj oružanog otpora okupatoru i na prostoru Bačke i Baranje. I pored nemilosrdnog obračuna sa komunističkim i antifašističkim pokretom tokom 1941. i 1942. godine, mađarske vlasti nisu uspele da ga sasvim unište. On se u zimu 1943/1944. godine prilagođavao političkoj i vojnoj realnosti u Bačkoj, razvijajući, pre svega propagandnu delatnost, a od proleća otpočinje i sa organizovanjem raznih sabotažnih akcija. U to vreme dolazi i do sve češćih sukoba sa pograničnim mađarskim jedinicama prilikom prebacivanja partizanskih grupa u Srem i obrnuto. Zimski period, uglavnom je iskorišćen za organizaciono i političko jačanje NOP-a, pridobijanje što većeg broja simpatizera i formiranje vojnih jedinica koje će u određenom trenutku stupiti u šire vojne akcije.

Antiokupacioni otpor tada ima izrazito srpski i slovenski karakter jer se u pokretu nalaze i pripadnici slovačke nacionalne manjine. Ocenjujući političke prilike i karakter NOP-a u Vojvodini, pokrajinsko partijsko rukovodstvo smatralo je veoma značajnim njegovo proširenje na sve etničke grupe. Ono je isticalo potrebu zajedničke borbe u oslobođenju Vojvodine i rešavanju njenog političkog statusa u jugoslovenskom federativnom sistemu koji se temeljio na odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a. Komunističko rukovodstvo sve češće se obraća "*poštenim Mađarima*" *koji svoje ruke nisu okrvarili u raciji i prilikom ulaska mađarske vojske u Bačku 1941. godine.* U proglasu PK KPJ za Vojvodinu od 20. januara 1944. godine tražilo se od poštenih Mađara da stupe u oružanu borbu u vreme kada nastupi završna faza rata protiv fašizma. Ovaj proglas se pojavio, ne slučajno, na prostorima Šajkaške, gde su srpsko-mađarski odnosi posle racije bili krajnje zaoštreni. Dr Leo Deak prosledio je zaplenjeni primerak ovog proglasa Ministarstvu unutrašnjih poslova tražeći instrukcije za preduzimanje određenih mera *na ovom veoma osetljivom prostoru za mađarsku državu gde komunisti i srpski nacionalisti ponovo dižu glavu.* U proglasu vojvođansko komunističko rukovodstvo je isticalo: *Pošteni Mađari šta vi čekate? Okrvavljeni i leševima puni Dunav i Tisa optužuju, žrtve Temerinske ulice u Novom Sadu i bezbrojnih sela šajkaške traže osvetu, a ostarele porodice Bačke i Baranje i napuštena ognjišta vape zadovoljštinom. Golemi su zločini počinjeni u ime mađarskog buđenja, a sve u korist Hitlerovih paklenih planova. Za krivce nema oproštaja, nema milosti... Varate se ako mislite da se tim nečuvanim zločinima ispravlja versajska nepravda i ona koju su činili jugoslovenski režimi. Nasiljem Bačka ne može postati ni mađarska ni srpska, jer je Bačka zavičaj svih naroda koji u njoj žive.* (podvukao A.K).

Vojvođanski komunisti su se sličnim apelima obratili i banatskim i sremskim Mađarima: *Vi ste u novom evropskom poretku postali nižerazredna nacija, te je to razlog više da se i vi uključite u antifašističku borbu koju vodi partizanski pokret.*

⁵⁵⁶ K o r o m M, *A fasizmus bukása Magyarországon...*, 201.

Posebno je upozorena agrarna sirotinja iz redova bačkih Mađara da ne naseda demagoškim obećanjima i uticaju Stranke strelastih krstova koja se baš tada izraženije aktivirala, posebno u mestima Potisja.

Sagledavajući celinu nacionalne i političke situacije proglas PK KPJ je konstatovao da će Bačka i Baranja sigurno pripasti Jugoslaviji, kao i čitava Vojvodina koja će u novoj državi imati svoju autonomiju, a svi njeni narodi rešavati sudbinu po svojim interesima. Pred vojvođanske Mađare komunisti su postavili dve mogućnosti: ili da se priključe narodnooslobodilačkom pokretu, ili da *odgovaraju pred narodnim sudom za počinjene zločine*.⁵⁵⁷

Sve prisutniji strah od komunističke opasnosti tokom 1944.godine podgrejavao je antiboljševizam desnih snaga u Mađarskoj. Boljševizam je predstavljen kao *crvena neman koja se približavala istorijskim granicama Mađarske*. Antiboljševička propaganda naročito je bila razvijana kod mađarskog proletarijata i seljaštva. U tom cilju, ne slučajno, još 12.februara 1944.godine organizacija radnika (Nacionalna središnjica rada) organizovala je u Novom Sadu izložbu na kojoj su predstavljene *sve strahote koje može doneti boljševizam sa svim njegovim metodama i tragičnim posledicama*.⁵⁵⁸

Antiboljševičko raspoloženje Mađara Bačke podsticano je i raznim filmskim predstavama. U bioskopskim dvoranama prikazivao se tokom maja i juna 1944.godine *najveći snimljeni italijanski antiboljševički film "Večita borba" sa Alidom Vali i Foskom Gjančetijem u glavnim ulogama*. Uz posebnu propagandu prikazivan je i mađarski film "Mađarski orlovi" koji je trebalo da podseti sve Mađare *na herojsku smrt Ištvana Hortija u borbi protiv boljševika*. Ovaj film trebalo je takođe *da povrati poljuljanu veru u snagu mađarskog oružja, naročito avijacije*. Bilo je to u vreme kada je saveznička avijacija sve češće bombardovala mađarske gradove.

Među glavne protagoniste antiboljševizma, ali i antisemitizma, bila je i organizacija Saveza ratnih drugova sa Istočnog fronta koja je formirana u okviru Partije mađarske obnove na čelu sa Belom Imrediem. Simbol organizacije je mrtvačka glava sa dva ukrštena mača, a glavni moto: "Pobeda ili smrt". U svom proglasu povodom trogodišnjice izbijanja rata protiv boljševizma (napada Nemačke na SSSR) posebno su isticali: *Mi smo iz neposredne blizine najbolje videli opasnost koja preti Evropi od satanske boljševičke zavere i zato je istorijska uloga Mađarstva, koje se smestilo između dva sveta da bude čuvar katoličanstva koje je sve više ugroženo crvenom petokrakom*.⁵⁵⁹

Stranka mađarske obnove smatrala je tada da se samo izgradnjom nacionalsocijalizma Mađarska može spasiti boljševizacije. Strah od komunističkog, ali i drugih levih pokreta, primorao je novo naimenovanog ministra unutrašnjih poslova Andora Jaroša da 31.marta 1944.godine izda naređenje svim sreskim načelnicima da u roku od 24 sata uhapsu i interniraju sve osobe za koje se pouzdano znalo da su sumnjivi i u sprezi sa komunističkim, levim i pacifističkim idejama. Ova je naredba veoma revnosno izvršena, ali je već 26.aprila usledila nova kojom se zahtevala internacija samo onih osoba koje su smatrane opasnim za državnu bezbednost, a ne i sumnjiva lica na osnovu prijave građana.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Lj. Vasilović, PK KPJ za Vojvodinu 1941-1945.,240-244.

⁵⁵⁸ Reggeli Ujság, Ujvidék 1944 II 19,2.

⁵⁵⁹ Govor B.Imredia 22. VI 1944. MV.AZ. MK 25/136.

⁵⁶⁰ MV.AZ.mađ.grad.20/218.

Prema uputstvima ministra Jaroša pod posebnu prismotru i kontrolu ponovo su došli i vojnici bivše jugoslovenske vojske za koje se sumnjalo da mogu *postati jezgro nekim partizanskim organizacijama*. Iz tih razloga pristupilo se njihovoj masovnijoj internaciji.⁵⁶¹

Strahujući *od pogubne propagande Zapada, ali i Istoka* ministar Jaroš doneo je 6.aprila 1944.godine i naredbu da se svim nepoverljivim licima srpske i slovačke nacionalnosti u Bačkoj oduzmu radio aparati. Od ove mere bili su izuzeti Bunjevci i Šokci, što svedoči da se strahovalo isključivo od Srba i Slovaka koji su bili nosioci partizanskih aktivnosti u Bačkoj.⁵⁶²

Opšte vojne promene u Evropi, a posebno u Mađarskoj, od marta 1944.godine pozitivno su se odražavale i na razvoj NOP-a u Bačkoj. Rukovodstvo pokreta obraćalo je posebnu pažnju na organizaciono jačanje KPJi obnavljanje ranije pokidanih veza. Sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bačku i Baranju Nikola Petrović izvestio je 13.marta 1944.godine PK KPJ za Vojvodinu da su članovi OK KPJ Geza Tikvicki i Lajoš Jo upućeni na rad u Suboticu i okolinu *i da su tamo našli dobre ljude, dosta povezane sa masama. Dvojicu su odmah i primili u partiju. Imaju dobre izgleda za dalje razvijanje rada. OK koji je trebao tamo da postoji, u stvari, kao organizaciono telo, nije ni postojao ni radio. Drugovi koji su tamo radili nisu ništa u organizacionom smislu radili. Nisu znali šta i kako treba raditi. Istina, povezali su se sa masama i stvorili dosta dobrih veza. I to je nešto, tako da drugovi neće morati počinjati sasvim iz početka.*⁵⁶³

Povodom Nemačke okupacije Mađarske, OK KPJ za Bačku i Baranju uputio je 27.marta 1944.godine i jedan proglas na mađarskom jeziku u kome se posebno obraća mađarskim radnicima i seljacima. Ocenjivao je tom prilikom da će ove promene baciti stotine hiljada Mađara *kao topovsko meso na Istočni front protiv oslobodilačke Crvene armije. Opet će, još više nego kod Voronježa, potocima poteći mađarska krv...Naši gradovi i sela biće uništeni bombama iz savezničkih bombardera. Sve strahote rata sručiće se na mađarski narod...Od prvog dana okupacije Bačke i Baranje vrši se po nalogu Hortija strahoviti teror nad našim srpskom, hrvatskom, slovačkom i rusinskom braćom. Poklano je na desetinu hiljada dece, žena i staraca. Vi ste svojim očima gledali te sramne zločine koji su ukaljali mađarsko ime. Neki među vama su, na žalost, u njima i sudelovali. Njihova sudbina je zapečaćena i oni će biti kažnjeni teškom kaznom. Ali na sreću, Horti nije uspeo da uvuče sve bačke i baranjske Mađare u svoje zločine protiv slovenskog življa Bačke i Baranje. Vama, poštene Mađari upućene su naše reči!...I vaše je mesto, poštene mađarski rodoljubi, u redovima narodnooslobodilačkog pokreta koji se, na čelu sa junakom naših naroda, maršalom Titom, bori za bolju i srećniju budućnost svih naroda Jugoslavije u novoj, demokratskoj, federativnoj, narodnoj državi. Prošlo je vreme oklevanja i čekanja! Sada se odlučuje i vaša sudbina! Stupajte smelo u redove partizana! Oni vam pružaju bratsku ruku! Pomažite na svakom koraku borce za oslobođenje naše otadžbine!*⁵⁶⁴

Početkom 1944.godine pristupilo se i stvaranju partizanskih jedinica i ilegalnih organa vlasti. Od kraja januara 1944.godine iz Srema se prebacuju i borci Trećeg bačko-baranjskog odreda koji uglavnom izvode diverzantske akcije. Do polovine 1944.godine odred ima oko pedesetak boraca. Njegovim omasovljenjem u leto iste godine GŠ NOV i POV formirao je

⁵⁶¹ ZDNR XV/1,547.

⁵⁶² Novi Sad u ratu i revoluciji, knj.II,301.

⁵⁶³ Lj. Vasilović, PK KPJ za Vojvodinu 1941-1945.,317.

⁵⁶⁴ Isto, 335-336.

Bačko-baranjsku operativnu zonu i reorganizovao odred. Formirano se pet partizanskih odreda: Bačkopalanacki, Šajkaški, Subotički, Novosadski i Somborski.

Nasuprot ovim, relativno malim partizanskim snagama, stajale su dobro organizovane i vojno jače okupatorske jedinice koje su raspolagale sa oko dvadeset hiljada dobro naoružanih vojnika i policajaca. Od marta meseca i nemačka manjina predstavljala je značajnu vojnu snagu na tim prostorima, mada su mnogi bački Nemci već ranije bili regrutovani u regularne jedinice Rajha.⁵⁶⁵

Oružane partizanske aktivnosti otpočele su februara 1944. godine u Bačkom Gradištu i Čurugu kada su ubijena dva policajca. Sledećeg meseca izvedeno je devet partizanskih akcija, od kojih su posebno bile značajne one na pruži Novi Sad-Subotica (kod Zmajeva) i između Bačke Palanke i Obrovca marta, meseca.⁵⁶⁶

Od leta 1944. godine organizuju se razne paljevine strateških sirovina, uglavnom kudelje koja se proizvodila u nemačkim selima. Za razliku od ranijih akcija kada se isticala parola "ni zrna žita okupatoru" sada se potenciraju širi zahtevi. U proglasu OK KPJ za Bačku i Baranju od 27. marta 1944. godine ističe se: *Svaki gram masti produžuje život smrtno ranjenoj fašističkoj zveri i produžuje naše ropstvo... Kopajte skloništa i skrivajte hranu. Priložite je u narodnooslobodilački fond čime ćete obezbediti ishranu naše vojske i siromašne braće. Uništavajte viškove hrane. Davati hranu fašistima to je zločin prema svome narodu i njegovoj narodnooslobodilačkoj vojsci, to je zločin prema borcima bratske Crvene armije.*⁵⁶⁷

Polovinom 1944. godine otpočinj u intenzivniji obračuni sa saradnicima okupatora. Na udaru su posebno bili Mađari koji su učestvovali u raciji, ali i Srbi konfidenti. Pojedinačno obračunavanje partizana sa Mađarima krivcima za raciju, te godine nisu izazvale odmazde mađarskih vlasti što svedoči da one nisu više bile u stanju da kontrolišu situaciju i da odgovore na partizanske izazove kao u vreme racije. Tako, primera radi, ni likvidiranje Ignaca Hanaka u čuruškom ataru (jula 1944), koji je posle racije postao predsednik opštine, nije izazvalo odmazdu vlasti.⁵⁶⁸

Strah od boljševičkog delovanja, pre svega slovenskog stanovništva na osetljivom bačkom prostoru, primorace vlasti da pooštire mere kontrole protiv "uvek na bunt spremnih Srba". Ova mera ostvarena je putem pojačane mobilizacije srpskog stanovništva (od 45 do 62 godine) maja meseca u munkaše. Oni su prolazili kroz kraću vojnu obuku kao mađarski državljani i bili su pomoćna radna snaga na frontu i pri obavljanju poljoprivrednih radova, budući da je veliki broj Mađara mobilisan u vojne jedinice.⁵⁶⁹

U isto vreme vrši se i prinudna mobilizacija srpskih mladića od 17 do 20 godina starosti za koje je policija verovala "da su prijemčivi zaraznoj boljševičkoj propagandi". I ova mera primenjivala se zbog straha od diverzija u vreme žetvenih radova. Mobilisani mladići radili su kao pomoćna radna snaga na nemačkim vojnim aerodromima, posebno u Austriji, gde su bili izloženi čestim bombardovanjima savezničke avijacije. Posleratnim procenama na ove radove odvedeno je oko 3.500 mladića iz Bačke.⁵⁷⁰

⁵⁶⁵ Vojvodina u NOR-u..., 276.

⁵⁶⁶ Isto, 295.

⁵⁶⁷ Lj. Vasilović, PK KPJ za Vojvodinu 1941-1945..., 329.

⁵⁶⁸ Geza Tikvicki, *Slike iz ustanka u Bačkoj*, Beograd 1989, 229-231.

⁵⁶⁹ Prema podacima Anketne komisije tom merom bilo je obuhvaćeno oko 8000 lica. (*Elaborat Anketne komisije o prinudnom regrutovanju*, MV.AZ, br. 1224).

⁵⁷⁰ MV.AZ, br. 1224.

U cilju smirivanja i kontrolisanja situacije mađarske vlasti pokušale su da uspostave veze i sa onim Srbima koji su se od ranije isticali antikomunističkom delatnošću. Ključnu ulogu imao je Milan L. Popović koji je dobio zadatak da od polovine 1944. godine formira tzv "srpsku odbranu" čiju bi okosnicu činili četnički elementi kojime je suđeo u Somboru 1943. godine, a koji su kasnije pomilovani i pušteni iz nemačkog zarobljeništva.⁵⁷¹

Sve ove mere, kao i naponi da se u Bačkoj organizuje zajednička nemačko-mađarska odbrana protiv Crvene armije, nisu urodili plodom. Posle prvih savezničkih bombardovanja, posebno od septembra 1944. godine, usledilo je masovno povlačenje kako nosilaca okupacione vlasti, tako i svih grupacija koje su se osećale odgovornim za politiku i počinjena nedela. Mada se Crvena armija već početkom oktobra našla na teritoriji Banata, ovo povlačenje smatralo se još uvek privremenim činom. Takvim se smatralo i povlačenje mnogih nemačkih porodica.

b. Oslobođenje Vojvodine i stav nove vlasti prema Mađarima

Približavanje Crvene armije balkanskim prostorima činilo je jugoslovensko ratište sve važnijim, a u okviru njega poseban značaj dobija Srbija. Njeno tradicionalno monarhističko raspoloženje i brojne četničke snage uticali su na krajnji rasplet jugoslovenske situacije. Uplitanje saveznika i legalizacija politike kompromisa davale su Srbiji izuzetan politički i vojni značaj na jugoslovenskom ratištu. Objektivno, činili su je kontroverznim sa stanovišta krajnjih političkih rešenja i mogućnosti. Zbog toga je ovladavanje moravsko-varždarskom dolinom i Dunavom, kao značajnim komunikacijama i oslobođenje Beograda faktički simbolizovalo jedinstvo vojnih i političkih interesa NOP-a u tom trenutku. Ostvarenje tih interesa podrazumevalo je čvršće vezivanje i oslonac na SSSR, čime se menjala dotadašnja spoljnopolitička orijentacija NOP-a - politika ekvidistance prema antifašističkoj koaliciji. Ova promena dovela je do neposrednog vojnog angažovanja Crvene armije u oslobođenju istočnih delova Jugoslavije.⁵⁷²

Približavanje Crvene armije granicama jugoslovenske države višestruko je aktuelizovalo vojvođanski prostor, pre svega njegovo ekonomsko, ali i vojno-strategijsko značenje, s obzirom na krajnje ratne planove Sovjetskog Saveza. U vojnom smislu, posebno se potencirao značaj Banata, ali i razvoj NOP-a u Bačkoj. O tome je Josip Broz pisao 26. avgusta 1944. godine Glavnom štabu NOV i POV sledeće: *Nastojte da u Banat što pre prebacite odabrane udarne čete. Neka se one povežu sa postojećim banatskim snagama i izvrše mobilizaciju. Neka stvaraju baze i uporišta gde im bude najpovoljnije. U Banat treba prebaciti i neke vojne i političke rukovodioce. Razvijajte i što veću delatnost u Bačkoj. U vezi sa razvojem situacije u Rumuniji Banat za nas postaje vrlo važan (istakao A.K.). Treba da postane naše uporište i izvor mobilizacije novih snaga.*⁵⁷³

Već sledećeg dana, 27. avgusta, GŠ NOV i POV uputio je zapovest svim partizanskim jedinicama na teritoriji Vojvodine da pojačaju svoju aktivnost u rušenju najvažnijih komunikacija i izvrše napade na naprijateljske snage. Posebnu ulogu dobili su tada malobrojni članovi KPJ i SKOJ-a. U pismu PK KPJ okružnim komitetima od 8. septembra 1944. godine isticalo se: *Nalazimo se u završnoj fazi oslobođenja zemlje. Oslobodilačka Crvena armija*

⁵⁷¹ O ovoj akciji vidi opširnije rad E. Šajti *Plan "srpske odbrane" za Bačku 1944. godine*, Zbornik Matice srpske za istoriju, N.Sad, br. 31/1985, 119-125.

⁵⁷² B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu...*, 603-622.

⁵⁷³ *Tito u Vršcu*, (pripremio za štampu M. Dželebić), Vršac 1984, XIX.

*već se nalazi na granicama naše zemlje i uskoro će se sastati sa našom junačkom narodnooslobodilačkom vojskom. Ona će nam pomoći da očistimo našu zemlju od nemačkih i mađarskih osvajača i njihovih slugu. Dan oslobođenja naše domovine je na vidiku...oseća se proces raspadanja i rasula u redovima neprijatelja. Demoralizacija je nastupila i u vojnim i u političkim krugovima. Mnogi se odazivaju pozivu druga Tita i traže vezu sa nama. U našem narodu se oseća veliki narodnooslobodilački pokret.*⁵⁷⁴

U ostvarenju ovih ciljeva pokrajinsko rukovodstvo donelo je odluku (početkom oktobra) da iz Srema u Banat prebaci Osmu vojvođansku brigadu na čelu sa Milanom Koricom Kovačem i partijske rukovodioce: Nikolu Grulovića, Jovana Popovića, Radivoja Davidovića i dr. Njihov zadatak je bio da pomognu oslobođenju Vojvodine uz pomoć Crvene armije, ali i da osposobe NOO-e za preuzimanje vlasti. Istovremeno je Josip Broz 25.septembra za komandanta GŠ NOV i POV postavio Kostu Nađa, "svog čoveka od posebnog poverenja", španskog borca i komandanta Trećeg udarnog korpusa NOVJ, a Aćima Grulovića za njegovog zamenika. Početkom oktobra i ovo rukovodstvo je prešlo u Banat.

U Banatu tada dejstvuju sledeće partizanske jedinice: Osmo vojvođanska udarna brigada, Udarni bataljon Banatske operativne zone i više manjih partizanskih odreda i grupa. U sadejstvu sa Crvenom armijom ove jedinice oslobodile su Banat za relativno kratko vreme. Tako je Deseti korpus sovjetske armije u sadejstvu sa Vršačkim, Belocrkvanskim i Pančevačkim odredom, te Udarnim bataljonom Banatske operativne zone 1.oktobra oslobodio Belu Crkvu, sledećeg dana Vršac, 6.oktobra Pančevo itd. Nastupanje Crvene armije usmereno je i prema srednjem i severnom Banatu. Drugog oktobra oslobođen je Petrograd, četvrtog Novi Bečej, šestog Velika Kikinda itd. Već osmog oktobra pripremljeno je forsiranje Tise kako bi se oslobodila Bačka i Baranja i omogućilo prodiranje Crvene armije u pravcu Budimpešte i Beča. Oslobođenje Banata snažno je uticalo na razvoj NOP-a u Vojvodini, ali je zato i pojačalo strah kod mađarskog stanovništva za sopstvenu sudbinu. U to vreme dolazi do formiranja novih vojvođanskih brigada - 8.oktobra Dvanaeste, a 14. Trinaeste vojvođanske brigade. One su formirane zahvaljujući mobilizaciji, ali i kao rezultat oduševljenja slovenskog stanovništva zbog oslobođenja i dolaska Crvene armije. To raspoloženje posebno su podsticali članovi KPJ i SKOJ-a.⁵⁷⁵ Banat je time postao značajan izvor ljudstva za predstojeće borbe NOP-a. U sličnoj situaciji našli su se i drugi oslobođeni krajevi jugoslovenske teritorije.

Pred naletom Crvene armije glavnina nemačkih snaga povukla se sa teritorije Banata. Među njima se našao i manji broj Mađara koji je strahovao od boljševičke osvete. Taj strah imao je realne osnove jer je prilikom zarobljavanja nemačkih, ali i mađarskih vojnika, došlo do masovnijih likvidacija. Međutim, većina mađarskog stanovništva u Banatu, budući da nije učestvovala u zločinima protiv Srba i Jevreja ostala je u svojim domovima.

Slamanjem nemačko-mađarskog otpora na Tisi, do polovine oktobra oslobođen je i veliki deo Bačke. Na teritoriju Vojvodine tada dolazi i najviše političko i vojno rukovodstvo Jugoslavije. Vrhovni komandant Josip Broz je stigao u Vršac 16.oktobra 1944.godine i odatle je preuzeo komandu za oslobođenje Beograda. U Vršcu se tada našlo i najviše

⁵⁷⁴ Lj. Vasilović, *PK KPJ za Vojvodinu 1941-1945...*,400-401.

⁵⁷⁵ U to vreme bilo je i pokušaja formiranja četničkih jedinica, naročito u južnom Banatu ali su ih partizani u tome sprečili. Istovremeno, došlo je i do radikalnijeg obračuna sa pokretom Dimitrija Ljotića koji je u Banatu imao brojne pristalice.

rukovodstvo NOP-a Vojvodine. U zajedničkim procenama političke, vojne i ekonomske situacije došlo se do uverenja o oportunisti uvođenja Vojne uprave na teritoriji Banata, Bačke i Baranje.⁵⁷⁶ Naredbu o tome izdao je 17. oktobra 1944. godine Josip Broz Tito, smatrajući da su razlozi njenog uvođenja proistekli iz *naročitih prilika u kojima su živeli ovi krajevi u vreme okupacije potrebno da se što brže i potpuno otklone sve nedaće nanesene našem narodu od strane okupatora i ovde naseljenih tuđinskih elemenata i mobilizacije svih privrednih snaga za uspešnije vođenje narodnooslobodilačkog rata*. Vojna uprava trebalo je da ima privremeni karakter i posle saniranja političkih prilika vlast je trebalo da preuzmu narodnooslobodilački odbori.⁵⁷⁷

Potpunije obrazloženje razloga uvođenja Vojne uprave dato je u proglasu njenog komandanta general-majora Ivana Rukavine od 22. oktobra 1944. godine. U njemu je naglašeno *očuvanje jugoslovenskog karaktera ovih krajeva i dužnost slovenskog stanovništva da potpomaže sprovođenje mera potrebnih u interesu nacionalne budućnosti*.⁵⁷⁸

Militarizacija vlasti na delu teritorije Vojvodine usledila je i zbog nerazvijenosti narodnooslobodilačkih odbora koji su bili formirani uoči oslobođenja pojedinih mesta. Procenjivalo se da oni nisu u stanju da odgovore svim složenim političkim, vojnim i ekonomskim potrebama zemlje, posebno vitalnim ekonomskim zahtevima Jugoslavije u celini. Uspostavljanjem Vojne uprave civilni organi vlasti nisu prestali da postoje, ali su uglavnom bili pod kontrolom vojnih vlasti, čak i u mestima gde je slovensko stanovništvo bilo većinsko. Civilna vlast je ipak funkcionisala i povremeno se suprotstavljala patronatu Vojne uprave. Najviše partijske vlasti nastojale su da prevladaju ove suprotnosti protežirajući razvoj narodnooslobodilačkih odbora. Mada ima razloga da se razmišlja o kontroverznoj porekla njenog uvođenja i namerama, teško je osporiti njenu bezbednosnu funkciju sa pozicija nove vlasti u cilju radikalizacije društveno-ekonomskih procesa u uslovima Sporazuma Tito-Šubašić.⁵⁷⁹

Već svojom prvom naredbom od 25. oktobra 1944. godine Vojna uprava je militarizovala odnos prema nacionalnim prilikama u Vojvodini. Posebno se zahtevalo da se u selima sa nemačkim, mađarskim, ali i rumunskim stanovništvom formiraju vojne stanice sela na čijem čelu su postavljeni isključivo predstavnici slovenskog stanovništva. U tim mestima nisu se mogli formirati ni narodnooslobodilački odbori.⁵⁸⁰

Ove procese teško je odvojiti od prisutnog straha nove vlasti da joj i pored toga što je oslobodila ove teritorije još uvek pretila opasnost od poraženih snaga i mogućih diverzija pripadnika nemačke i mađarske manjine u samom zaleđu fronta i ratnih operacija. Na to je realno uticalo ubistvo dvojice ruskih vojnika u Vršcu, informacije o aktivnosti nemačke obavestajne službe i strah od moguće nemačke kontraofanzive iz Mađarske kako bi se

⁵⁷⁶ O potrebi uvođenja Vojne uprave razgovaralo se još u leto 1944. na Visu, posle izveštaja Nikole Petrovića o situaciji u Vojvodini, naročito u Bačkoj. Prvih dana oktobra u Banat dolazi i Ivan Rukavina sa saradnicima koji u ime Nacionalnog komiteta procenjuju da je u interesu rešavanja veoma zaoštrenih međunacionalnih odnosa i angažovanja svih privrednih potencijala i tzv. neprijateljske imovine za konačno oslobođenje čitave zemlje oportuno prići uvođenju vojne kontrole ovog važnog prostora u vreme preuzimanja vlasti.

⁵⁷⁷ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 24, Beograd 1984, 96-97.

⁵⁷⁸ AV.F.170.2.

⁵⁷⁹ R. K o n č a r, *Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju 1944/1945*, Zbornik radova sa naučnog skupa Narodna vlast u Vojvodini 1941-1945, N. Sad 1986, 738.

⁵⁸⁰ AV.F.170.9.

omogućilo izvlačenje nemačke grupe armije "E" iz Grčke i uspori prodor Crvene armije prema Budimpešti i Beču.⁵⁸¹

Zbog velike koncentracije neslovenskog stanovništva, posebno nemačkog, i određenog nepoverenja u sposobnost i mogućnosti lokalnih organa vlasti, u Banat su prebačene proverene ratne jedinice sa ciljem da kontrolišu i obezbeđuju celokupnu političku situaciju. Tako je u Vršac prebačena Prva krajiška brigada s ciljem *da grad očisti od švapskog stanovništva i stvori uslove za preuzimanje vlasti*, ali i da štiti vrhovnog komandanta Josipa Broza.⁵⁸²

Karakter Vojne uprave uslovio je njenu unutrašnju organizaciju. Ona se delila na Vojnu oblast za Banat i Vojnu oblast za Bačku i Baranju,⁵⁸³ a ove na komande područja, komande mesta i vojne stanice sela.⁵⁸⁴ Izvršnu vlast, u koju je ulazila i sudska, Vojna uprava obavljala je preko sedam odeljenja.⁵⁸⁵

Već od prvog dana svog postojanja, Vojna uprava je radikalizovala odnos prema nacionalnim manjinama, posebno nemačkoj i mađarskoj. I Nemci i Mađari ocenjeni su kao glavni nosioci kolaboracionizma i zločina nad srpskim narodom u Vojvodini i kao pripadnici naroda poraženih od strane antihitlerovske koalicije imali su zbog toga da odgovaraju. U tom odnosu prevladao je u početku princip njihove kolektivne nacionalne odgovornosti i kažnjavanje. Već 18. oktobra 1944. godine doneta je odluka da se svi Nemci logorišu i njihova celokupna imovina stavi pod kontrolu nove vlasti⁵⁸⁶ u cilju njene ekonomske i političke stabilizacije. Imovina je u osnovi konfiskovana i podržavljena, ali je služila za potrebe fronta, ishranu narodnooslobodilačke vojske i stanovništva u gradovima i postradalim krajevima. Da bi se obezbedilo snabdevanje vojske i stanovništva Vojna uprava je odlučila da formira tzv vojne baze sa ekonomskim zadacima.⁵⁸⁷

U četrdesetak logora za Nemce širom Vojvodine logorisano je oko 140.000, uglavnom starijih osoba, žena i dece, jer se vojno aktivno, ali i dobar deo stanovništva uveliko povukao sa nemačkim jedinicama.

⁵⁸¹ Prema naknadnim svedočenjima, čak i komandanta Vojne oblasti za Banat, J. Beljanskog bio je ovo jedan od glavnih razloga njenog uvođenja, iako se radilo o daleko složenijim problemima.

⁵⁸² Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 24, 28.

⁵⁸³ U razmišljanjima o Vojnoj upravi bilo je ideja da se ona uvede i u Sremu gde je u toku rata došlo do veoma zaoštrenih srpsko-hrvatskih odnosa. Međutim, od toga se odustalo budući da je Srem bio centar vojvodanskog antifašističkog pokreta i revolucionarne vlasti.

⁵⁸⁴ Vojna oblast za Banat imala je četiri komande područja: u Petrogradu, Velikoj Kikindi, Pančevu i Vršcu, dok je u Vojnoj oblasti za Bačku i Baranju funkcionisalo pet: u Novom Sadu, Subotici, Starom Bečeju, Somboru i posebna komanda za baranjsko područje. (Ruža Cvjetić, *Uloga KPJ u organizovanju i radu Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju*, "Istraživanja" br. 1, N. Sad 1971, 251.

⁵⁸⁵ Kao prvo, postojalo je tzv Opšte odeljenje koje se bavilo administrativno-pravnim, statističkim i personalnim poslovima. U drugom - Vojno-upravnom odeljenju, pored značajnog - mobilizacijskog odseka bio je i odsek za radnu službu i logore, dok se treće bavilo isključivo sudskim pitanjima. Određena pažnja poklanjala se i privrednim pitanjima u cilju mobilizacije svih privrednih potencijala za konačno oslobođenje. Njima se bavilo i četvrto odeljenje, isto akoi peto, saobraćajno-tehničko. Šesto je bilo, sanitetsko, a sedmo se bavilo prosvetnim pitanjima. (A. Kasaš, *Ekonomske mere Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju 1944/1945*, Zbornik za istoriju Matice srpske br. 27/1883, 173-183).

⁵⁸⁶ AV.F. 170.38.

⁵⁸⁷ Prva baza imala je sedište u Beogradu, druga u Novom Sadu, za bačku i baranjsku oblast, treća u Petrogradu, četvrta u Zemunu za sremsku oblast i peta u Pančevu. Ova poslednja bila je od posebne važnosti, ne samo zbog blizine Beograda, već i znatne imovine koja je sabrana nakon logorisanja nemačkog stanovništva u tom delu Banata. (A. Kasaš, *Privredne prilike u Vojvodini i njen socijalno-ekonomski doprinos oslobođenju zemlje*, Zbornik referata sa naučnog skupa Osnivački kongres KP Srbije, Beograd 1988, 105.

Istovremeno, svega dva dana nakon donošenja naredbe o uvođenju Vojne uprave, pristupilo se i logorisanju mađarskog stanovništva, koje je u početku imalo isti politički tretman sa nemačkim, mada različit u Banatu u odnosu na Bačku. U Banatu su uglavnom logorisani za potrebe poljoprivrednih i drugih radova - otklanjanje ratnih posledica, pri vojnim jedinicama za utovar i istovar municije, kopanje rovova itd. U suštini, logorisanje je podrazumevalo potpuno izjednačavanje mađarske manjine sa nemačkom. U početku se smatralo oportunističkim i njeno potpuno proterivanje iz Jugoslavije.

Sa oslobođenjem Vojvodine pristupilo se i merama kažnjavanja različitih kategorija kolaboracije i represivnog odnosa prema Srbima i Jevrejima. U banatskim mestima, posebno u onima sa većom koncentracijom mađarskog stanovništva uvodi se stroga kontrola kretanja i provera držanja za vreme okupacije. Na osnovu prijave stanovništva, komandanti vojnih stanica sela pravili su spiskove lica za proveru, ali i likvidaciju. U tim aktivnostima, vojne vlasti su se služile i raznim represivnim metodama, naročito prema rukovodiocima BMKSZ-a, a poseban tretman imali su Mađari pripadnici Hipo policije. U toku ovih istražnih postupaka bilo je i pojedinačnih primera nasilne smrti pripadnika mađarske nacionalnosti, ali ne samo njih.

Iz redova mađarske nacionalne manjine u Banatu stradaju najvećim delom oni koji su, prema proceni nove vlasti bili otvoreni saradnici okupatora. Streljanja i likvidacije u najvećoj meri čine pripadnici OZNE, ali i regularnih partizanskih jedinica. Prema jednom dragocenom arhivskom izvoru, koji su sačinili sami organi OZNE, tj. *Knjizi evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944/1945*,⁵⁸⁸ pripadnici OZNE Pančeva, Kikinde i Petrovgrada likvidirali su 137 Mađara. Naravno, i prema mojim, mada nepotpunim istraživanjima to nije konačan broj.

Analizom spiskova stradalih u Banatu može se zaključiti da su nešto brojnija stradanja Mađara bila u potiskim mestima gde su oni euforično pozdravili dolazak mađarske vojske (aprila 1941.) kao oslobodilačke, ali su brojniji primeri onih koji su služili u policijskom okupacionom aparatu i učestvovali u zlostavljanjima, hapšenjima, blokadama sela i Tise sa banatske strane u vreme racije u južnoj Bačkoj itd.

Streljanja lica za koje se smatralo da su ratni zločinci vršila su se, najvećim delom izvan naseljenih mesta, ali je bilo i primera javnih streljanja u centru grada, kao na primer u Novom Bečeju, kada su dvojica Mađara streljana u gradskom parku "uz prisustvo brojnog stanovništva mesta" i nakon izvršene presude, na ponižavajući način, tela odneta do gradskog groblja.

Prvih dana oslobođenja Banata javili su se i različiti oblici pljačke tzv neprijateljske imovine, maltretiranja, silovanja, zlostavljanja itd. Vlasti su pokušavale da te pojave spreče, ali su one, naročito prvih dana oslobođenja, bile evidentne. Tako je Mesni narodnooslobodilački odbor Pančeva izdao jedno naređenje kojim se zabranjivalo *svako samovlasno oduzimanje vlasništva, oduzimanje slobode ili vršenje nasilja nad ličnošću. Pojedinaac nema pravo ni sa kim da se obračunava. Za sve učinjene krivice će svaki pojedinac odgovarati pred Narodnim sudom koji će ispitati svaku krivicu.*⁵⁸⁹

⁵⁸⁸ U ovoj knjizi navedeni su sledeći podaci: godina rođenja, kojoj ustanovi ili organizaciji je stradali pripadao, datum kada i gde je uhapšen, kada i gde mu je presuđeno i ko je doneo odluku. Pored spiska likvidiranih Mađara u knjizi se nalaze i podaci o streljanim pripadnicima četničkog pokreta Draže Mihailovića u Vojvodini (njih 211), 468 Hrvata i 65 ostalih, među kojima su u najvećem broju ruski emigranti. (Registratura bivšeg SUP-a za Vojvodinu, dok.b.b).

⁵⁸⁹ U ovom proglasu posebno se isticalo da mesne vlasti neće razmatrati ni jednu anonimnu prijavu i da će za sve netačne tvrdnje i navode pojedinci snositi punu moralnu odgovornost. (MV.AZ, br. 182).

Za razliku od Banata, u Bačkoj se pristupilo drastičnijem kažnjavanju pripadnika mađarske nacionalne manjine, posebno onih za koje je dokazano, često i na osnovu izjava svedoka, da su uzimali direktnog ili indirektnog učešća u januarskoj raciji 1942. godine i u stradanju srpskog stanovništva aprila 1941. godine. Pod poseban represivni udar došli su pripadnici Stranke strelastih krstova, nosioci okupacione vlasti, vođstvo DMKSZ-a, koja je takođe proglašena za fašističku organizaciju, ali i drugi, za koje se smatralo da potpadaju pod kategoriju saradnika okupatora. Likvidacije Mađara, posebno od strane pripadnika OZNE bile su masovnije, naročito prvih dana oslobođenja, ali su one primenjivane i prema pripadnicima drugih naroda.

U cilju uspostavljanja potpune kontrole oslobođenih teritorija, naročito u onim sredinama gde je živelo većinsko neslovensko stanovništvo, partizanske vlasti su pristupile, kako se tada govorilo, *čišćenju terena*. S obzirom da su pojedina mesta Potisja oslobođena i pre uvođenja Vojne uprave, tu je stradanje mađarskog stanovništva otpočelo i pre 17. oktobra 1944. godine, kada su zabeleženi i primeri lične osvete, ali će tek u vreme njenog delovanja ono imati masovnije oblike.

Motivi za kolektivno kažnjavanje mađarskog stanovništva svakako su veoma kompleksni. U samom početku moguće je govoriti o refleksu emocija, čak i revanša, koji će uslediti u pojedinim mestima Šajkaške. Zato nije slučajno da nova, partizanska vlast baš u tim mestima gde je sprovedena racija, već drugog dana uvođenja Vojne uprave pristupa javnim streljanjima kao što je to, na primer bilo u Starom Bečeju kada je Narodni sud osudio na smrt javnim streljanjem Mihalja Kovača, Mikloša Čordaša, Karolja Brečka i Anu Halmer Palatin zbog njihovog aktivnog učešća u januarskoj raciji 1942. godine.⁵⁹⁰

U Starom Bečeju prvih meseci posle oslobođenja, u mojim istraživanjima indentifikovao sam 98 stradalih Mađara: 1. ARANKOV Menhert, 2. BARNA Franja, 3. BARNA Ištvan, 4. BEZEK Pal, 5. BERČEK Jožef, 6. BORŠODI Ištvan, 7. BRANKOVIĆ Bela, 8. BREČKO Karolj, 9. CINK Đura, 10. ČEREPEŠ Peter, 11. ČESAK Geza, 12. CIPAK Pal, 13. ČORDAŠ Mikloš, 14. DARIH Mihalj, 15. DALINGER Ištvan, 16. DUDAŠ Joška, 17. DUDAŠ Viktorija, 18. EPER Ilona, 19. FEHER Janoš, 20. FERKUC Jozo, 21. GANDOŠ Rozalija, 22. GAŠPAR Jožef, 23. GECE Jožef, 24. GUTI Mihalj, 25. GUTI Šandor, 26. HAĐMOZI Jožef, 27. HAJDU Đerd, 28. HALMER PALATIN Ana, 29. HEDI Ferenc, 30. HERNJAK Ferenc, 31. HORVAT Janoš, 32. HORVAT Rozalija, 33. HORVAT Šime, 34. HORVAT Viktorija, 35. HULAFUS Đerd, 36. IVAN Imre, 37. JANEK Aladar, 38. JOVANČI Marija, 39. KARDOŠ Ferenc, 40. KANASI Jožef, 41. KAROLJI Ferenc, 42. KAROLJI Janoš, 43. KELEMEN Mihalj, 44. KIRALJ Mihalj, 45. KIŠ Šandor, 46. KIŠACAI Antal, 47. KOLOVIČ Lajoš, 48. KOMAROMI Mihalj, 49. KOMBAR Mihalj, 50. KOVAČ Jožef, 51. KOVAČ Mihalj, 52. LENARD Ferenc, 53. LENDEL Ferenc, 54. LETO Ištvan, 55. MAJOROŠ Ištvan, 56. MEREI Šandor, 57. MESAROŠ Ferenc, 58. MIREI Andraš, 59. MOLNAR Ištvan, 60. NAĐ Ištvan, 61. NAĐ Matija, 62. NAĐABONJI šandor, 63. NEMET Franja, 64. NEMET Janoš, 65. PAJUR Janoš, 66. PAL Ferenc, 67. PAL Jožef, 68. PAL Šandor, 69. PALFI Đerd, 70. PAKSI Antal, 71. PATAKI Jožef, 72. PEČAR Silvester, 73. PETRANJI Ferenc, 74. PINCI Ištvan, 75. PINTER Bela, 76. PISKI Mačaš, 77. PORTELEKI Ištvan, 78. RADATOVIČ Jožef, 79. RADATOVIČ Lajoš, 80. RAJELI Balaš, 81. ROŽA Ištvan, 82. ROŽA Mihalj, 83. SABO Lajoš, 84. SABO Mihalj, 85. SABOCKI Ištvan, 86. SEL Laslo, 87. SERENČEŠ Ištvan, 88. ŠAGI Ištvan, 89. ŠAJTOŠ Imre, 90. ŠINOVIČ Jožef, 91. TOMAŠ

⁵⁹⁰ *Glas slobode*, Stari Bečej, 20. X 1944, 1.

Ferenc, 92.TOT Lajoš, 93.TOT Nandor, 94.UJVARI Antal, 95.VACIK Vincea supruga, 96.VARADI Josip, 97.VEREŠ Matilda i 98.ZEKE BELA Laslo.⁵⁹¹

Na ovom spisku, prema podacima iznetim u pomenutoj knjizi koju su vodili organi OZNE, ali i Strogo poverljivog zapisnika Komisije za utvrđivanje ratnih zločinaca i njegovih pomagača u Vojvodini od 28.jula 1945.godine, zbog učešća u raciji likvidirano je 66 Mađara, 19 je bilo onih za koje je stajala napomena da su pripadnici Stranke strelastih krstova, četiri mađarska viteza, petorica špijuna, trojica zbog silovanja i jedan zbog skrivanja oružja.⁵⁹² Prema dobu starosti najviše ih je bilo između tridesetpet i pedeset godina, dok je najmlađi sa ovih spiskova Šandor Gutí imao dvadeset godina. Najviše ih je stradalo između 15. i 23.novembra 1944.godine.

Posebnu uznemirenost među mađarskim stanovništvom Starog Bečeja izazvala je nasilna smrt šezdesetogodišnjeg katoličkog sveštenika Ferencu Petranjia u toku istražnog postupka 11.oktobra 1944.godine.⁵⁹³

Slične reakcije javile su se i povodom naredbe komandanta starobečejskog područja Zorana Budišina od 6.novembra 1944.godine kojom su se svi meštani Nemci i Mađari muškog i ženskog pola upućivali na poljoprivredne radove - branje kukuruza, vađenje repe, setvu, opravku puteva i porušenih mostova. Istovremeno, naređeno je da se *preko dana u mestu ne sme naći ni jedan nezaposleni Mađar ni Namac, a da svi oni koji su ovih nacionalnosti moraju na desnom rukavu nositi belu traku kao oznaku da se nalaze na radnoj službi, a pre svega radi kontrole kretanja.*⁵⁹⁴

U Bačkom Gradištu organi OZNE streljali su, u periodu između 6. i 26.novembra 1944.godine sledeće meštane: 1.KOSORUŠ Ilona, 2.GALAC Đerđ, 3.NAČA Jožef, 4.KAPEREC Janoš, 5.GALAC Ferenc, 6.HERNJAK Ištvan, 7.KOVAČ Janoš, 8.TOT Jožef, 9.GALAC Janoš, 10.ČONKA Mihalj, 11.NEMET Janoš, 12.UJ Andraš, 13.KELEMEN Mačaš, 14.FRANJA Ištvan, 15.ŠURJIAN Jožef, 16.KUBIK Ilona, 17.CINI Ana, 18.MOLNAR Agneš, 19.NAČA Ilona, 20.BURAD Terez, 21.ŠURJAI Jožef, 22.GEZA Šandor, 23.DOŽA Mihalj, 24.ROŽA Mate, 25.UJVARI Laslo, 26.DEVANJI Ištvan, 27.HABINA Ferenc, 28.HORVAT Ferenc, 29.GOMBAR Lajoš, 30.BENC Peter, 31.KOVAČ Peter, 32.KUTRI Peter, 33.MANDIĆ Mihalj, 34.MAKRA Jožef i 35.HEGEDIŠ Franja. Među njima, zbog učešća u raciji u Čurugu, Starom Bečeju i Novom Sadu, streljano je dvadeset i šestoro lica, zbog članstva u Stranci strelastih krstova osmoro dok je kod Mačaša Kelemena nađeno skriveno oružje.⁵⁹⁵

Do stradanja mađarskog stanovništva došlo je i u Bačkom Petrovom Selu. U knjizi likvidiranih ratnih zločinaca od strane OZNE zabeležena su sledeća imena: 1.BALAŠA

⁵⁹¹ Kod svih imena i prezimena koje donosim u ovom, ali i narednim spiskovima, najčešće sam intervenisao kod onih gde sam bio siguran da je lice koje ih je sačinilo napravilo grešku jer su mahom pisana ćirilicom.

⁵⁹² Za razliku od ovih podataka T. Čereš u knjizi *Vérbosszú Bácskában* pominje brojku od oko 500 stradalih Mađara, dok Š. Mesaroš u knjizi *Holtta nyilváníva* procenjuje da broj stradalih Mađara u Starom Bečeju iznosi između 200 i 250.

⁵⁹³ M. Matuská, *A megtorlás napjai*, Ujvidék 1991,183-184; B. Teleki, *Becse történetébl*, Becse 1985,91 i S. Mészáros, *Holtta nyilváníva*.,90.

⁵⁹⁴ Prema ovoj naredbi od fizičkih radova bili su oslobođeni bolesnici sa posebnim lekarskim uverenjem, žene sa visokim stepenom trudnoće, sa malim detetom do pet godina i radnici u fabrikama bez kojih se nije mogla obavljati proizvodnja za potrebe fronta. (IASASB,F.110.K.3.dok.b.b).

⁵⁹⁵ *Knjiga evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944/45.* T. Čereš u knjizi *Vérbosszú Bácskában* donosi podatak da je u mestu stradalo 600 Mađara, međutim i sam Š. Mesaroš u svojoj knjizi *Holtta nyilváníva* navodi da je ovaj broj preterano velik.

Ištvan, 2.TURIK Vica, 3.MAJOR Ištvan, 4.MAJNHART Ištvan, 5.MARKUŠ Ištvan, 6.DEAK Viktorija, 7.MOLNAR Mihalj, 8.SATMARI Almin, 9.FIŠTOM Janoš, 10.EREG Mihalj, 11.EREG Imre, 12.DAKA Imre, 13.KRIŠTOF Kalman, 14.KIŠ Antal, 15.SABO Pal, 16.KIŠ Ištvan, 17.MIKUŠ Janoš, 18.PASTOR Peter, 19.PASTOR Lajoš, 20.KIŠ Peter, 21.KENJEREŠ Jožef, 22.KALAPIŠ Đerđ, 23.HORVAT Imre, 24.HUSAR Ištvan, 25.HAUK Janoš, 26.VAŠTAG Peter, 27.KRIŠTOF Ileš, 28.KIREŠ Imre, 29.VARGA Imre, 30.ANDRAŠ Gedli, 31.PECE Mihalj, 32.GEDELIMihalj, 33.HAJDU Jožef, 34.HERCENBERG Karolj, 35.DEMETER Šandor, 36.NAĐ Jožef, 37.TUBIK Pal, 38.HENJEL Mihalj, 39.ČONTOŠ Antal, 40.ŠIMON Jožef, 41.HANAK Ferenc, 42.MOHOLJI Marija, 43.MENJHART Ilona, 44.APRO Đerđ, 45.AREM Imrea udova, 46.KELEMEN Ferenc, 47.SABO Mihalj, 48.SABO Ištvan, 49.SABO Ištvan, mlađi, 50.NAĐ BARIČ Pal, 51.TERRECKI Marton, 52.VIKARI Đerđ, 53.HORVAT Šandor, 54.MIKLOŠ Ištvan, 55.ŠANTA Katica, 56.KOZMA Janoš, 57.MIHULJA Mihalj, 58.VIKOR Janoš, 59.KASAŠ Andraš, 60.VERMEŠ Janoš, 61.MAZAI Janoš i 62.DRUHAI Peter.⁵⁹⁶ Streljanja su izvršena između 8. i 12.novembra 1944.godine. Kao razloge likvidacije organi OZNE su naveli za njih 17 da su učestvovali u raciji u Čurugu i Žablju, 21 da su pripadnici Stranke strelastih krstova, šestoro da su ubijali Srbe, dok je za ostale naznačeno da su, ili bili u policijskoj službi, ili da su pljačkali imovinu Srba i potkazivali komuniste.

Prvih dana oslobođenja došlo je do drastičnog kažnjavanja i meštana Mađara u Molu. Možda su najtragičniju sudbinu posle rata doživeli meštani ovog sela. Naime, tu je za vreme rata delovala jaka i brojna mesna organizacija Stranke strelastih krstova koja je demagoškim obećanjima uspela da u svoje redove privuče znatan broj agrarne sirotinje. Nakon oslobođenja, nova vlast ih je sve odreda proglasila za ratne zločince, a egzekuciju nad njima izvršili su u najvećem broju pripadnici jedinica OZNE između 26. i 29.novembra 1944.godine. Na osnovu sačuvanih spiskova streljani su sledeći meštani: 1.ADEMKO Urban, 2.APRO Mihalj, 3.BAKAČ Terez, 4.BAKOŠ Ferenc, 5.BALINT David, 6.BANARI Ferenc, 7.BARI Ferenc, 8.BAZA Magda, 9.BEN Tamaš, 10.BER Ištvan, 11.BEREC Jožef, 12.BEREC Mihalj, 13.BEREC Peter, 14.BEREG Jožef, 15.BERETKA Agošton, 16.BERTA Jožef, 17.BOGARAŠI Đerđ, 18.BOR Ištvan, 19.BOŽO Magdalena, 20.BUZA Jožef, 21.CABI Janoš, 22.CEKE Hugo, 23.CIROK Đerđ, 24.ČABI Janoš, 25.ČIRALJ Đerđ, 26.ČUZ Đerđ,

⁵⁹⁶ Š. Mesaroš u knjizi *Holtta nyilváníva*, str.98-99, na osnovu svojih arhivskih istraživanja donosi još dva spiska na kojima su sledeća imena: 1.KONČIK Janoš, 2.TAKAČ dr Ferenc, 3.APRO Đerđ, 4.BALAŠA Ištvan, 5.DRUHAI Ištvan, 5.DRUHAI Peter, 6.DEAK Vikuš, 7.GEDELENJI Mihalj, 8.HORVAT Imre i NAĐ Amališ, 9.HENJEL Mihalj, 10.KREKES Jožef, 11.KRIŠ Peter, 12.KEREŠI Imre, 13.KELEMEN Đerđ, 14.KIŠ Ištvan, 15.MOLNAR Pala udova i HAUK Janoš, 16.MENJHART Ištvan, 17.MIKULA Mihalj, 18.MANDIĆ Nikola, 19.MIKUŠ Janoš, 20.PANIĆ Boško, 21.ŠIMON Jožef, 22.ŠANTA Katica, 23.TUBIK Pal, 24.TERRECKI Marton, 25.SABO Mihalj, 26.SATMARI Albin, 27.SABO Šandor, 28.URAM Imrea udova, 29.VIKTOR Đerđ i 30.VIŠKOVIĆ Gavro; i 1.KIŠ Janoš, 2.PECE MIHALJ Ištvan, 3.FENJEL Mihalja supruga Gizela, 4.MIKLOŠ Ištvan, 5.FIŠTEŠ Janoša supruga PECE Borbala, 6.HORVAT Šandor, 7.MOLNAR Mihalj, 8.HAJDU Jožef, 9.MENJHART Ilona, 10.SABO Ištvan, 11.VIKTOR Janoš, 12.MARKUŠ Ištvan, 13.VERMEŠ Janoš, 14.VAŠTAG Peter, 15.MAJOR Ištvan, 16.KOŠOŠ Andraš, 17.KOZMA Lajoš, 18.KRIŠTOF Ileš, 19.KRIŠTOF Kalman, 20.HANAK Ferenc, 21.HERCENBERGER Karolj, 22.NAĐ FERENC Janoš, 23.VARGA Imre, 24.URBAN Ištvan i URBAN Ilona, 25.TUBAK Viktorija, 26.DEMETER Šandor, 27.SABO Pal, 28.PASTOR Lajoš, 29.PASTOR Peter, 30.PROKET Pal, 31.NAĐ Jožef, 32.MEZEI Jožef, 33.MOHOLJI Marija, 34.GEDELEI Andraš, 35.EREG Imre, 36.EREG Mihalj, 37.ČONTOŠ Antal, 38.DOKA Imre i 39.NAĐ BARNA Pal. Autor navodi da je u mestu stradalo 72 Mađara od kojih je poredeći sa spiskovima ratnih zločinaca bilo svega devet, što se znatno razlikuje od spiska koji je sačinila OZNA. Takođe preuzima i podatak od M.Matuške, tj. izjavu anonimnog svedoka da je u mestu stradalo 360 Mađara, dok T. Čereš navodi da je broj stradalih blizu 600.

27.ČUZ Ferenc, 28.DEAK Eržebet, 29.DEAK Janoš, 30.DEMETER Mačaš, 31.DEVEČER Juliš, 32.DEVERENJI Antal, 33.DOBRI Janoš, 34.DUDAŠ Janoš, 35.ERDELJI Lajoš, 36.EREG Andraš, 37.EREG Mihalj, 38.FAZEKAŠ Lajoš, 39.FEJEŠ Peter, 40.FILIP Andraš, 41.GAJDOŠ Kalman, 42.GAJDOŠ Mačaš, 43.GAŠPAR Lajoš, 44.GAŠPAR Zoltan, 45.HALJIŠKA Janoš, 46.HAMBALKO Jožef, 47.HAMBALKO Terez, 48.HANNIČKA Janoš, 49.HEGEDIŠ Ileš, 50.HENJVEŠ Terez, 51.HERMEC Jožef, 52.HODO Pal, 53.HORAK Đerđ, 54.HORVAT Mariš, 55.IŠTVAN Iлона, 56.IŠTVAN Janoš, 57.JEDER Ištvan, 58.JENEI Ferenc, 59.KADE Pal, 60.KALMAN Peter, 61.KECELI Fabijan, 62.KELARIK Gabor, 63.KELI Imre, 64.KENJVEŠ Peter, 65.KERESTEŠ Ištvan, 66.KIŠ Ištvan, 67.KIŠ Mačaš, 68.KOLI Ferenc, 69.KOLI Imre, 70.KOLINC Ferencova supruga, 71.KOLONIČ Jene, 72.KONJATI Ferenc, 73.KOZMA Ištvan, 74.KORIN HASIMO Ištvan, 75.KOVAČ Andraš, 76.KUTI Jožef, 77.LAKATOŠ Jožef, 78.LAKATOŠ Mihalj, 79.LAKATOŠ Terez, 80.LASKA Jožef, 81.LASLO Đerđ, 82.LASLO Mihalj, 83.LAZAR Jožef, 84.LENDEL Ferenc, 85.LERIK Ištvan, 86.LINGMAJER Peter, 87.MAGO Antal, 88.MAK Ištvan, 89.MARTONKA Đerđ, 90.MENC Peter, 91.MAGI Antal, 92.MESAROŠ Andraš, 93.MESAROŠ Ištvan, 94.MESAROŠ Piroška, 95.MEŠTER Janoš, 96.MIHALJEC Jožef, 97.MIKLOŠ Pal, 98.MUŽLAI Ferenc, 99.NEMET Jožef, 100.ODRI David, 101.ODRI Ištvan, 102.ODRI Janoš, 103.PAL Mačaš, 104.PALFI Ištvan, 105.PASKA Jožef, 106.PASTI Andraš, 107.PATIK Pal, 108.PENZEŠ Ištvan, 109.PETE Mihalj, 110.PETE Pal, 111.POBARAI Janoš, 112.POCEREK Andraš, 113.PORTIG Janoš, 114.POŠTI Andraš, 115.PUGRI Janoš, 116.RAFAI Đerđ, mlađi, 117.RAJNAI Karolj, 118.RING Šandor, 119.SABADI Ištvan, 120.SABLI Marton, 121.SABLI Janoš, 122.SAPAR Lajoš, 123.SEČENJI Đerđ, 124.SEČENJI Ištvan, 125.SEČENJI Šimon, 126.SEGI Antal, 127.SEKELJ Ištvan, 128.ŠANTA Ištvan, 129.ŠELJEK Ištvan, 130.ŠINKO Mačaš, 131.ŠIPOŠ Albert, 132.ŠIPOŠ Mihalj, 133.TAKAČ Ištvan, 134.TAKAČ Mačaš, 135.TAKAČ Pal, 136.TAMASKO Geza, 137.TODORAI Janoš, 138.TORMA Andraš, 139.TORMA Mačaš, 140.TOT Ištvan, 141.TOT Ištvan, mlađi, 142.TOT Jožef, 143.TOT Nandor, 144.URBAN Ištvan, 145.VAJNAK Janoš, 146.VARGA Ištvan, 147.VARGA Lajoš, 148.VAREI Ferenc, 149.VINCE Albert, 150.VIKAR Antal, 151.VIKAR Đerđ, 152.VIKTOR Jožef, 153.VILAGOŠ Đerđ, 154.VITUŠKO Antal, 155.VOJNAK Janoš, 156.ZOMBORI Bela, 157.ZOMBORI Đula, 158.ZOMOLJA Ištvan, 159.ZOMOLJA Janoš i 160.ZOMOLJA Piroška.⁵⁹⁷

Za razloge njihovog likvidiranja navedeno je da je 48 meštana pripadalo Stranci strelstih krstova, da su 22 učesnici racije u Starom Bečeju, Mačaš Torma racije u Novom Sadu i Ištvan Mesaroš u Čurugu. Među stradalima bio je i predsednik opštine Antal Mago. Za ostale je navedeno da su tukli Srbe prilikom ulaska mađarske vojske 1941. godine, hapsili i mučili komuniste, da su skrivali oružje, potkazivali i špijunirali meštane, bili nemački agenti itd.

U susednom mestu Ada prema istim arhivskim podacima stradali su sledeći meštani Mađari: 1.BALAŽ Mačaš, 2.DOBOŠ Lajoš, 3.GAL Peter, 4.HOMOLJA Nandor, 5.HORTI Pal, 6.HORVAT Karolj, 7.HORVAT Karolja, supruga, 8. KELEMEN Pal, 9.KOČIŠ Jakob, 10.MAĐAR Viktorija, 11.MENEŠI Lajoš, 12.MESAROŠ Đerđ, 13.MEŠI Lajoša, supruga,

⁵⁹⁷ *Knjiga evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944/45 i Spisak likvidiranih u okrugu subotičkom koji je sačinila Pokrajinska komisija za utvrđivanje ratnih zločinaca 10.januara 1946.godine. (Registratura bivšeg PK SKV, dok.b.b).*

14. MIKLO Jelisaveta, 15. RAFAI Đerđ, 16. RUŠAK David, 17. SINČAK Janoš, 18. ŠTERBIK Peter, 19. ŠTERBIK Vince, 20. TEREK Mate i 21. URBAN Ištvan, 22. VOLF dr Bela i 23. HENJEL Gizela.

Senta, kao značajno središte Potisja, u kojoj je živelo brojno mađarsko stanovništvo, takođe je došlo pod udar kaznenih mera nove vlasti. Neposredno po oslobođenju, vlast je u gradu preuzeo MNOO koji je formiran marta 1944. godine. U njegovom sastavu bio je i jedan Mađar, Ferenc Sabo. Odmah po oslobođenju mesta pristupilo se hapšenjima onih za koje se smatralo da su otvoreno saradivali sa okupatorom. Uhapšeni su trebali da prođu kroz istražni postupak u zatvoru koji se nalazio u Gradskoj kući. U gradu se, u to vreme, nastojalo da se spreči svaka lična osveta, što potvrđuje i proglas komandanta mesta Stanka Radulovića od 5. novembra 1944. godine koji je upozoravao da se presude mogu donositi tek nakon odluke Narodnog suda i obavljenog dokaznog postupka prema osumnjičenim Mađarima.

Kaznene mere i likvidacija Mađara u Senti koji su *bili na drugoj strani antifašističke borbe* poverene su i ovde, u najvećoj meri organima OZNE koji nisu najbolje poznavali mesne prilike. Iz tih razloga, u grad je 9. novembra 1944. godine došla jedna jedinica OZNE koja je istoga dana izvršila masovnije streljanje na obali Tise. Prema sačuvanom spisku likvidiranih od 10. novembra 1944. godine ubijeno je 65 lica, najviše Mađara katoličke veroispovesti, 2 Nemaca protestanata i 1 pravoslavni ruski emigrant.⁵⁹⁸ Naknadni izvori potvrđuju da je broj stradalih nešto veći i to: 1. BALOG dr Karolj, 2. BALOKI Ištvan, 3. BARATI Ištvan, 4. BAŠ dr Ljudevit, 5. BENCIK Lajoš, 6. BEKEŠ Janoš, 7. BEREŠ Pal, 8. BIN Jožef, 9. BOKA Pal, 10. BORAT Ištvan, 11. BORBELJ Andraš, 12. BEREŠ Geza, 13. BOROŠ Andrija, 14. BOROŠ Janoš, 15. BUZA Andraš, 16. DEME Albert, 17. DEME Tamaš, 18. DUDAŠ Peter, 19. DUKOI Lukač, 20. FELŠEHEDI dr Andraš, 21. FERENCI dr Antal, 22. FIN Mačaš, 23. GVELMINO Šandor, 24. HADMAŠ Gabor, 25. HALAŠ Mihalj, 26. HALAŠ Janoš, 27. HALAS Šandor, 28. HANĀA Kalman, 29. HES Jožef, 30. HORVAT Deže, 31. HUSAR Balint, 32. ILOVSKI Erne, 33. IMRE Ferenc, 34. JANEK Aladar, 35. JOHANIS Kalman, 36. KADVANJ dr Karolj, 37. KALMAR Ištvan, 38. KING Lajoša supruga, 39. KOVAČ Ištvan, 40. KOVAČ Peter, 41. KUKLIŠ Ištvan, 42. KUSAR Balint, 43. LAKATOŠ Gustav, 44. LAKATOŠ Vince, 45. LALIĆ Imre, 46. LUKAČ Karolj, 47. MAĐAR Janoš, 48. MARTON Franja, 49. MIHALEC Đerđ, 50. MACNEK Elek, 51. MOLNAR Bela, 52. NAĐ Ileš, 53. NAĐ Janoš, 54. NAĐ PERGE Ileš, 55. NAĐABONJI Ištvan, 56. PAKAI Imre, 57. PISAR Andraš, 58. PISAR Ištvan, 59. PISAR Peter, 60. POLJAKOVIĆ Ivan, 61. PUŠKAŠ Marija, 62. RISAR Ištvan, 63. SABO Imre, 64. SELEŠ Andraš, 65. SALAR Janoš, 66. ŠANDOR Jene, 67. ŠARANJI Janoš, 68. TAKAI Imre, 69. TOLDI Janoš, 70. TOT Andraš, 71. TOT Mihalj, 72. TOT Mihalj, mlađi, 73. TOT Mikloš, 74. TOT KATONA Ileš, 75. TOT SEGEDI Peter, 76. VAŠ Nandor, 77. TUELMINO Gabor, 78. VAŠ Pal, 79. VARGA Ileš, 80. VARGA Imre, 81. VEČERI Lajoš i 82. ŽIGA Pal.⁵⁹⁹

Prema posleratnim naknadnim svedočenjima, posebno odgovornih u gradskoj vlasti, saznajemo da oni nisu bili upoznati sa odlukom o likvidaciji od strane OZNE 9. novembra. Član MNOO-a i mesne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, Aleksandar Stojkov, čije je ime potpisano u navedenom dokumentu od 10. novembra 1944. godine, izjavio je da je za streljanje saznao tek sutradan, kada je došao na sednicu MNOO-a.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ Cseres T, *Vérbosszú Bácskában...*, 193-194.

⁵⁹⁹ *Spisak likvidiranih u okrugu Subotičkom...*, str 17-18.

⁶⁰⁰ *Dnevnik*, Novi Sad 24. III 1991, 12.

Na području Sente i šire okoline nalazio se tada i Prvi bataljon Trinaeste vojvođanske brigade koji je imao zadatak da kontrolira i obezbeđuje ovaj teren. U traganju za mogućim diverzantima, kojih se nova vlast posebno plašila, prilikom pretresa mađarskih kuća u cilju pronalazjenja oružja, dolazilo je i do raznih maltretiranja, silovanja, pljačke imovine i drugih prekračenja ovlašćenja.

U Staroj Kanjiži, prema već citiranom izveštaju Pokrajinske komisije za utvrđivanje ratnih zločinaca od 10.januara 1946.godine takođe je došlo do masovnijeg stradanja mađarskog stanovništva. Na njemu se nalaze sledeća imena: 1.APČI Lukač, 2.ALMAŠI Janoš, 3.BALAŽ Ištvan, 4.BIČKEI Jožef, 5.BIČKEI Ištvan, 6.BANSKI Mikloš, 7.BIČKEI Mihalj, 8.BALAŽ Ištvan, 9.BIČKEI Janoš, 10.BOGNER Šandor, 11.BORŠOŠ Ištvan, 12.BUŠ Đerd, 13.BAKOTA Ferenc, 14.BATA Jožef, 15.BATA Antal, 16.BEREC Ištvan, 17.BAKOTA Antal, 18.BALAŽ Ištvan, 19.VEREŠ Andraš, 20.VAJDA Andraš, 21.VITEZ Ferenc, 22.VAJDA Jakob, 23.VAJDA Karolj, 24.VAJDA Ištvan, 25.VAJDA Mikloš, 26.GAJDA Janoš, 27.GAJDA Jožef, 28.DOMONKOŠ Đula, 29.LUKAI Pal, 30.ĐULAI Lajoš, 31.ĐULAT Lajoš, 32.ZELDI Ferenc, 33.KEŠENJI Đerd, 34.KEŠENJI Imre, 35.KIŠ Mikloš, 36.KOČIŠ Janoš, 37.KOŠČAN Antal, 38.KOKAI Lajoš, 39.KOVAČ Imre, 40.KOČIŠ Mikloš, 41.KOVAČ Mikloš, 42.KONC Ištvan, 43.KOČIŠ Zoltan, 44.KERMECI Đula, 45.KIŠ Urban, 46.KOVAČ Ferenc, 47.KERMECI Šimon, 48.KEŠENJI Ferenc, 49.LOŠONC Ištvan, 50.LENDEL Pal, 51.LONTI Gabor, 52.LADECKI Ištvan, 53.LACKI Antal, 54.MILUTINOVIĆ Đula, 55.MOLNAR Antal, 56.MUHI Ferenc, 57.MEĐERI Ištvan, 58.NAD Đerd, 59.NAD Jožef, 60.NEMET Janoš, 61.PASTOR Janoš, 62.PASTOR Jožef, 63.PERZELT Jožef, 64.ROŽA Ferenc, 65.REKECKI Janoš, 66.RADAK Mihalj, 67.REMETE Jožef, 68.REMETE Šandor, 69.SILADI Janoš, 70.SABO Ferenc, 71.SARNJAI Ištvan, 72.SARNJAI Mihalj, 73.SEČEI Ištvan, 74.SEČEI Lukač, 75.SAKAI Janoš, 76.SABO Deneš, 77.SIVERI Ferenc, 78.TERTEI Ferenc, 79.TANDARI Ištvan, 80.TAKAČ Đerd, 81.TAKAČ Đerd, 82.TAKAČ Pal, 83.TOT Ištvan, 84.TERTEI Ferenc, 85.FILISTER Kalman, 86.HORVAT Đula, 87.HARMAT Tamaš, 88.HARMAT Peter, 89.HARMAT Peter, 90.CERNA Andraš, 91.ČESKE Ištvan, 92.ČETE Antal, 93.ČISARI Janoš, 94.ČANADI Vilmoš, 95.ČANADI Imre, 96.ŠANDOR Geza, 97.ŠANDOR Ištvan, 98.ŠINDELEŠ Ištvan, 99.UJVARI Vilmoš, 100.KOVAN Mikloš, 101.RENTE Jožef, 102.ČISARI Jožef i 103.BAGI Antal.

U Horgošu je prema istom arhivskom izvoru, likvidirano četrdeset meštana Mađara i to: 1.ABRAHAM Geza, 2.ALMER Vilmoš, 3.BALAŽ Bogdan, 4.BALOG Janoš, 5.BERENJI Matija, 6.BORINAŠ Janoš, 7.CECIK Mihalj, 8.ČESAK Lajoš, 9.ČIKOŠ Ferencova supruga, 10.ĐULAT Lajoš, 11.FARKAŠ Geza, 12.FAZEKAŠ Janoš, 13.FEHER Ištvan, 14.HAUK Ernest, 15.HARMAT Peter, 16.HEGEDIŠ Josip, 17.HERED Valerija, 18.HERCEG Mihalj, 19.HORKATMAN Tamaš, 20.HORVAT Ištvan, 21.HUNAŠ Franja, 22.INILJANSKI Mihalj, 23.KABO Janoš, 24.KATONA Adam, 25.KIŠ Mikloš, 26.KREKUŠKA Matija, 27.LAJTER Šandor, 28.LENDEL Ferenc, 29.MOLNAR Ferenc, 30.MUHI Ferenc, 31.PATAKI Antal, 32.POKAL Antun, 33.SABADOŠ Ištvan, 34.TAKAČ Mačaš, 35.TOLNAI Ištvan, 36.TOMINKE Ferenc, 37.TOT Šandor, 38.TURI Pal, 39.VIRAG Ištvan i 40.VOJNIK Jožef.⁶⁰¹

⁶⁰¹ Na ovom spisku se ne nalazi ime sveštenika Janoša Viraga čije tragično stradanje opisuje T. Čereš u svojoj knjizi. Prema njegovoj proceni u mestu je stradalo oko šezdeset Mađara, međutim, Š.Mesaroš, koristeći statističke podatke o broju stanovništva, procenjuje da se broj stradalih kreće oko dve stotine.

U Martonošu je izvršena egzekucija nad trideset devetoro pripadnika mađarske nacionalnosti: 1.BARANJ Ferenc, 2.BARBULJA Pal, 3.BALAŽ Geza, 4.GAL Imre, 5.GRUJIK Janoš, 6.FEJEŠ Ferenc, 7.FERO Lajoš, 8.HEGEDIŠ Josip, 9.HOLO Ferenc, 10.HORVAT Đerd, 11.HORVAT Mikloš, 12. HORVAT Stevan, 13.HUNAŠ Franjo, 14.JANUČI Matija, 15.JOŽA Karolj, 16.KAROLJ Jožef, 17.KERI Janoš, 18.KONC Ištvan, 19.LENDVAI Antal, 20.LUKAČ Laslo, 21.MEREŠ Antal, 22.MERTELJ Ferenc, 23.NAĐ Gabor, 24.OŽVARI Peter, 25.PIŠPEK Janoš, 26.SABO Antal, 27.SARAPKA Peter, 28.ŠAFRANJ Kalman, 29.ŠAFRANJ Karolj, 30.ŠARVARI Karolj, 31.ŠEREŠ Janoš, 32.ŠEREŠ Šandor, 33.TAKAČ Laslo, 34.TEREK Ištvan, 35.TEREK Janoš, 36.TEREK Urban, 37.VARKULJA Janoš, 38.VARKULJA Pal i 39.VERNER Mihalj.

Prvih dana oslobođenja tragičnu sudbinu doživelo je i selo Adorjan gde je nakon ubistva dvojice partizana, ali i zbog odnosa meštana prema srpskim kolonistima okolnih mesta 1941-godine, streljano 56 Mađara na obali Tise, a to su: 1.APČI Lukač, 2.BAKOTA Antal, 3.BANSKI Mikloš, 4.BIČKEI Janoš, 5.BIČKEI Jožef, 6.BIČKEI Jožef mlađi, 7.BIČKEI Ištvan, 8.BOGNAR Šandor, 9.BORŠOŠ Ištvan, 10.BORŠOŠ Jožef, 11.DUKAI Lajoš, 12.DUKAI Lukač, 13.GANDIŠ Vilmoš, 14.HORVAT Đula, 15.KIŠ Orban, 16.KOČIŠ Janoš, 17.KOVAČ Ferenc, 18.KERMECI Đula, 19.KERMECI Šimon, 20.LACKO Antal, 21.LADOCKI Ištvan, 22.LENDEL Pal, 23.MAGDA Peter, 24.MILUTINOVIČ Đula, 25.NAĐ Janoš, 26.NEMET Janoš, 27.PASTOR Janoš, 28.PASTOR Jožef, 29.PELŽELT Jožef, 30.RADAK Mihalj, 31.HEMETE Jožef, 32.ROŽA Ferenc, 33.ŠARNJAI Ištvan, 34.ŠANDOR Ištvan, 35.ŠANDOR Geza, 36.ŠANDOR Lukač, 37.ŠETAI Janoš, 38.ŠINDELEŠ Ištvan, 39.SABO Ferenc, 40.SABADOŠ Pal, 41.SEČEI Jakob, 42.SEČEI Lukač, 43.SIVERI Ferenc, 44.TAKAČ Pal, 45.TANDARI Ištvan, 46.VAJDA Ištvan, 47.VAJDA Jakab, 48.VARGA Karolj, 49.VAJDA Mikloš, 50.VEREŠ Ferenc, 51.ZELDI Ferenc, 52.FILISTER Kelemen, 53.KOČIŠ Zoltan, 54.BALASA Ištvan, 55.ČANADI Imre i 56.GAZDAG Albert.⁶⁰²

Oslobođenjem drugih krajeva Bačke, a posebno Novog Sada 23.oktobra 1944.godine i šajkaških sela doći će, takođe do drastičnog obračuna sa mađarskim stanovništvom. Pod poseban režim stavljeni su Mađari Čuruga, Žablja i Mošorina gde su u raciji Srbi najviše stradali. Gotovo celokupno mađarsko stanovništvo šajkaških mesta, zbog aktivnog učešća u likvidacijama, potkazivanjima i pljački imovine Srba i Jevreja, proglašeno je za ratne zločince i narodne neprijatelje. Već prvih dana oslobođenja Čuruga streljano je dvadeset šest Mađara za koje se smatralo da su najodgovorniji za raciju u mestu,⁶⁰³ a slična situacija bila je i u drugim mestima šajkaške. Prilikom ovih kažnjavanja bila je primetna želja nove vlasti da se ovim merama da izvesno zadovoljenje srpskim porodicama i izvrši osveta, ali se nastojalo da se ipak zadovolji nekakva sudska forma. Tako je MNOO Čuruga, istražujući uz pomoć vojnih organa, odgovornost Janoša Hulale, ratara iz Čuruga, ustanovio da mu se ratna krivica sastojala u tome što je svoje komšije potkazivao da su partizani, a da je Đuru Paunića i ubio. Nakon zapisničkog saslušanja, izjave svedoka i samog priznanja Hulale, MNOO je doneo odluku 4.novembra 1944.godine da se on, kao ratni zločinac, strelja.⁶⁰⁴

⁶⁰² Cs eres T, *Vérbosszú Bácskában...*,163-164.

⁶⁰³ *Izveštaj Anketne komisije od 10.januara 1946. o likvidacijama u toku rata u šajkaškim selima*, Registratura bivšeg PK SKV - neregistrovana grada.

⁶⁰⁴ Isto.

O tačnom broju stradalih Mađara u Čurugu i Žablju teško je pouzdano suditi. Do sada pronađeni arhivski izvori ne daju potpunu sliku o tome, ali se analizom tadašnje partijske politike vojvodanskog rukovodstva može naslutiti da je na tim prostorima bilo elemenata retorije i ostvarivanja politike "oko za oko, zub za zub".

Na osnovu podataka iz ranije citiranog dokumenta - *Knjige streljanih ratnih zločinaca 1944/45* u Žablju su zbog učešća u raciji streljani od 16. do 28. novembra 1944. godine sledeći meštani Mađari: 1. AJNC Peter, 2. BAJOR Jožef, 3. BAKOŠ Ferenc, 4. BAKOŠ Ferenc, mlađi, 5. BAKUT Ferenc, 6. BALINT Andraš, 7. BALINT Ištvan, 8. BALINT Jožef, 9. BANATSKI Vilmoš, 10. BANJSKI Ištvan, 11. BAUH Jožef, 12. BEHECKI Pal, 13. BERČEK Šandor, 14. BERČEK Vida, 15. BERČEK Janoš, 16. BIČKEI Imre, 17. BIN Bela, 18. BIN Đerđ, 19. BIN Ferenc, 20. BIN Imre, 21. BOGNAR Imre, 22. BOGNAR Juliš, 23. BOGNAR Šandor, stariji, 24. BOGNAR Šandor, 25. BOHOTSKI Vilmoš, 26. ČIPOK Andraš, 27. DEAK Jožef, 28. DELE Jožef, 29. DELI Jožef, 30. DENCİK Ferenc, 31. ĐERMAN Ištvan, 32. FEKETE Šandor, 33. FERENCI Jožef, 34. GABOR Peter, 35. GALIK Jožef, 36. GIRIC Ištvan, 37. GODOR Jovan, 38. GUSTIN Đerđ, 39. GUSTIN Mihalj, 40. GUSTIN Peter, 41. HAĐMAŠ Ištvan, 42. HAĐMAŠ Jožef, 43. HAĐMAŠ Mihalj, 44. HAĐMAŠ Terez, 45. HAJNAL Peter, 46. HAJNC Peter, 47. HEREFEZI Đerđ, 48. IHAS Andraš, 49. KATONA Deže, 50. KELEMEN Antal, 51. KELEMEN Đerđ, 52. KELEMEN Gabor, 53. KELEMEN Jožef, 54. KELEMEN Jožef, mlađi, 55. KELEMEN Pal, 56. KELEMEN Šandor, 57. KELEMEN Terez, 58. KERC Vilma, 59. KERŠEŠ Jožef, 60. KIŠ Peter, 61. KIŠ Tamaš, 62. KLIMA Janoš, 63. KOLAR Đerđ, 64. KOLAR Pal, 65. KOVAČ Ferenc, 66. KOVAČ Jožef, 67. KOVAČ Peter, 68. KOVAČ KUPAK Lajoš, 69. KRAMER Mihalj, 70. LENART Albert, 71. LOC Ferenc, 72. MADOCKI Ištvan, 73. MAĐAR Andraš, 74. MAKRA Ištvan, 75. MESAROŠ Janoš, 76. MESAROŠ Jožef, 77. MESAROŠ Mihalj, 78. MILIMSKI Janoš, 79. MOLNAR Ferenc, 80. MOLNAR Šandor, 81. PARUFI Ištvan, 82. RAJDA Peter, 83. ROMODA Đerđ, 84. RUDIČ Đerđ, stariji, 85. RUDIČ Đerđ, 86. SABO Ferenc, 87. SERVEZI Đerđ, 88. ŠETET Peter, 89. ŠOTI Đerđ, 90. ŠTROS Andraš, 91. ŠUŠAK Katica, 92. TALO Mihalj, 93. TODOR Antal, 94. TOT Imre, 95. TOT Ištvan, 96. TOT Peter, 97. URI Peter, 98. VAŠ Janoš, 99. VIČEK Vida, 100. VIDA Janoš, 101. VUKOVARI dr Bela, 102. ZALCER Janoš, 103. ZAVARGO Ferenc, 104. ZAVARGO Mačaš, 105. ZAVARGO Mihalj, 106. ZELENJKA Mihalj i 107. ZONAI Janoš.

Prema jednom sačuvanom dokumentu MNOO-a Titel u mestu su zbog učešća u raciji streljani 22. oktobra 1944. godine 1. BERTOK Janoš (46 godina), 2. TURUC Magda (36) i 3. CINT Franja (67). Petnaestog novembra streljani su 4. CINT Mihalj (69) i 5. CINT Mihalja supruga (62). Masovnije streljanje u mestu bilo je 19. novembra kada su stradali: 6. APRO Janoš (35), 7. BIČKEI Ištvan (52), 8. BARAT Janoš (38), 9. BENKE Ištvan (48), 10. VARGA Janoš (49), 11. VEĐELEK Đura (55), 12. ĐENEŠ Josip (50), 13. KOČIŠ Ištvan (45), 14. KARABA Bela (30), 15. KODE Laslo (67), 16. MAJOR Pal (36), 17. PEŠTI Pal (55), 18. PALATINUŠ Ignac (60), 19. ROMODA Andrija (47), 20. RAC Šandor (50), 21. SOKOLA Đerđ (42), 22. SULIK Imre (40), 23. SMEŠKO Đerđ (35), 24. TURI Tonči (60), 25. FUČER Nandor (69), 26. FUČER Ištvan (41), 27. ŠER Jožef (40) i 28. ŠER Jaša (29). Istoga dana,

streljanasuzbogučešćauracijiitrojicaHrvata:VUKOVMatija(64),DAMJANOVPetar(58)iLULIĆSima(54).⁶⁰⁵

U Mošorinu su, prilikom ulaska partizanskih jedinica 23. oktobra 1944. godine ubijeni: 1.ZORADI Šandor i 2.BALAŽ Đerđ, mlađi zbog ubistva Ilije Nešina, a prvih meseci oslobođenja stradali su i: 3.BALAŽ Janko, 4.BALOG Šandor, 5.BUZA Janoš, 6.BALAŽ Đerđ, 7.BALAŽ Peter, 8.GRACIK Pišta, 9.GRACIK Ferenc, 10.GRACIK Šandor, 11.DITRIH Danilo, 12.ĐEVIKI Peter, 13.ĐEVIKI Ferenc, 14.ŽAKI Pišta, 15.ŽAKI Pal, 16.JUHAS Joška, 17.JUHAS Kalman, 18.KOVAČ Imre, 19.MAĐAR Ferenc, 20.MESAROŠ Peter, 21.PAVIĆ Lajoš, 22.PETRIK Vince, 23.PENJOT Ferenc, 24.PINTER Ferenc, 25.PINTER Peter, stariji, 26.PUSTI Lerinc, 27.PALFI Jožef, 28.PETRIK Antal, 29.PUSTI Ferenc, 30.PALINKAŠ Andraš, 31.RIDEG Janoš, 32.TOT Janoš, 33.TOPAR Stevan, 34.TOPAR Đerđ, 35.TEGLAŠI Lajoš, 36.TEGLAŠI Ferenc, stariji, 37.TEREK Mihalj, 38.FEJEŠ Lukač, 39.SILAK Šandor 40.SILI Andraš, 41.ROŽA Đerđ, 42.KEVEŠ Ištvan, 43.LUKAČ Ištvan, 44.BALAŽ Julijana i 45. PAVIĆ Ištvan. Na ovom spisku našlo se i ime jednog Srbina Vlade Petrova.⁶⁰⁶

Prema izveštaju MNOO-a od 21.maja 1945.godine u Vilovu je likvidirano 17 ratnih zločinaca od kojih je bio i jedan Srbin, Dobra Nikolić. Presudom Narodnog suda, kako stoji u izveštaju, streljani su 2.novembra 1944.godine sledeći Mađari: 1.DUJMOVIĆ Antal, 2.HEVER Šandor, 3.JUHAS Andraš, 4.VINCE Peter, 5.MATE Jožef, 6.KRIŽAN Jožef, a za 7.BAKOŠ Ištvana i 8.JANKA Đerđa je naznačeno da su likvidirani 1945.godine, da je 9.BAKOŠ Ferenc, mlađi, streljan 10.februara 1945.godine, a 10.ĐIRIŠI Andrija 12.marta iste godine. Za 11.BAKOŠ Ferenca, starijeg, 12.BALAŽ Ferenca, 13.NEMET Ferenca, 14.PAŠA Ileaša, 15.ĐIRIŠI Ištvana i 16.SIĆ Mihalja navedeno je da su umrli u zatvoru.⁶⁰⁷

Mada za vreme racije nije došlo do stradanja srpskog stanovništva Kovilja posle oslobođenja u Gornjem Kovilju streljani, su oktobra 1944.godine, Mađari: 1.PAPIŠTA Peter, narednik policije, 2.VARGA Ištvan, stolar, 3.GAJDOŠ Ištvan, opštinski poslužitelj, 4.MATA Ferenc, opštinski poslužitelj i 5.FARKAŠ Ištvan, činovnik. U Donjem Kovilju streljani su: 1.BALOG Jožef (46), moler, 2.BEČKI Đerđ (54), obučar, 3.VIDA Ištvan (34), čuvar dolme, 4.VIMER Mikloš (45), šumar, 5.JUHAS Imre (65), zakletnik, 6.KOVAČ Janoš (40), poslužitelj, 7.MARTINEK Mihalj (37), odbornik, 8.MOLNAR Andor (48), predsednik opštine, 9.PATARICA Karolj (35), policajac, 10.PATARICA Janoš (60), subaša, 11.PATARICA Ištvan (19), vođa Levente, 12.PAPIŠTA Pal (50), vetrenjačar, 13.PAPIŠTA Pišta (25), policajac, 14.SEGEDI MATA Feri (35), policajac, 15.STANKO Đerđ (32), vojni referent, 16.ŠAGI Janoš (36), trgovac, 17.ŠOŠO Ištvan (44), zakletnik, 18.ŠUHAJDA Ištvan (30), nadničar i Nemac 19.BOŽO Franja (36).⁶⁰⁸

Za vreme racije 1942.godine u Nadalju nije stradalo srpsko stanovništvo, ali je nakon oslobođenja ipak došlo do kažnjavanja onih Mađara za koje se smatralo da pripadaju kategoriji ratnih zločinaca. Mada je u ovom mestu živelo malo Mađara ipak su od strane organa OZNE krajem oktobra 1944.godine stradali: 1.GAL Andraš, 2.TOTBAŠ Iona, 3.BAJOM Jožef, 4.JAKOBEC Ištvan, 5.TALZAI Jožef, 6.HORVAT Ištvan, 7.ŠIMONJI

⁶⁰⁵ AV.F.183.K.82.strogo pov.52/945.

⁶⁰⁶ *Spisak likvidiranih u Mošorinu koji je sastavio MNOO 28.jula 1945.godine.* AV.F.183.K.82. Strogo pov. 52/945.

⁶⁰⁷ AV.F.183.K.82.Strogo pov.52/945.

⁶⁰⁸ AV.F.183.K.82. Strogo pov. 52/945.

Janoš, 8.MUIDIN Vilma, 9.TABOROŠI Janoš, 10.NAĐ Ilona, 11.JANOŠ Ištvan, 12.BE-REI Viktorija, 13.TAJZAI Mihalj, 14.TAJZAI Vera, 15.ŠNAJDER Katica, 16.SEBER Ferenc, 17.MORIC Antal, 18.ČALA Imre i 19.ČEH Šandor.⁶⁰⁹

Prema sačuvanom izveštaju MNOO-a od 28.jula 1945.godine u Gardinovcima su, nakon oslobođenja, ubijena trojica Mađara iz mesta i to: 1.KESEGI Lajoš (32), ratar, 2.KOSORUŠ Ištvan (29), mesar, 3.NAĐ Janoš (35), policajac, a javno su streljani i 4.PAPIŠTA Peter iz Kovilja i 5.SIVEL Ferenc 6.TAKAČ Ferenc 7.HORVAT Jožef i 8.ALAS Andraš iz Budisave.

Prema istom izveštaju zbog učešća u raciji u Šajkašu su streljani Mađari: 1.ČONKA Karolj (62), 2.OČENAŠ Janoš (38), 3.JOŽA Balint (58) i Nemci: Danilo Kiner (60) i Mihalj Suter (62).⁶¹⁰

Masovnije stradanje mađarskog stanovništva u odnosu na broj stanovnika zbilo se u Srbobranu. Na osnovu *Knjige evidencije streljanih ratnih zločinaca iz 1944/45.godine*, ali i jednog *Spiska likvidiranih lica na području MNOO-a Srbobran*, kojeg je sačinio predsednik Radivoj Kačanski, došao sam do broja od 118 ubijenih Mađara i to: 1.ALMAŠI Viktorija, 2.ANDROCKI Aladar, 3.BALOG Franja, 4.BARTA Mihalj, 5.BERTEL Jožef, 6.BERTOK Rozalija, 7.BOKUŠ Mikša, 8.BRAŠNJA Beži, 9.BRIJAK Đula, 10.BUCA Filip, 11.BURAI Antal, 12.CEKE Hugo, 13.CELER Tamaš, 14.CELUŠKA Mihalj, 15.CI-BRI Beni, 16.CINKOVIČ Ištvan, 17.ČEH Vince, 18.DORA Janoš, 19.DUDAŠ Verona, 20.DUKAI Ištvan, 21.ĐOLI Ferenc, 22.FARAGO Juliš, 23.FARKAŠ Ana, 24.FARKAŠ Mihalj, 25.FARKAŠ Terez, 26.FEHER Ištvan, 27.FEHER Ištvan, 28.FEHER Juliš, 29.FENJEVI Ferenc, 30.FERENC Laslo, 31.FORGAČ Janoš, 32.FORGAČ Mihalj, 33.FORGAČ Peter, 34.FORGAČ Karolj, 35.GALIK Jožef, 36.GUGLIĆ Eržebet, 37.HABENJAK Rozalija, 38.HASKA Marija, 39.HOLO Marton, 40.HORVAT Etelka, 41.HORVAT Imre, 42.HORVAT Ištvan, 43.HORVAT Maria, 44.IVAN Mihalj, 45.JAKOCKI Šandor, 46.JARACKI Šandor, 47.KAČIČKA Juliš, 48.KALMAN Antal, 49.KALMAN Magda, 50.KARA Janoš, 51.KELEMEN Vince, 52.KERC Geza, 53.KERC Giza, 54.KOLOMAN Antal, 55.KIŠ Ferenc, 56.KIŠ Jožef, 57.KIŠ EPER Andraš, 58.KOH Molnar, 59.KOSO Ileaš, 60.KUGLIĆ Erža, 61.KUGLIĆ Ilka, 62.KUELI Janoš, 63.KUSLI Janoš, 64.LASLO Boriška, 65.LEHUČA Saveta, 66.MAJOR Adela, 67.MIKUŠČAK Nandor, 68.MOLNAR Peter, 69.MOLNAR Vera, 70.NAĐ Ferenc, 71.NAĐ Ilona, 72.NAĐ Ištvan, 73.NAĐ Matilda, 74.NEORČIČ Šandor, 75.OLAJ Marija, 76.OLAJ Mihalj, 77.PARACKI Lajoš, 78.PARACKI Mihalj, 79.PENC Kornel, 80.PINCEL Andraš, 81.PIŠTA Mačaš, 82.PUŠKAŠ Ištvan, 83.RAJDA Peter, 84.RAJDA Šandor, 85.RICA Eržebet, 86.ROMEK Đorđe, 87.SABO Ferenc, 88.SABO Janoš, 89.SDER Mačaš, 90.SEGI Pal, 91.SEKRENI Karolj, 92.SENČI Pal, 93.SENIČAK Luka, 94.SKORUČAK Karolj, 95.SLEMENDER Katalin, 96.ŠANDOR Ištvan, 97.ŠINKE Peter, 98.ŠREDER Mačaš, 99.TAKAČ Mačaš, 100.TEREK Juliš, 101.TISTA Mačaš, 102.TOJZAN Ferenc, 103.TOLNAI Andraš, 104.TOT Ištvan, 105.TOT Janoš, 106.TOT Mihalj, 107.TOT Štefan, 108.TRENKA Terez, 109.VARGA Ištvan, 110.VEREŠ Ištvan, 111.VEREŠ Marija, 112.VEREŠ Piroška, 113.VITUŠKO Antal, 114.ZAKO Peter, 115.ZELER Tamaš, 116.ZOKI Ferenc, 117.ZOMBORI Đula i 118.ZOMBORI Geza.

⁶⁰⁹ *Knjiga evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944/1945.*

⁶¹⁰ AV.F.183.K.82.Strogo pov.52/1945.

Za sve ubijene Mađare nisam uspeo da saznam razloge stradanja jer se oni navode samo u knjizi koju su vodili pripadnici OZNE, gde se najčešće ističu sledeći razlozi: pripadnik Stranke strelastih krstova, ubijao zlostavljao i potkazivo Srbe, bio nemzeter itd. Kolika je bila stvarna pojedinačna krivica, teško je utvrditi. Kao primer, navodim slučaj šesnaestogodišnje Marije Vereš koja je bila pripadnik njilaške organizacije i teško je suditi koliko je ona mogla svojim članstvom da utiče na zbivanja u mestu, ali zato na spisku likvidiranih srećemo i ime Pala Senčia koji je 1941.godine ubio svog gazdu Slavka Prodanovića.

Broj od 118 stradalih Mađara Srbobrana dokojeg sam ja došao znatno se razlikuje od broja koji se pominju u nekim publicističkim radovima gde on dostiže cifru od oko dve hiljade nevinno stradalih Mađara.⁶¹¹

Do brojnijeg kažnjavanja mađarskog stanovništva došlo je i u Temerinu gde je u velikoj meri primenjen princip "oko za oko, zub za zub". Naime, partizanske vlasti su smatrale da su za stradanje srpskog kolonističkog stanovništva Siriga, aprila 1941.godine, u najvećoj meri krivi meštani Temerina. Koliki je tačan broj stradalih Mađara teško je utvrditi. Na osnovu izjava svedoka, matične knjige umrlih, ali i nekih arhivskih dokumenata Š.Mesaroš u svojoj knjizi *Holttá nyilvánítva* navodi imena 109 Temerinčana, od kojih je po njegovom sudu najveći deo nevinno stradao.⁶¹² Kolika je njihova stvarna pojedinačna krivica i ovde je teško utvrditi jer ja nisam došao do arhivskih podataka za razloge njihovog stradanja. Jedino se u jednom dokumentu napominje da su partizanske vlasti u Temerinu došle do spiska od 39 pripadnika Stranke strelastih krstova koji su automatski proglašeni za ratne zločince. U istom dokumentu se navodi da je posle oslobođenja kažnjeno smrtnom kaznom 140 Mađara u Temerinu.⁶¹³

Sa oslobođenjem Novog Sada (23.oktobra 1944.) i u ovom gradu se otpočelo sa kažnjavanjem saradnika okupatora. Odmah po otkrivanju 237 članskih karata pripadnika Stranke strelastih krstova u stolu bivšeg gradonačelnika prišlo se njihovom pronalaženju i kažnjavanju.⁶¹⁴ Već 29.oktobra Vojni sud Vojne oblasti za Bačku i Baranju *osudio je na smrt 250 ratnih zločinaca mađarske nacionalnosti, koji su kroz tri godine okupacije učestvovali u pokoljima i teroru okupatora vršenim nad srpskim i ostalim slovenskim življem u Bačkoj i Baranji*. U proglasu koji je sutradan deljen građanima Novog Sada, posebno se isticalo *da je pravedna kazna nad mađarskim ratnim zločincima izvršena streljanjem*.⁶¹⁵

O tačnom broju stradalih Mađara prvih dana oslobođenja veoma je teško suditi. Triva Militar, koji je radio neposredno posle oslobođenja grada u Anketnoj komisiji i kao dobar znalac prilika u gradu i jedan od glavnih autora *Elaborata o zločinima okupatora i njegovih pomagača u Vojvodini*, zapisao je u svom neobjavljenom *Dnevniku* da je "u gradu likvidirano nekoliko stotina Mađara i Nemaca, pre svega kao odmazda za raciju". Prema njegovim zapisima *hapšenja, saslušanja i izricanje presuda protiv Mađara, pa i Srba za koje se predpostavljalo da su pripadnici četničkog pokreta prvih dana oslobođenja Novog Sada,*

⁶¹¹ Vidi opširnije M é s z á r o s S, *Holttá nyilvánítva...*,162-167.

⁶¹² Isto,149-160.

⁶¹³ MV.AZ, MK 28,br.186.

⁶¹⁴ AV.F.183.K.82.Strogo pov.1/1944.

⁶¹⁵ MV.AZ, br.18814. Na ovaj proglas me je uputio Zvonimir Golubović, kojem se i ovom prilikom zahvaljujem.

vršila su lica koja nisu dovoljno poznavala prilike u gradu i da je to osnovni razlog što je stradalo previše nevinih, dok je veliki broj pravih krivaca ili pobegao ili se preko noći preobratio u komunce.⁶¹⁶

Utvrđivanje tačnog broja stradalih Mađara u Novom Sadu otežano je i činjenicom što su mnogi dovođeni u grad iz okolnih mesta, i posle presude sudskih organa, likvidirani. I pored toga, uveren sam da je broj od deset hiljada nevino stradalih, koji u svojoj knjizi iznosi T.Čereš, tendenciozno preuveličan. Sličnog mišljanja je i Š.Mesaroš, ali on poređenjem nepouzdatih statističkih podataka o broju stanovništva pre i posle okupacije, zaključuje da se može govoriti o oko 1.500 nevino stradalih Novosađana mađarske nacionalnosti, mada u knjizi to ne dokumentuje spiskom stradalih.⁶¹⁷

Prema već više puta pominjanom *Spisku likvidiranih ratnih zločinaca u okrugu subotičkom* od 10.januara 1946.godine u Bačkoj Topoli je presuđeno sledećim licima mađarske nacionalnosti: 1.BARTA Mačaš, 2.BEK Franja, 3.BARAT Mihalj, 4.BEČKEI Ištvan, 5.BEČKEI Jožef, 6.BARANJI Josip, 7.VAŠ Peter, 8.VADAC Laslo, 9.VADAC Pal, 10.VEREB Ištvan, 11.VEREB Vilmoš, 12.VEREŠI Jožef, 13.KOLČA Jožef, 14.LERINC Peter, 15.LERINC Josip, 16.MAJOR Josip, 17.MIHALEK Lajoš, 18.MIKUŠKA Mihalj, 19.NEMEDI Jožef, 20.NEMESTROVSKI Mačaš, 21.OZORAK Karolj, 22.PALUŠEK Janoš, 23.SALMA Janoš, 24.TOT Jovan, 25.TOTIŠASEGI Pal, 26.FRANCIA Peter, 27.FONTANJI Imre, 28.HER Đula, 29.HATVAN Mate, 30.HOMOLJA Ferenc, 31.ČERNEŠ Balint, 32.ČERNEI Marton, 33.ČULAI Ištvan, 34.DEVIĆ Nandor, 35.ZAHOTSKI Rozika, 36.KEREŠKEDE Julia, 37.KIŠ Lajoša supruga, 38.PALUSEK Pal, 39.SAL Olajoš, 40.PALOŠ Đerđ i 41.HATVAN Lajoš.

Pod poseban represivan udar nove partizanske vlasti došla je Subotica gde su se "imali namiriti ratni dugovi, pre svega oni iz vremena aprilskih dana 1941. godine". Mada je i ovde veoma teško utvrditi precizan broj stradalih Mađara, na osnovu dosadašnjih istraživanja došao sam do podatka da je u ovom gradu kaznenom merom streljanja bilo obuhvaćeno 402 lica: 1.AGARDI Đula, 2.ALBERT Gabor, 3.AMBRUŠ Antal, 4.ANUS Janoš, 5.BAČ Markuš, 6.BAČI Andraš, 7.BAJAI Antal, 8.BAKOŠ Mihalj, 9.BALOG Franja, 10.BALOG Bernard, 11.BALAŽ Janoš, 12.BALAŽ Koloman, 13.BALOG Šandor, 14.BALOG Vojislav, 15.BAMBAH Janoš, 16.BARANJI Jožef, 17.BARDI Peter, 18.BARDI Šandor, 19.BARTA Ferenc, 20.BARTALOŠ Josip, 21.BATORI Karolj, 22.BELECKI Mihalj, 23.BERENJI Jožef, 24.BERENJI Marta, 25.BERKO Karlo, 26.BERMEL Ferenc, 27.BERNER Franja, 28.BIESIČ Jene, 29.BIESIČ Jožef, 30.BIRO Lajoš, 31.BOGEŠIČ Ernest, 32.BOGNER Jožef, 33.BOJA Nandor, 34.BORŠOŠ Janoš, 35.BORŠOŠ Lajoš, 36.BORŠOŠ Mihalj, 37.BOŠNJAK Ištvan, 38.BOZECKI Ferenc, 39.BUDAI Ištvan, 40.BUKO Jožef, 41.BUKO Mihalj, 42.CINDEL Karolj, 43.CINDEL Jožef, 44.CINKOTAI Cindel, 45.ČAKANJ Antal, 46.ČANJI Jožef, 47.ČAJKAŠ Peter, 48.ČAJKAŠ Margit, 49.ČINČAK Elemer, 50.ČIPAK Antal, 51.ČISAR NAĐ Šandor, 52.ČITARI Šandor, 53.DALTER Stevan, 54.DEVIĆ Nandor 54.DEČIVANJ Jožef, 55.DEKAI Nikola, 56.DEMETER Ferenc, 57.DERNA Andraš, 58.DEVEVARI DETLER Ištvan, 59.DEVIĆ Nandor,

⁶¹⁶ Prema njegovim navodima većina likvidiranih Mađara i Nemaca bila je iz redova imućnijih i uglednih građanskih porodica čija imovina je konfiskovana, a nameštaj i svo pokućstvo sakupljeno u sabirališta, odakle je više razvučeno nego što je odneto u ratom opustošena sela Srema. (Neobjavljeni Dnevnik T.Militara, str.21, ROMS.M.14605).

⁶¹⁷ M é s z á r o s S, *Holtta nyilvánítv...* 130-149.

60.DOBO Stevan, 61.DONDO ? 62.DOROŽMAI Jožef, 63.DOŽA Ištvan, 64.DUŠNOKI ? 65.ĐERĐ Stevan, 66.ĐETVAI Jožef, 67.ELEK Lajoš, 68.ELEK Mihajlo, 69.ELIZAK Bela, 70.ENDI Peter, 71.ERDELJI dr Laslo, 72.EREŠ Geza, 73.FACOL Ferenc, 74.FABIJAN Ištvan, 75.FARAGO Ištvan, 76.FARKAŠ Ferenc, 77.FARKAŠ Jožef, 78.FAZEKAŠ Ištvan, 79.FAZEKAŠ Jožef, 80.FEHER Ferenc, 81.FEHER Jakob, 82.FEROA supruga, 83.FILAG Ištvan, 84.FILEP Jakob, 85.FIREDI Andrija, 86.FISTER Geza, 87.FISTER Gustav, 88.FISTER Gustava supruga, 89.FLAJŠMAN ? 90.FLEIS Ferenc, 91.FRANCIŠKOVIĆ Bela, 92.FREMUND Đura, 93.FROL Franja, 94.FROL Jozo, 95.FUNK Oskar, 96.FIREDI Andraš, 97.FUTO Geza, 98.FUTO Janoš, 99.GAL Jožef, 100.GENCEL Ištvan, 101.GENCEL Jožef, 102.GERGEI ? 103.GEREG Lajoš, 104.GILICE Vince, 105.GOMBOŠ Josip, 106.HAJBERT Ladislav, 107.HAJNAL Antal, 108.HAJNAL Karolj, 109.HAJNAL Stevan, 110.HANAK Geza, 111.HARDI Demetar, 112.HARDI Viktorija, 113.HARKANJ Andraš, 114.HARTON Ištvan, 115.HAŠKA Karolj, 116.HAVAI Lajčo, 117.HAZI Jolan, 118.HAZI Rozalia, 119.HEDA Lujza, 120.HEGEDIŠ Borbala, 121.HEGEDIŠ Mihalj, 122.HERCEG Janoš, 123.HORVAT Adam, 124.HORVAT Antal, 125.HORVAT Imre, 126.HORVAT Lajoš, 127.HORVAT Mirko, 128.HORVAT Stevan, 129.HORVAT Vince, 130.HORVAT LUKAČ Janoš, 131.ILGEN Stevan, 132.INSTITORIS Šandor, 132.IRMEŠ Stevan, 133.IVKOVIĆ IVANDEKIĆ Gabor, 134.JAGER Ištvan, 135.JAGER Mihajlo, 136.JAKOB Đerđ, 137.JAKOB Mata, 138.JAMBOR Kalman, 139.JENČI Đerđ, 140.JANDEK Deže, 141.JONAŠ Ferenc, 142.KAFČAK Josif, 143.KAKAŠ Erne, 144.KALMAR Mihajlo, 145.KANIV Lajoš, 146.KAPISTA Ištvan, 147.KAZANJ Janoš, 148.KEKE Urban, 149.KELER Ferenc, 150.KELER Tibor, 151.KENDI Karolj, 152.KEREŠNEDE Julija, 153.KEREŠNEDE Stevan, 154.KERMENDI Fabijan, 155.KERMENDI Janoš, 156.KIRALJ Šandor, 157.KIŠ Albert, 158.KIŠ Bela, 159.KIŠ Đerđ, 160.KIŠ Ferenc, 161.KIŠ Jene, 162.KIŠ Jožef, 163.KIŠ Lajoš, 164.KIŠ Laslo, 165.KIŠ Pavle, 166.KIŠ EROŠ Iren, 167.KLADET Laslo, 168.KNAPEC Lojzia, 169.KOBLEHEL Ištvan, 170.KOBLEHEL Mihalj, 171.KOČMAR Emil, 172.KOČIŠ Janoš, 173.KOHAJDA Ferenc, 174.KOLAR Karolj, 175.KOLAR Josip, 176.KOLAR Stevan, 177.KOMOROČI Laslo, 178.KOVAČ STRIKO Ištvan, 179.KRACER Ištvan, 180.KRAMPOTIČ dr Daniel, 181.KRAMPOTIČ Peter, 182.KROL Andrija, 183.KOVAČ Andraš, 184.KOVAČ Đura, 185.KOVAČ Jožef, 186.KOVAČ Lajoš, 187.KOVAČ Mihajlo, 188.KUDEL Marija, 189.KUDEL Ištvan, 190.KUJUNDIČ Franja, 191.KURANDI Ladislav, 192.KUTI Deže, 193.LAKATOŠ Franja, 194.LALTERAK Jovan, 195.LAMPERT Jovan, 196.LEHOTKAI Franja, 197.LENDVAI Ivan, 198.LENDEL Ištvan, 199.LENDEL Lajoš, 200.LERINC Peter, 201.LIHNER Jelena, 202.LIHTEN IŠTVAN Ferenc, 203.LINDNER Jelena, 204.LIPAI Jožef, 205.LIPOZENČIĆ Janoš, 206.LIPOZENČIĆ dr Laslo, 207.LIPOZENČIĆ (SUDAREVIĆ) supruga, 208.LISER Nađ, 209.LOVASI Erne, 210.LUC Karolj, 211.MAJOR Josip, 212.MAKAI Ištvan, 213.MAKAI Pišta, 214.MAKICA Geza, 215.MALIŠA Geza, 216.MARGIT Jožef, 217.MAŠA Mihaila udova, 218.MEĐERI Jožef, 219.MERCI Šimon, 220.MESAROŠ Andrija, 221.MESAROŠ Janoš, 222.MESAROŠ PETER Pal, 223.MEZEI Andraš, 224.MEZEI Boldižar, 225.MEZEI Boldižar, mlađi, 226.MEZEI Laslo, 227.MIJAČKI Karolj, 228.MIŠKOLCI ? 229.MOLNAR Laslo, 230.MORVAI Antal, 231.MOZI Antal, 232.NAĐ Samuilo, 233.NAĐ Šandor, 234.NAĐ Laslo, 235.NAĐ Josip, 236.NAĐHEDEŠI Feliks, 237.NAĐTELEKI Feliks, 238.NOJČE Etelka, 239.NOJČE Geza, 240.NOJČE Geze supruga, 241.NOJČEK Gizela, 242.NADOŠ Gabor, 243.NADOŠ Ištvan, 244.NAĐTORMA Matija, 245.NANAI Čaba, 246.NAVAI Lajoš, 247.NEDO Lujza, 248.NEMEŠ Oskar,

249.NAD KIŠ Eržebet, 250.NEMEDI Karolj, 251.OROS Đerd, 252.OROS Ileš, 253.OROS Janoš, 254.ODRI Mate, 255.OKOLIŠAN Janoš, 256.OSTROGONAC Šime, 257.OVARI Peter, 258.PAGANI Ištvan, 259.PALATINUŠ Franja, 260.PALATINUŠ Stevan, 261.PALDI Lajoš, 262.PALKO Pinč, 263.PAP Đula, 264.PAP Laslo, 265.PAP Peter, 266.PAPUČOŠ Mihalj, 267.PENČENJI Mihajlo, 268.PETENJI Gabor, 269.PINTER Andrija, 270.PLETL Antal, 271.PUHA Mikloš, 272.PUHALEK Ela, 273.POJAKOVIČ Pal, 274.PUSTAI Endre, 275.POVECKI Ištvan, 276.RABŠTAJN dr Mačaš, 277.RAJČANJI Antal, 278.REK Andor, 279.RENČENJI Šandor, 280.RENČENJI Mihalj, 281.RENČIK Antal, 282.RETKEŠ Jožef, 283.RIS Pavle, 284.RIŽANJ Bela, 285.SABADOŠ Šandor, 286.SABANOV HATVANI Ivan, 287.SABO Feliks, 288.SABO Ferenc, 289.SABO Gabor, 290.SABO Ištvan, 291.SABO Ištvan, 292.SABO Ištvan, 293.SABO Josip, 294.SABO Kalman, 295.SABO Lajoš, 296.SABO Mihalj, 297.SABO Mikloš, 298.SABO Rozina, 299.SABO Tabor, 300.SABO CIBOLJA Rozalia, 301.SABO CIBOLJA Andraš, 302.SABO ŠIPOŠ Imre, 303.SABO ŠIPOŠ Jožef, 304.SAGMAJSTER Đula, 305.SALAI Janoš, 306.SALAI Peter, 307.SALMA ? 308.SAMOŠVARI Jožef, 309.SANKA ? 310.SANTO Mačaš, 311.SATMARI Ištvan, 312.SEBENJI Marton, 313.SEBENJI Vilmoš, 314.SEBEŠČEN Menjhart, 315.SEČI Lajčo, 316.SEIF Ištvan, 317.SELEKI Laslo, 318.SEMEŠI Karolj, 319.SENC Ferenc, 320.SENDREI Bela, 321.SERMEŠI Mihalj, 322.SETER Franja, 323.SIČI Janoš, 324.SILNER Šandor, 325.SLUKS Janoš, 326.SMOLENSKI Stevan, 327.SOKHAUZER Jene, 328.SOMER dr Dragutin, 329.SRIKER Imre, 330.STEFANI Mihalj, 331.STUPARIČ Mačaš, 332.SUROK Janoš, 333.SURTEG Herneg, 334.ŠARVARI Geza, 335.ŠARVAR Stipan, 336.ŠEIF Boldižar, 337.ŠIFLIŠ Imre, 338.ŠIFLIŠ Ištvan, 339.ŠINKOVIČ Gabor, 340.ŠIPOŠ ? 341.ŠNAJDER Franja, 342.ŠNUR Jožef, 343.ŠOŠ ? 344.ŠOTI Nandor, 345.ŠRIKER Imre, 346.ŠTERLIK Peter, 347.ŠUHAJDA Ištvan, 348.ŠULDI Đerd, 349.ŠULTA Ivan, 350.TAKAČ ? 351.TAKAČ Jožef, 352.TAKAČ Lajoš, 353.TAKAČ Mihalj, 354.TAKAČ Mihalj, mladi, 355.TAMAŠI Peter, 356.TAUBERT Gustava supruga, 357.TAUPERT Alfred, 358.TEKE Janoš, 359.TELEKI Đula, 360.TELEKI Pal, 361.TEREK Balint, 362.TEREK Ištvan, 363.TEREK Janoš, 364.TEREK Jožef, 365.TILNER dr Ferenc, 366.TORMA Friđeš, 367.TORMA Terez, 368.TOT Imre, 369.TOT Janoš, 370.TOT Jelisaveta, 371.TOT Karolj, 372.TOT Mačaš, 373.TOT Laslo, 374.TOT Marija, 375.TOT Matija, 376.TROL ? 377.UJVARI ? 378.URI Antal, 379.URMEŠ Eržebet, 380.VACI Peter, 381.VARGA Andraš, 382.VARGA Antal 383.VARGA Kalman, 384.VARGA Karolj, 385.VARGA Karolj, 386.VARGA Željko, 387.VARGEŠ Šandor, 388.VAŠ Lajčo, 389.VELHES Gustav, 390.VEREŠ Ferenc, 391.VERNE Gusti, 392.VIČI Alojz, 393.VINCE Mihalj, 394.VIRAG Geza, 395.VIRAG Josip, 396.VUKOČI Geza, 397.VUKOVIČ Antal, 398.ZELDI Pal, 399.ZILIH Đerd, 400.ŽIŽA Janoš, 401.BARAKOŠ Franja i 402.IVEŠ Bela.⁶¹⁸

O broju stradalih Mađara u Subotici takođe postoje kontroverzni podaci. T.Čereš pominje brojku od približno sedam hiljada,⁶¹⁹ a Š.Mesaroš, i pored toga što u svojoj knjizi donosi spisak od 277 stradalih Mađara Subotice i okoline, ipak smatra da se može govoriti o približno dve hiljade stradalih.⁶²⁰ Međutim, Jovgen Njaradi, koji je posle oslobođenja Subotice bio komesar područja i predsednik vojnog sudskog veća, u svojim sećanjima

⁶¹⁸ Spisak likvidiranih u okrugu Subotica i M é s z á r o s S, *Holtta nyilvántva...*,44-46.

⁶¹⁹ Cs eres T, *Vérbosszú Bácskában...*,246.

⁶²⁰ M é s z á r o s S, *Holtta nyilvántva...*,43-50.

zabeležio je da su likvidacije u gradu vršili pripadnici OZNE. "Reč je koliko se ja sećam o 300 do 350 ljudi za koje je dokazano da su pripadnici njilaške organizacije i ne verujem da se ni jedna nevina žrtva nalazila među tada streljanim".⁶²¹

Kontroverzne podatke nalazim i o broju stradalih Mađara u Bajmoku. U svojim zaključivanjima do kojih je došao na osnovu ispitivanja svedoka, Marton Matuška u svojoj knjizi *A megtorlás napjai* govori aproksimativno o broju između 150 i 160 ubijenih, Tibor Čereš, međutim, kao tačan broj smatra 80, dok se na pominjanom spisku Pokrajinske komisije za utvrđivanje zločina okupatora okruga Subotica nalazi svega 26 imena.⁶²² Poredeći spiskove do kojih sam uspeo da dođem, za sada je broj stradalih Mađara u ovom mestu 92, a Nemaca 57. Od bajmočkih Mađara streljani su: 1.BAJZA 2.BAJZA ?, 3.BAKULA Mihajlo, 4.BARTUŠ Janoš, 5.BARAKOVIČ ? 6.BATOCKI Janoš, 7.BERKEŠ Ištvan, 8.BIRO Andraš, 9.BOŠNJAK Jožef, 10.CINDEL Elek, 11.CINDEL Ferenc, 12.CINDEL Ištvan, 13.CINDEL Janoš, 14.CINDEL Karolj, 15.CINDEL Lajčo, 16.CINKOTAI Stevan, 17.ČEKE Janoš, 18.DER Peter, 19.DUDAŠ ? 20.FREMOND Đerđ, 21.GAL Janoš, 22.HALAS Jožef, 23.HAJGEBAJER Antal, 24.HALAS Karolj, 25.HARTON Ištvan, 26.HEĐI Lajoš, 27.HERCEG Ilona, 28.HERCEG Janoš, 29.HORVAT Lajoš, 30.IVEGEŠ Mijo, 31.JESENSKI Erne, 32.JIMBOR Šandor, 33.JUHAS Šandor, 34.KANJO Ivan, 35.KARDAL Pal, 36.KERMECI Peter, 37.KIRŠENMAJER ? 38.KIRŠENMAJER Ištvan, 39.KIRŠENMAJER Nandor, 40.KIŠ Jožef, 41.KIŠHEĐEŠI ? 42.KOČIŠ Ivan, 43.KOČIŠ Janoš, 44.KOKAI Jožef, 45.KOKAI Karolj, 46.KOKAI Pal, 47.KOLAR Jožef, 48.KOLAR Peter, 49.KOLAR Rudolf, 50.KOVAČ Josip, 51.LEHOTKAI Ferenc, 52.LEHOTKAI Janoš, 53.LENDEL Janoš, 54.LENDEL Karolj, 55.MAKAI Ištvan, 56.MAKAI Pal, 57.MARGIT Jožef, 58.MOLNAR NOJGEBAUER Antal, 59.NAĐ Pal, 60.NOVIČ Gabor, 61.NOVIČ Ištvan, 62.ODRI Mate, 63.OLMAN Ištvan, 64.OROS Janoš, 65.OVARI Peter, 66.PAOR Peter, 67.PETE ?, 68.PFAJFER Gabor, 69.POLJAK Ferenc, 70.POLJAK Janoš, 71.POLJAK Karolj, 72.ROMODA Lajoš, 73.RUT Janoš, 74.SAKAČ Ištvan, 75.SAKAČ Jožef, 76.SAUER Bela, 77.SEKE Karolj, 78.SEL Kalman, 79.SMOLENSKI Ištvan, 80.SVOBODA Karolj, 81.ŠANER Bela, 82.ŠELJMEŠI Mihalj, 83.ŠERAVAC (OVARI) Peter, 84.ŠNAJDER Pal, 85.ŠOFHAZER Jene, 86.ŠOFHAUZER Jožef, 87.ŠTAJNBAH Mihalj, 88.ŠTIRLIH ?, 89.ŠUDAR Bela, 90.TEGLAŠ Bela, 91.TRENKA Peter i 92.ZAJAC Mihalj.⁶²³

Tragičnu sudbinu doživeli su Sekelji iz Bukovine koji su 1941.godine naseljeni umesto proteranih srpskih kolonista. Oni su, uoči nadiranja Crvene armije, počeli da se pripremaju za povlačenje u pravcu severa. Tako su Sekelji iz Veternika 8.oktobra 1944.godine zaustavljeni od partizanskih jedinica kod Subotice, odmah logorisani, a 42 odmah i ubijeni.⁶²⁴

Posle oslobođenja, svi Sekelji u roku od šest sati, morali su da napuste teritoriju Bačke i sa sobom ponesu samo najnužnije stvari sa kojima su i došli u ove krajeve. U Jugoslaviji

⁶²¹ *Večernje novosti*, Beograd 11. IX 1994,13.

⁶²² Od desetak imena stradalih Mađara koja se pominju od strane svedoka (koje je intervjuisao M. Matuška) petoro se nalazi i na spisku pokrajinske komisije za ispitivanje ratnih zločinaca od 10.januara 1946. To samo dokazuje da se mora veoma pažljivo pristupiti što preciznijem utvrđivanju imena stradalih. Poteškoću čini i činjenica da su se mnoge nemačke porodice mađarizovale, što je posebno bilo izraženo u Bajmoku.

⁶²³ M é s z á r o s S, *Holtta nyilvánítv...*,55-56 i *Spisak likvidiranih u okrugu Subotica*.

⁶²⁴ Vidi opširnije Cs e r e s T, *Vérbosszu Bácskában...*,235-236.

je ostalo svega četrdesetak porodica, i to one koje su saradivale sa NOP-om i uključile se u partizanske jedinice.⁶²⁵

U jeku priprema završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije u celini, posebno krajeva u kojima su se nalazile linije nemačke odbrane na desnoj obali Dunava, partizanske jedinice u sadejstvu sa Crvenom armijom, pripremajući se za frontalne borbe, preduzele su mere radikalnijeg "čišćenja terena u neposrednoj blizini budućeg fronta". Kako je na tim prostorima, posebno u zapadnoj i severozapadnoj Bačkoj, bila velika koncentracija neslovenskog stanovništva, jedinice OZNE pristupile su drastičnijem kažnjavanju. Na to su uticale i informacije da se u bezdanskoj šumi nalaze i izvesne vojne grupacije monarhistički raspoloženih Srba.

Masovnije likvidacije mađarskog stanovništva otpočele su početkom novembra 1944.godine u vreme priprema Batinske bitke koja se vodila od 11. do 29.novembra 1944.godine. Tada je mađarsko stanovništvo Bezdana i okoline ne samo logorisano i korišćeno za fizičke i druge radove, već je 3.novembra bilo izloženo brojnijem streljanju. Smatralo se da ono može predstavljati potencijalnu opasnost za uspešnost predstojećih vojnih operacija koje su imale poseban strateški značaj u konačnom oslobođenju Jugoslavije i prodoru Crvene armije prema Beču i Budimpešti.

U knjizi umrlih mesne katoličke plebanije (parohije) zabeleženo je da je tada u Bezdanu, a i prvih meseci 1945. godine, stradao 101 pripadnik mađarske ancionalnosti. Njih 25 bilo je do dvadeset, a 24 između dvadeset i trideset godina. Među njima bilo je 10 učenika, 2 službenika, 1 učitelj, 7 trgovaca, 11 zanatlija, 10 radnika, 17 seljaka, 12 nadničara itd.⁶²⁶

Strah od aktivnosti nemačkih i mađarskih diverzanata u neposrednoj blizini fronta pojačavao je represivne mere nove vlasti prema neslovenskom stanovništvu. U jeku batinske operacije, u pozadini fronta, OZNA je uspela da uhapsi nekoliko diverzanata koji su imali zadatak *da motre na ruske vojnike, njihovo kretanje i pre svega postupak prema nemačkom stanovništvu, zatim, da dižu u vazduh železničke pruge i šire propagandu da će se Nemci ponovo vratiti u te krajeve.*⁶²⁷

Šestog novembra 1944.godine, prema *Knjizi evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944/45* pripadnici OZNE Sombora streljali su 16 Mađara Bogojeva: 1.ADAM Jožef (pripadnik Stranke strelastih krstova-njilaš), 2.BARTU Gelert (pljačkao), 3.ĐERĐ Antal (pripadnik Turanskih lovaca), 4.KOMAROMI Ištvan (član Partije mađarske obnove-imredista), 5.KOVAČ Janoš (špijun izdao drugove), 6.KOMORAI Ištvan (njilaš), 7.LOVAS Janoš (agent), 8.LOVAS Karolj (mađarski dobrovoljac), 9.MAROČ Janoš (imredista), 10.MENRAT Lajoš (imredista), 11.NEMEŠ Ištvan (dobrovoljac), 12.NEMEŠ Pal (imredista), 13.NEMEŠ Gašpar (njilaš), 14.TEGLER Karolj (njilaš), 15.TIMAR Imre (imredista), 16.ŠERFEZI Imre (njilaš) i 17.VARGAŠ Ištvan (turani).

⁶²⁵ Demokratski orijentisani mađarski političari, među kojima je prednjačio Endre Bajči Žilinski, upozoravali su javnost da će zbog pogrešne politike koju je vodio hortijevski režim, na kraju rata ponajviše stradati nevino mađarsko stanovništvo, ali i naseljena mađarska sirotinja Sekelji. Međutim, jedan od proteranih Sekelja, Andraš Ilaš, izjavio je četrdesetak godina kasnije da mu uopšte nije jasno zašto su on i mnogi njegovi sunarodnici proterani sa vojvodanskih prostora kada su oni samo nekoliko godina tu živeli i nisu mogli biti odgovorni za ono što se tu događalo. (*Napló, Szabadka 1991 IX 26,29*).

⁶²⁶ Cs e r e s T, *Vérbosszú Bácskában...*,104-137 i M a t u s k a M, *A megtorlás napjai...*,27-41.

⁶²⁷ Prema izveštaju OZNE za Vojvodinu, od 29.novembra 1944. evidentirano je trideset padobranaca koji su se spustili na područje Odžaka, Bačke Palanke, Sombora, Subotice i Novog Sada. (AV.F.170.57/944).

Represivniji stav prema mađarskom stanovništvu usledio je i u Somboru i okolini, naročito posle posete Božidara Maslarića i govora koji je održao na proslavi godišnjice Oktobarske revolucije, 7. novembra 1944. godine. Tom prilikom je istakao da je većina Mađara u Bačkoj posebno kriva za ono što se desilo u toku rata i da oni moraju biti najstrožije kažnjeni, ali i proterani sa jugoslovenske teritorije. Nesumnjivo da je blizina fronta uticala i na posebno represivan odnos nove vlasti prema Mađarima, ali i činjenica da je ovaj grad bio sedište Bač-Bodroške županije. Prema podacima T. Čereša u Somboru je stradalo 5.650 nedužnih Mađara.⁶²⁸ Budući da je kod iznošenja ovog podatka primenjena ista metodologija, teško je sa naučnog stanovišta govoriti o meritornosti ovih brojki. Prema sačuvanoj *Knjizi evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944/1945* pripadnici OZNE likvidirali su u Somboru 73 Mađara, međutim, svakao da i ovde taj broj nije konačan. Pripadnici OZNE počeli su sa likvidacijama 24. oktobra 1944. godine kada su streljani: 1. HAJOŠ Peter (izdajnik i potkazivač), 2. SEVAL Franja (izdao 1941. smrtovnicu za Jugoslaviju), 3. MAROŠ Šime (sabotaža) i 4. DOMANJ Janoš (špijun-izdao druge). Sledećeg dana presuđeno je: 5. HORVAT Palu, 6. KOMLOŠ Šandoru i 7. HAJOŠ Mihalju za koje se smatralo da su bili agenti mađarske policije. Dvadeset devetog oktobra zbog pripadnosti Stranci strelastih krstova streljani su: 8. DŽIDA Antal, 9. DŽIDA Ferenc i 10. ANTON Laslo. Do masovnijeg streljanja došlo je od 30. oktobra do 17. novembra 1944. godine. U tom periodu streljani su: 11. TAKAČ Ferenc (ubio pet partizana), 12. KIŠ Ištvan (linčovao engleskog pilota), 13. MIHALET Ištvan (ubijao Srbe), 14. NOVAK Đena (ubijao Srbe), 15. FIŠER Jakob (njilaš), 16. MAJER Ištvan (njilaš), 17. MARKO Dezider (njilaš), 18. KELER Risar (njilaš), 19. PAŠTROVIĆ Mirko (njilaš), 20. VIDAKOVIĆ Jožef (njilaš), 21. PENZEŠ Janoš (njilaš), 22. MAĐAR Janoš (njilaš), 23. AFETNONE Šandor (njilaš), 24. RAIČ Miško (njilaš), 25. FALCIONE Šandor (njilaš), 26. FAJFER Laslo (njilaš), 27. KATONA Andrija (njilaš), 28. REFLE Jakob (turani), 29. BOGNIČAR Mihalj (potkazivač), 30. UGRI Laslo (potkazivač), 31. ŠPANJOL Jožef (potkazivač), 32. KRIŽAK Paja (potkazivač), 33. KOLAR Nandor (potkazivač), 34. MORO Lajoš (njilaš), 35. ODRÍ Andrija (njilaš), 36. LUKIĆ Ljudevit (turani), 37. BAĐE Laslo (turani), 38. MAREŠ Ištvan (turani), 39. ŠAJB dr Karolj (učestvo-vao u raciji), 40. ŠAJB Rozalija (racija), 41. GEDEI Tibor (turani), 42. ŠUŠAK Đena (turani), 43. TOLMAČ Josip (špijun), 44. TOMA Antun (njilaš), 45. PAJKO Nandor (njilaš), 46. JAKOB Đula (imredista), 47. TURKO Imre (imredista), 48. HAJNAL Šandor (imredista), 49. FALCIONE Elza (saboter), 50. ŠOVANJ Andraš (njilaš), 51. ŠIMON Antun (turani), 52. BOGNIČAR Mihalj (turani), 53. BALOG Margit (potkazivač), 54. BALOG Mihalj (turani), 55. ŠIMON Andraš (turani), 56. NEBOJSA Mihalj (turani), 57. RIC Jožef (turani), 58. ČENDIČ Jožef (turani), 59. BOGDAN Mačaš (turani), 60. ŠOVANJ Ferenc (turani), 61. ŠUGAR Mihalj (njilaš), 62. ULARIN Đula (mađarski oficir-ubijao u Rusiji), 63. SOBODIČ Ferenc (turani), 64. KOMLOŠ Ištvan (špijun), 65. TELI Ištvan (turani), 66. RIC Jožef (agent), 67. MATKOVIĆ Laura (sarađivala sa Nemcima), 68. MERE Laslo (njilaš), 69. FLAMAN Đula (špijunš), 70. BURNAČ Deneš (potkazivač), 71. HAJNAL Pal (potkazivač), 72. HAJNAL Margita (potkazivač) i 73. GERTNER Šimon (njilaš).

Veoma je teško sa sigurnošću tvrditi i tačan broj stradalih Mađara na celoj teritoriji Vojvodine. U publicistici, posebno mađarskoj i našoj, ali i radovima sa naučnom pretenzijom, brojke su veoma rastegljive i one se kreću od dvadeset, četrdeset, pa i više hiljada stradalih Mađara. Tibor Čereš, pozivajući se na podatke dvojice katoličkih sveštenika

⁶²⁸ Cs eres T, *Vérbosszú Bácskában...*, 246.

Martona Siča iz Bačkih Vinograda i Jožefa Kovača iznosi kao tačnu brojku 34.491, mada se u poslednje vreme najčešće pominje broj od dvadeset hiljada nevino stradalih Mađara.⁶²⁹

Moja dosadašnja istraživanja, iako nepotpuna, tu brojku svode na oko pet hiljada stradalih, i reč je samo o vojvođanskim Mađarima. Analizom partijskih dokumenata i onih koji su nastali od strane vojnih organa, uveravaju me da je ta brojka najbliža istorijskoj realnosti i da je rezultat politike ravnoteže sa mađarskim zločinima u toku rata i principa "oko za oko, zub za zub" na kome je naročito insistiralo pokrajinsko partijsko rukovodstvo. Istražujući zvanične podatke o stradalima, pre svega Srbima u toku rata, došao sam do saznanja da je reč o broji između pet i osam hiljada za šta su direktno bile odgovorne mađarske okupacione vlasti u Bačkoj.⁶³⁰ Takođe, broj onih Mađara za koje se smatralo da potpadaju pod kategoriju ratnih zločinaca iznosio je oko pet hiljada.⁶³¹

S obzirom da se već krajem novembra 1944. godine menja stav prema Mađarima teško je pretpostaviti da je "politika namirivanja ratnih dugova" do kraja izvedena od strane vojvođanskih komunista. Mada obračun sa onima za koje se smatralo da su ratni zločinci traju i posle promene politike prema Mađarima, ipak je primetno da se od tada sve više teži vođenju legalnih sudskih postupaka. Takođe je primetna i pojava tzv "klasnog pristupa" gde se brojnije kažnjavaju intelektualci, sveštenici, trgovci, bogatiji seljaci itd, a sve je više primera blažeg kažnjavanja radnika i agrarnog proletarijata. Naravno, i tu su izuzimani pripadnici Stranke strelastih krstova.

Od promene stava primetna je i pojava da nova vlast sve jasnije iskazuje nužnost diferenciranog pristupa mađarskoj manjini u odnosu na nemačku. U uputstvima komandama vojnih oblasti od 20. novembra 1944. godine, Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju upozoravala je da se u nekim mestima Banata, a naročito u Bačkoj, učinjene greške i da je blaži postupak bio prema Nemcima nego prema Mađarima *Stav prema Mađarima treba razlikovati prema tome kako su se oni odnosili prema slovenskom stanovništvu. Treba*

⁶²⁹ Mađarski kardinal Mindsenti među prvima je posle rata (1946) javno progovorio o broju nevino stradalih Mađara od strane Titovih komunista. Već tada je pominjao brojku od 40.000 koju je pokušao T. Čereš da u svojoj knjizi, a na osnovu tuđih podataka predstavi kao tačnu. Međutim, dr Šandor Mesaroš među prvima je izneo najčešće pominjanu brojku od 20.000 stradalih koju je prihvatila i mađarski istoričar Enike Šajti. Brojka koju pominje Š. Mesaroš potvrđena je navodno od samog Svetozara Kostića Čape koji je posle oslobođenja bio načelnik OZNE za Vojvodinu i koju mu je ovaj pomenuo u jednom njihovom razgovoru. Neka koincidencija postoji između ove cifre sa brojem i stradalih Srba sa kojim se operisalo prvih dana oslobođenja. Naime, 4. decembra 1944. godine, neposredno posle promene stava nove vlasti prema Mađarima, pojavio se jedan dokument u kojem se isticalo da je *mađarski okupator, uz pomoć nemačkih potstrekača izvršio stravične zločine u kojima je izgubilo živote preko 20.000 stanovnika Bačke i Baranje i da svi ovi masovni zločini vaze za odmazdom. Hiljade grobova naših nevinih žrtava očekuje da zaslužena kazna stigne sve počinitelje, inicijatore i pomagaše ovih stravičnih zločina.* (MV. AZ, br. 318).

Moj razgovor sa Slavkom Kuzmanovićem, u Matici srpskoj 17. X 1978. predsednikom Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača i javnim tužiocem Vojvodine za suđenje ratnim zločincima, u suštini negira broj stradalih Srba u Vojvodini od strane okupacionih vlasti od 20.000. Naime, on je smatrao da je taj broj namerno uvećan baš 4. decembra 1944. godine *iz razloga da bi se u izvesnom smislu umanjila odgovornost za likvidaciju nevinih Mađara prvih dana oslobođenja.*

Podaci koje je izneo dr Mesaroš, ali i drugi, znatno se razlikuju i od podatka koji je u jednom intervjuu o Vojnoj upravi izneo dr Ranko Končar napominjući da se u vreme njenog delovanja ne može govoriti o više od četiri hiljade stradalih Mađara. (Vreme, Beograd 14. XI 1994, 64).

⁶³⁰ Prema dokumentima Anketne komisije broj ubijenih u Bačkoj za vreme rata iznosio je 8.582 lica od kojih 6.070 muškaraca, 1630 žena, 212 staraca i 670 dece. (AV. F. PK KPS za Vojvodinu, br. 5699).

⁶³¹ Iz današnjeg ugla teško je vrednovati da li su oni svi baš potpadali pod tu kategoriju, ali sa onovremene pozicije pobednika i pripadnika antifašističke koalicije oni su to nesumnjivo bili.

praviti razliku između čestitih i onih koji su se izdajnički odnosili prema slovenskom stanovništvu Bačke, Baranje i Banata.

Sve one mađarske pripadnike koji su, bilo samo učestvovali, ili podstrekivali nemačko-mađarske okupatore u progonima slovenskog dela stanovništva, treba upućivati u logore zajedno sa Nemcima, a sve one antifašiste Mađare, naročito iz krajeva gde su se oni pravilno držali prema našem stanovništvu, a koji se dobrovoljno jave u našu narodnooslobodilačku vojsku treba upućivati u naše jedinice.

*Svi ostali Mađari sa teritorije Banata, Bačke i Baranje sposobni za rad, a prema uputstvima naših vlasti mobilisaće se, za sada, u naše jedinice.*⁶³² Na kraju se posebno zahtevalo hitno oslobađanje svih onih logorisanih Mađara koji nisu potpadali pod kategoriju ratnih zločinaca.

Reagujući na ova uputstva Vojne uprave, Komanda područja Stari Bečež, takođe je upozoravala na izvesne učinjene greške od strane narodnih stražara. Konstatovala je da su u dosadašnjem radu učinjene mnoge nepravilnosti, a posebno prilikom naredbe da svi Mađari moraju nositi bele trake oko ruke, da su bili izloženi batinanju i raznim maltretiranjima. Posebno se zahtevalo da se *ovakvi i slični slučajevi za svagda spreče.*⁶³³

Od kraja novembra 1944.godine otpočelo se sa masovnijim otpuštanjem Mađara iz logora. Tako je, na primer, uz otpusnicu koju je izdala Komanda logora u Novom Sadu na slobodu pušten Andraš Ekres koji se u njemu nalazio od 26.oktobra do 26.novembra 1944.godine. U otpusnici je stajalo da mu se posle puštanja iz logora *dozvoljava slobodan povratak kući i slobodno kretanje.* Međutim, kretanje je ipak bilo ograničeno samo na mesto boravka, uz česte kontrole i proveravanja.⁶³⁴

Izgleda da promene stava prema Mađarima nisu u svim sredinama primljene sa razumevanjem, pa ni odobravanjem. Iz tih razloga izdata su od strane Ivana Rukavine, komanadanta Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju 1.decembra 1944.godine nova uputstva koja su kompleksnije definisala odnos vlasti prema Mađarima i Nemcima. U njima se isticalo: "U postupcima prema Mađarima i Nemcima događali su se u nizu mjesta i sela nepravilni postupci, koji samo bacaju ljagu na naše vojne organe i štete interese našeg naroda i naše države. Da bi u buduće postupak prema Mađarima i Nemcima bio pravilan i jedinstven na čitavoj teritoriji pod Vojnom upravom naređujem sledeće:

1. Prema odlukama II zasedanja AVNOJ-a smatraju se manjine ravnopravnim građanima Jugoslavije, što se prema tome odnosi i na Mađare koji se u svojim pravima izjednačavaju sa ostalim stanovništvom naše zemlje. Od toga se izuzimaju samo oni Mađari koji su kao ratni zločinci bili neposredno umešani u zločine mađarskih fašista. Takvi se Mađari imaju predati vojnim vlastima koje će im suditi. Iz ovog sledi:

a/ da se imaju odmah raspustiti svi logori sastavljeni za Mađare, a da se u logorima imaju zadržati samo oni okrivljenici koji se nalaze pod istragom sudskih organa ili su već kažnjeni od strane za to nadležnog vojnog suda.

b/ Svi Mađari podležu vojnoj obavezi kao i ostalo stanovništvo. Njih treba mobilisati dobrovoljno.

⁶³² AV.F.170.20/944.

⁶³³ Zbog ovakvih nepravilnosti najviši vojni rukovodioci područja Stari Bečež smenjeni su i raspoređeni na druge, isto tako odgovorne dužnosti. (IASASB.F.110.K.3.dok b.b).

⁶³⁴ M a t u s k a M, *A megtorlás napjai...*,21.

c/ Mađarsko muško stanovništvo od 18 do 30 godina, ukoliko ne stupi u NOV biće prema uputima mobilisani u vojničke radne jedinice. Te radne jedinice se u svemu potpuno izjednačuju sa operativnim jedinicama kako u svojoj organizaciji i u disciplini, ishrani, smeštaju, kao i u duhu koji treba u njima da vlada. Prema potrebi u te radne jedinice mogu biti mobilisani i obveznici ostalih narodnosti.

2. Postupak prema Nemcima koji su u ogromnoj većini stajali na strani zlikovačkog njemačkog fašizma biće sledeći:

a/ U našu vojsku mogu stupiti samo oni Nemci koji su to zaslužili svojim aktivnim antifašističkim radom. Sve ostalo muško stanovništvo nemačke narodnosti od 16 do 60 godina podleže obaveznoj radnoj službi. Obveznici radne službe biće okupljeni u odgovarajućim kasarnama i logorima organizovani u radne jedinice i pod potrebnim osiguranjem upućeni na radove kako to budu zahtevale prilike. U kasarnama i logorima treba da vlada oštra vojnička disciplina, ali ni u čemu ne smeju da liče na fašističke logore koji su bili mučilišta. b/ Svi oni Nemci koji su aktivno učestvovali u zločinima ima im se suditi. c/ U slučajevima kada to zahetva vojna situacija ili sigurnost naše pozadine moćiće se po specijalnom odobrenju Vojne uprave izvršiti iseljenje sveg nemačkog stanovništva iz pojedinih gradova i sela u druga za to pogodna sela gde će se moći sprovesti nad njima kontrola.

3/ Od svih krivaca koje presudi Vojni sud na izdržavanje kazne u logoru formiraće se jedinstveni logori bez obzira na narodnost. Ljudstvo koje se nalazi u tim logorima lišeno je slobode i izdržava svoju kaznu. To znači da im se zabranjuje kontakt sa stanovništvom i da će se na radove upućivati pod strogom kontrolom. I u tim logorima postupak mora biti čovečan.

4/ Sva prijašnja naređenja Vojne uprave po ovim pitanjima se stavljaju van snage", kaže se na kraju ovog dokumenta.⁶³⁵

U Banatu, u poređenju sa Bačkom nije bilo drastičnijih primera represije prema Mađarima. Međutim, u naređenjima komandanta Vojne oblasti Jovana Beljanskog mogu se zapaziti mnoge greške koje su i same vlasti priznavale. Tako je naređeno da se sva imovina oduzeta od Mađara prilikom logorisanja vrati vlasnicima. U dopisu se isticalo da: *Ukoliko su stvari oduzete od Mađara već podelejne narodu potrebno je da se po mogućstvu sve stvari oduzmu od sadašnjih držalaca i na svaki način vrate sopstvenicima. Ukoliko je to nemoguće trebalo bi na neki način nadoknaditi pretrpljenu štetu.*⁶³⁶

Promene prema mađarskom stanovništvu izazvale su posebne reakcije i nezadovoljstva među Srbima u šajkaškoj, koji su smatrali da se njima odustaje od oštrijih mera prema Mađarima. Da bi na izvestan način ublažili ove reakcije vlasti su štampanim proglasima o presudama preplavile Šajkašku, ali to po svemu sudeći, nije davalo zadovoljavajuće rezultate. Tako su stanovnici Žablja, putem plakata, bili obavješteni da je na osnovu održanog pretresa 29. novembra 1944. godine, Vojni sud doneo presudu protiv okrivljenog Mikloša Bergera, radnika *da je kriv što je 1942. za vreme racije u Žablju odneo sa salaša Ise Kapetanova dva zimska kaputa, jedan šal, tri zimske haljine, ženskog rublja, kukuruza i još neke stvari čime je počinio delo teške pljačke kažnjivo po članu 14 Uredbe o Vojnim sudovima, radi čega ga je Vojni sud Vojne oblasti NOV Jugoslavije za Bačku i Baranju osudio na kaznu prisilnog rada u trajanju od godinu dana.* U obrazloženju ove presude

⁶³⁵ AV.F.170.69/944.

⁶³⁶ MV.AZ, br.6520.

kaže se da je *optuženi krivac krao stvari u vreme kada su pošteni Srbi morali napustiti svoje domove i da je koristio masovno ubijanje za svoje niske materijalne svrhe. Ovakvi elementi moraju se popraviti ili nestati iz društva jer u našoj zajednici, u našoj državi za koju su hiljade i hiljade naših sinova dali živote nema mesta za lopove i bandite.*⁶³⁷

Međutim, srpsko stanovništvo šajkaških sela ovim nije bilo zadovoljno čak ni posle javnog streljanja okrivljenih za raciju 10. januara 1945. godine u Čurugu.⁶³⁸

Nezadovoljni stavom vlasti u odnosu prema Mađarima preko organa Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju stanovnici Čuruga uputili su Komisiji za utvrđivanje ratnih zločinaca, januara 1945. godine zahtev da se svi Mađari i Nemci ovog mesta uklone i rasele *jer je miran i nesmetan zajednički život sa njima, nakon zločina koji su oni za vreme okupacije, a posebno u raciji počinili, nemoguć.* Na osnovu zahteva i obrazloženja, potkrepljenog i izjavama svedoka, Komisija je, na osnovu čl. 19 Pravilnika za organizaciju njenog rada, ustanovila da su svi stanovnici mađarske nacionalnosti ovog mesta odgovorni, i da se proglašavaju za ratne zločince. O ovoj odluci Komisija je 29. januara 1945. godine obavestila i više instance.⁶³⁹ Tom prilikom otpočelo je iseljavanje Mađara iz ovog mesta, a Vojno upravno odeljenje Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju izdalo je jedan kominike u kojem se isticalo: *Na dan 23. januara iseljen je jedan deo stanovništva opštine Čurug u žabaljskom srezu. Ova mera poduzeta je na osnovu predloga Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača u Vojvodini koja je posle dugotrajnih istezivanja, a na osnovu obilnog dokaznog materijala utvrdila, da je sve odraslo stanovništvo mađarske narodnosti iz Čuruga direktno ili indirektno učestvovalo u krvavoj raciji januara 1942. godine. Komisija je taj deo stanovništva proglasila ratnim zločincima i to na osnovu čl. 19 svog pravilnika za organizaciju rada.*

Ova mera bila je potrebna da bi se u pomenutoj opštini obezbedilo normalno funkcionisanje života i da bi se pravedno kaznili oni koji su za vreme okupacije učestvovali u zlostavljanjima, terorisanju i ubijanju našeg naroda.

*Iseljeni stanovnici Čuruga su Mađari, ali se ova mera ne provodi protiv njih kao Mađara - koji su ravnopravni građani Jugoslavije - već kao zaslužena kazna za njihove zločine. Iseljenje je izvršeno u punome redu, kaže se na kraju ovog kominikea.*⁶⁴⁰

Kao i čuružani sličnu predstavku Komisiji, početkom februara uputili su i meštani Mošorina. Predtavkom koju je potpisalo 75 meštana traženo je da se svih 550 mošorinskih Mađara isele *zbog zločina u kojima su učestvovali u toku rata, a posebno u raciji u kojoj je direktno učestvovalo njih sedamdesetak, dok su ostali u zločinima učestvovali posredno, ili potkazivanjem ili pljačkom imovine ubijenih srpskih porodica.* Na kraju se isticalo *da je dalji opstanak Mađara u ovoj sredini postao nemoguć i pored jasnog stava našeg narodnooslobodilačkog pokreta u pravljenju razlike između poštenih i nepoštenih Mađara jer se u našem mestu ovi prvi mogu na prste izbrojati.*⁶⁴¹

Gotovo celokupno mađarsko stanovništvo iz šajkaške biće proterano i u najvećem broju logorisano u Bačkom Jarku, a kasnije u Gajdobri, Bukinu i dr. Radno sposobno

⁶³⁷ AV.F.183.K.82.dok.br.10/944.

⁶³⁸ Tada su streljani: BALOG Pal, NAĐ Vince, CIPO Marton, JUHAS Jožef i FARKAŠ Imre, svi iz Čuruga. (*Slobodna Vojvodina*, Novi Sad 21. I 1945,3).

⁶³⁹ AV.F.183.K.82.Strogo pov.2/945.

⁶⁴⁰ *Slobodna Vojvodina*, Novi Sad 26. I 1945,2.

⁶⁴¹ AV.F.183.K.82.Strogo pov.7/945.

stanovništvo upućeno je, između ostalog, i u Srem kao pomoćna radna snaga u pripremama partizanskih jedinica za proboj Sremskog fronta i opravku porušene pruge Beograd-Zagreb. Logorisani u Bačkom Jarku korišćeni su, uglavnom, za poljoprivredne radove. U veoma teškim uslovima logorskog života, usled raznih maltretiranja, gladi i raznih bolesti mnogi su i stradali.⁶⁴² Na osnovu knjige umrlih do koje je došao dr Šandor Mesaroš može se zaključiti da je u logoru od januara do maja 1945. godine umrlo 66 odraslih osoba i 55 dece od jednog meseca do 18 godina starosti.⁶⁴³

Zadržavanje radikalnije politike prema mađarskom stanovništvu, posebno u šajkaškoj, od strane partijskog pokrajinskog rukovodstva koje se nije u svemu slagalo sa proklamovanim opredeljenjem jugoslovenskog vođstva, biće povod povremenih kritika. Istovremeno sa tim koincidirala je i poseta Jugoslaviji generalnog sekretara MKP Maćaša Rakošia, inače rodom iz Ade, koji se ilegalno, januara 1945. godine, susreo, prvo sa vojvođanskim, a zatim i sa jugoslovenskim komunističkim vođstvom. Od Josipa Broza Rakoši je zatražio da se prekine sa represivnim stavom prema Mađarima, ali i da se odustane od ideje da se Mađari proteraju iz Jugoslavije kao što je to učinjeno od strane čehoslovačkog rukovodstva. Posle Rakošijeve posete, koja je usledila najverovatnije uz znanje Staljina, Josip Broz je pozvao Jovana Veselinova i Isu Jovanovića, najviše pokrajinske funkcionere, na razgovor o problemima rešavanja položaja mađarske manjine u Vojvodini. Prema sećanjima Ise Jovanovića, *Tito je bio prilično ljut na mene i Veselinova, kritikujući nas što smo dozvolili odmazdu nad Mađarima, ni krivim ni dužnim ljudima, radnicima koji nisu bežali pred nama.*⁶⁴⁴ Pozivajući se na proleterski internacionalizam zahtevao je od vojvođanskog rukovodstva da promeni stav prema Mađarima, čak i u šajkaškim mestima. Završetkom rata, već maja 1945. godine, formirana je državna komisija koja je imala zadatak da ispita sve nepravilnosti učinjene u Vojvodini prvih dana po njenom oslobođenju.

O problemima partijske politike prema Mađarima pisao je i Milovan Đilas, jedan od glavnih kreatora politike međunacionalnih odnosa, u svojim ratnim memoarima. U njima je zabeležio sledeće: *Problem Mađara rešavan je i rešen na sastanku kod Tita. Naime, partijsko rukovodstvo Vojvodine prihvatilo je gledište, bez sumnje zasnovano na raspoloženju srpskog življa - da i Mađare treba iseliti iz Jugoslavije. Reagovanje i zaključivanje iz analogije - da su se mađarski okupatori i mađarski njilaši utrkivali sa nacistima: Srbe nisu masovno streljali kao u Kragujevcu i Kraljevu, nego samo bacali pod led u Dunav kod Novog Sada, Srbe su isterivali sa zemlje i kolonizovali Mađare. Partijsko rukovodstvo bilo je u nedoumici.*

*U CK smo se jedino dopunjavali argumentima - da Mađare ne treba isterati. Glavni razlozi našeg stava: znali smo da će sovjetska vlada biti protiv isterivanja Mađara - sovjetski predstavnici su nam to već stavljali na znanje, jer je mađarska predviđena kao socijalistička. Ni vojska Mađarske, ni formacije domaćih Mađara nisu nas progonile besomučno poput Nemaca. Mađarska nije tako velika da bi smo se od nje plašili, u budućnosti, kao od Nemačke. Među Mađarima je bilo otpora, makar i slabog, postojala je i jedinica, makar malobrojna. I najzad mada niko ne bi znao objasniti zbog čega to nije primenjivao i na Nemce - narod, žene i decu, ne mogu biti krivi za zločine svojih vlastodržaca.*⁶⁴⁵

⁶⁴² Matuska M, *A megtorlás napjai...*, 207-209.

⁶⁴³ Mészáros S, *Holtta nyilvánítva...*, 117-122.

⁶⁴⁴ I. Jovanović, *U službi revolucije*, N.Sad 1987, 198-199.

⁶⁴⁵ M. Đilas, *Revolucionarni rat*, Beograd 1990, 411-412.

Mnoge kritike, ali i brzo stabilizovanje ukupnih prilika u Vojvodini, ubrzo su stavile na dnevni red dalje zadržavanje Vojne uprave. Naredbu o njenom ukidanju doneo je Josip Broz 27. januara 1945. godine ocenivši da je ona u potpunosti izvršila svoje zadatke i da bi njeno dalje delovanje samo usporilo razvoj *daljih revolucionarnih promena na osetljivom višenacionalnom prostoru kakav je vojvođanski*. Prema naredbi vlast je trebalo preneti na civilne organe do 15. februara 1945. godine.⁶⁴⁶

U svom uvodniku, *Slobodna Vojvodina* je 1. februara 1945. godine objavila naredbu i ocenila da je Vojna uprava u mnogome rešila *nemački problem u Vojvodini, a da su mađarski antifašisti shvatili da je njihovo mesto u redovima NOP-a na čelu sa drugom Titom*.

Vojna uprava je na delu teritorije Vojvodine trajala svega 103 dana. Za to vreme počinjeno je nesumnjivo niz grešaka i prema mađarskoj nacionalnoj manjini, posebno prilikom likvidacija, logorisanja, proterivanja i drugih mera, kada je stradalo i nevino stanovništvo.

I pored veoma zategnutih srpsko-mađarskih odnosa na kraju rata, oni će ipak krenuti u pravcu normalizacije, nezavisno od činjenice što su ih i nadalje opterećivali krupni problemi nepoverenja i sumnje, a stradanja Mađara na kraju rata ostaviće dubokog traga u dušama njihovih najbližih. U prilog nešto sporijem uspostavljanju obostranog poverenja bilo je i to što će se u vreme žestokih borbi na Bolmanu zlonamerno širiti vesti da su Mađari namerno gurnuti u prve borbene redove da bi ih što više poginulo. O novoformiranoj jedinici vojvođanskih Mađara "Šandor Petefi" i njenom učešću u borbama na Bolmanu posebno će biti reči u narednom poglavlju. Pronosile su se takođe i vesti o brojnom dezertiranju mađarskih partizana *koji će sa oružjem doći da oslobode okupirane Mađare od strane Srba i Rusa itd.* Od marta meseca 1945. godine u mnogim mestima sa mađarskom većinom, pojavljuju se i brojne nacionalističke i antikomunističke parole i poruke - *živeo Horti, Mađari dolazimo, Dole SKOJ, Mađarska izdržljivost, Smrt Titu* itd. Ovakve parole MNOO Starog Bečeja sagledavao je u širem kontekstu zaključujući *da se među mađarskim stanovništvom oseća izvesno komešanje, koje je svakako u vezi sa ovim fašističkim parolama. Primećeno je sve otvorenije istupanje mađarskog življa prema našoj narodnoj vlasti koje upravo ide do izazivanja*. Mesne vlasti zatražile su dalje instrukcije, ali su i same konstatovale da se ovom problemu mora prići krajnje oprezno i taktično.⁶⁴⁷ Kao preventivnu meru u otklanjanju ovih opasnosti, mesne vlasti donele su odluku da se sve mađarsko satnovništvo u gradu, koje je naseljeno posle 1941. godine, protera. Tako je polovinom aprila 1945. godine Stari Bečej napustilo 104 porodice sa 335 članova, od ukupno 121 porodice koliko ih je naseljeno u toku rata.⁶⁴⁸

Antijugoslovensko raspoloženje vojvođanskih Mađara podsticano je i brojnim lecima koji su se pojavili u martu 1945. godine. Tako je tzv Nacionalni pokret slobode Mađarskog kraljevskog domobranstva uputio poziv vojvođanskim Mađarima, u kome se upozoravalo da su *viši strateški razlozi i gresi prošlosti učinili da dobar deo Mađarske prepustimo neprijatelju...Učinićemo sve da vas spasemo od osвете i oslobodimo vas od crvenih strašila...Pozivamo vas da uništavate sve što je od koristi Rusima*.⁶⁴⁹

⁶⁴⁶ AV.F.170.146/945.

⁶⁴⁷ IASASB.F.118.1.226.dok.b.b.

⁶⁴⁸ IASASB.F.130.6.dok.b.b.

⁶⁴⁹ *Štampani letak*. Registratura bivšeg PK SKV, dok.b.b.

Međutim, sve ove pojave gubile su politički smisao pred jasnijom nacionalnom politikom Komunističke partije Jugoslavije i društveno-ekonomskim promenama koje će uslediti nakon završetka rata.

c. Vojvođanski Mađari u partizanskim jedinicama na kraju rata

U razvoju narodnooslobodilačkog pokreta, naročito od 1943.godine sve je jasnije uverenje o oportunisti stvaranja posebnih vojnih jedinica, sastavljenih od pripadnika nacionalnih manjina. Tako je pored albanske, čehoslovačke, italijanske i nemačke jedinice, došlo i do stvaranja mađarskog partizanskog bataljona, avgusta 1943.godine. Najrealnije mogućnosti i pretpostavke za njegovo formiranje bile su u Slavoniji. Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ, Štab II Slavenskog korpusa Hrvatske, odlukom od 15.avgusta 1943.godine formirao je mađarski bataljon pod imenom "Šandor Petefi". Bataljon je formiran u Slavonskom Drenovcu, mestu na obroncima Papuka, a činilo ga je oko osamdeset boraca, od kojih su šezdeset bili mađarske nacionalnosti. Oni su se do tada borili u raznim jedinicama tog regiona a i šire. Za komandanta i komesara postavljeni su Ferenc Kiš i Karolj Geri. Među borcima je bilo 13 članova KPJ i 15 članova SKOJ-a. Komandovanje je bilo na mađarskom jeziku, a na partizanskim kapama borci su pored zvezde petokrake, imali mađarsku nacionalnu trobojku. U odluci o formiranju bataljona, koji je bio u sastavu Podravnog partizanskog odreda precizirana je i njegova dužnost - mobilizacija što većeg broja boraca Mađara kako bi bataljon mogao prerasti u brigadu i *uvlačenje svih pripadnika mađarske manjine u narodnooslobodilačku vojsku za borbu protiv fašizma i uspostavu prave i istinske demokratije*, što je istaknuto u pozdravnim telegramima Glavnom štabu NOV i POJ Hrvatske i vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu.⁶⁵⁰

Formiranje vojnih jedinica, sastavljenih od nacionalnih manjina, imalo je poseban politički smisao, a formiranje mađarskog bataljona trebalo je da doprinese pokretanju revolucionarne borbe i u susednoj hortijejskoj Mađarskoj gde je, posle slamanja revolucije 1919.godine, komunistički pokret ostao bez mnogih kadrova. Bataljon je trebalo razviti u vojno središte svih antifašistički opredeljenih Mađara i njegovom borbom distancirati ga od fašističkih snaga u Mađarskoj, ali i zločina koji su učinjeni prema srpskom i jevrejskom narodu.

U afirmaciji ovih procesa u NOP-u Jugoslavije, najviše vojno rukovodstvo NOV i POJ uputilo je krajem avgusta 1943.godine informaciju Georgi Dimitrovu, načelniku Informativnog odeljenja CK SKP /b/ i Radio stanici *Slobodna Jugoslavija* u Sovjetskom Savezu u kojoj ih obaveštava o formiranju mađarske vojne jedinice, potencirajući i na taj način širinu svoje antifašističke borbe.⁶⁵¹

S obzirom da u Mađarskoj nisu postojali uslovi za stvaranje partizanskih jedinica, formiranjem ovog bataljona, a naročito od 1944.godine, antifašistički borci počinju i iz Mađarske da pristižu u Srem, ali i Slavoniju, kao što je bio slučaj u španskom građanskom ratu.

Ustaške vlasti, ali i Mađarsko poslanstvo u Zagrebu, veoma su pažljivo pratili formiranje bataljona "Šandor Petefi" i njegove vojne akcije.⁶⁵² Već samo prisustvo bataljona

⁶⁵⁰ B a k i F. - V é b e l L, *A Petőfi brigád*, N.Szád 1983,32/b.

⁶⁵¹ J o s i p B r o z T i t o, *Sabrana dela*, tom 16, Beograd 1984,149-150.

⁶⁵² Mađarski poslanik u Zagrebu F.Marósi imao je veoma precizne podatke. On je 8.oktobra 1944. obaveštavao mađarsku vladu da su "banditi" ukrali mađarsku zastavu mesne organizacije MKK u Grubišnom Polju kako bi imali nacionalnu zastavu i kako bi na nju prišili crvenu petokraku (OL.ME.1943.R.30933).

na slavonskom području omogućavalo je procese širih političkih diferenciranja Mađara, njihovo uključenje u antifašističku borbu, ali i realnu alternativu sve agresivnijoj Stranci strelastih krstova, posebno posle uspešne likvidacije vođe ove stranke u Osijeku Antala Kovača, krajem septembra 1943.godine.⁶⁵³

Intenzivnije vojne akcije bataljona "Šandor Petefi" neposrednije su inspirisane vojnim uspesima antifašističke koalicije i NOP-a. U tom pogledu propaganda iz Mađarske posle njene okupacije od strane Nemačke (marta 1944.) - da se Mađari ne smeju boriti protiv Mađara - nije imala političkog uticaja. Ni gubici u ljudstvu nisu suzili antifašistička raspoloženja boraca mađarske nacionalnosti, ali ostaje činjenica da bataljon u to vreme nije uspeo da se omasovi i prerasti u brigadu. Do toga će doći tek oslobođenjem delova teritorije Vojvodine, kada su stvorene realnije mogućnosti za masovnije uključivanje mađarske manjine u antifašistički pokret.

U drugoj polovini novembra 1944.godine kada je došlo do promene generalnog stava prema mađarskoj manjini i njeno oslobođenje "od kolektivne krivice", stariji komunisti Mađari pokrenuli su inicijativu da se i na teritoriji Bačke formira partizanska jedinica koja bi bila sastavljena od pripadnika mađarske manjine.

Mađari Banata ušli su u sastav vovođanskih brigada koje su formirane posle oslobođenja ovog područja, dok će centar za stvaranje partizanskih jedinica u Bačkoj postati Bačka Topola i Sombor.

Početkom novembra 1944.godine jedna delegacija Mađara iz Bačke Topole zatražila je od GNOOV-a dozvolu za formiranje mađarske partizanske jedinice. Ona je tada dobila odgovor da će se njihove želje razmotriti i da će *svakako neko iz Novog Sada doći na teren da izvidi i reši problem mađarskih dobrovoljaca*.⁶⁵⁴ Inicijatori formiranja mađarskog bataljona nisu odustajali, a posebno je bio aktivan Ištvan Varga, učesnik španskog građanskog rata koji je u to vreme boravio u Bačkoj Topoli. Njegovo poznanstvo sa Kostom Nađom, komandantom GŠ NOV i POV bilo je možda presudno da se ubrza proces stvaranja ove vojne jedinice. Posle razgovora sa Kostom Nađom, Glavni štab NOV i POV odobrio je 23.novembra 1944.godine formiranje prvog bataljona "Šandor Petefi" i na teritoriji Vojvodine. Za komandanta bataljona određen je Ištvan Varga, a za političkog komesara Ištvan Lerik. Njima je izdato posebno ovlašćenje da mogu na čitavoj teritoriji Vojvodine prikupljati dobrovoljce. Za sedište bataljona određena je Bačka Topola i on je stavljen pod neposrednu komandu GŠ NOV i POV. U ovlašćenju koje su imali bačkotopolski antifašisti, isticalo se da sve vlasti, vojne i građanske, imaju ovaj bataljon smatrati kao organsku jedinicu NOV i POJ.⁶⁵⁵

Pored Ištvana Varge i Ištvana Lerika na mobilizaciji dobrovoljaca iz Bačke Topole i okoline radili su i Pal i Imre Červenak. Oni su odmah stupili u kontakt sa revolucionarnim kadrovima Mađarima i aktivno se uključili u propagandu za masovnije angažovanje mađarske manjine u narodnooslobodilačku borbu. Tako su u Staroj Moravici, koja je pored Bačke Topole dala najviše dobrovoljaca (350), uspostavili veze sa Ferencom Čikom i Jožefom Kišom koji su u ovom selu imali značajnog uticaja na mađarsko stanovništvo. Na zboru meštana Ferenc Čik se obratio Mađarima rečima: *Onaj kome je stalo do časti i poštenja ovdašnje mađarske nacionalne manjine, onaj ko na srcu nosi sudbinu vojvođan-*

⁶⁵³ Izveštaj mađarskog poslanika u Zagrebu za oktobar 1943, (OL.ME.1943.R.30933).

⁶⁵⁴ K. B r i n d z a, *Nemirna ravnica*, Stara Moravica 1986,142.

⁶⁵⁵ MV.AZ, br.10352.

skih Mađara, onaj ko ciljeve oružane borbe protiv fašističkog okupatora i domaćih izdajnika smatra svojim, neka se odmah svrsta među dobrovoljce bataljona "Šandor Petefi".⁶⁵⁶

Za svega nekoliko dana u dobrovoljce se prijavilo oko hiljadu Mađara iz Bačke Topole i okoline. Prijavljivanje dobrovoljaca i formiranje bataljona aktivno su pomagala i rukovodstva KPJ. U tim poslovima bila je angažovana Anka Dubajić, organizacioni sekretar OK KPJ za Suboticu, koja je imala i ovlašćenja da posebno nadgleda formiranje brigade i vodi računa da u partizansku jedinicu uđu samo klasno svesni elementi, pa je iz tih razloga najviše dobrovoljaca i bilo iz redova siromašnih seljaka, radnika i zanatlija.⁶⁵⁷

Odlukom GŠ NOV i POV, od 27.novembra 1944.godine mađarski dobrovoljci prebačeni su u Sombor i pridodati šesnaestoj vojvođanskoj diviziji (Prvoj, Drugoj i Četvrtoj vojvođanskoj brigadi) radi vojničke obuke.

Formiranje bataljona od početka su pratili brojni kadrovski, ali i drugi problemi. Osećala se nestašica i političkog i vojnog kadra sa znanjem mađarskog jezika. Na ovu činjenicu upozorio je 2.decembra 1944.godine Ljuba Momčilović, politički komesar GŠ NOV i POV, tražeći od CK KPJ da se u mađarske jedinice upute oficiri sa znanjem mađarskog jezika i sa određenim vojničkim autoritetom, pre svega sa činom.⁶⁵⁸ U tom cilju, kao provereni revolucionarni kadar i kapetan, poslat je u Vojvodinu Rudolf Jontović.

U Somboru, gde se nalazio Štab Šesnaeste vojvođanske divizije i gde su pristigli mađarski dobrovoljci iz Bačke Topole, nalazila se još jedna partizanska jedinica vojvođanskih Mađara. Naime, još krajem oktobra 1944.godine, kada su formirane radne čete od pripadnika mađarske nacionalne manjine u Somboru, stvoren je tzv četvrti dopunski bataljon NOVJ na čelu sa Henrihom Berstom, takođe pod imenom "Šandor Petefi" koji je brojao oko četiristotine boraca.⁶⁵⁹ Dolaskom Mađara iz Bačke Topole i okoline i oni su uključeni u sastav jedinica koje su još uvek bile u fazi formiranja i priprema pred odlučujuće borbe koje su se očekivale.

U vreme obuke, pripadnici mađarskog bataljona koji su bili u sastavu Prve vojvođanske brigade, nalazili su se, na traženje vojne komande Crvene armije u Pečuju, kao posadne jedinice. Tom prilikom, naročito mađarska sređoškolska omladina Pečuja, izražavala je želju da se priključi mađarskom bataljonu, ali se tome suprotstavio Zoltan Vaš, član CK KPM, ističući da će Mađari iz Mađarske formirati svoje jedinice.⁶⁶⁰

Štab Šesnaeste vojvođanske divizije, međutim, radio je intenzivno na formiranju brigade "Šandor Petefi". U tom cilju izdao je svojim brigadama (25.decembra 1944) naređenje da se hitno upute u selo Felše Sent Marton radi sastanka sa ranije formiranim mađarskim bataljonom "Šandor Petefi" u Slavoniji. Odatle su se zajedno uputili prema selu Kišćanj, gde je poslednjeg dana 1944.godine formirana Petnaesta vojvođanska brigada u sastavu šesnaeste vojvođanske divizije. Brigada je imala četiri bataljona sa oko 1.200 boraca, izviđačku četu, sanitetski vod, vozarsku, a nešto kasnije i minobacačku četu. U

⁶⁵⁶ K. B r i n d z a, nav.delo,142.

⁶⁵⁷ Isto,143.

⁶⁵⁸ MV.AZ, br.14616.

⁶⁵⁹ Bataljon je u vreme Vojne uprave bio pod komandom Vojnog područja i Komande mesta Sombor. U najvećoj meri obavljao je radne poslove da bi se kasnije posvetio i vojnoj obuci. Politička predavanja tada su držali: Janoš Herceg, književnik, Jožef Sekelj, stolar, Ištvan Sentđerdi, student i dr. (M. Beljanski, *Mađari somborskog kraja u NOB-u*, Sombor 1973,89-96).

⁶⁶⁰ *Sećanja R.Jontovića i F.Bakia data 16. II 1952*, (MV.AZ, br.5561).

vreme formiranja brigada je bila uglavnom slabo naoružana - sa naoružanjem je bilo svega 85% boraca, ali je takva situacija uveliko bila i sa drugim partizanskim jedinicama.⁶⁶¹

U štabu brigade, sem Rudolfa Jontovića, koji nije rodom Slavonac, bili su sve borci slavonskog bataljona "Šandor Petefi", a slična situacija bila je i u bataljonima i četama. Za komandanta brigade postavljen je kapetan Ferenc Kiš, dotadašnji komandant slavonskog mađarskog bataljona, za političkog komesara Rudolf Jontović, sada već u činu majora, za načelnika štaba poručnik Mihalj Sobočan, za pomoćnika komesara, kapetan Franja Baki, za intendanta potporučnik Matej Žiga, za obaveštajnog oficira Julijus Kiš, oficira OZNE Ivan Kiš i na mestu brigadnog lekara dr Jožef Marijaš.⁶⁶²

Prisustvo brigade na teritoriji Mađarske iskorišćeno je za političke komunikacije sa stanovništvom i propagiranje oslobodilačkih i društvenih ideja jugoslovenskih komunista. Brojnim kulturno-umetničkim priredbama ostvareni su neposredniji kontakti sa mađarskim stanovništvom koje je sa simpatijama prihvatilo partizanske borbe, za razliku od sovjetskih i bugarskih, prema kojima je ono imalo prilične rezerve i zbog negativnog iskustva.⁶⁶³

Prvi borbeni zadatak koji je poveren brigadi "Šandor Petefi", odnosio se na obezbeđenje jedinica Crvene armije i onemogućavanje neprijatelju da se prebaci preko Drave u Mađarsku, uključujući i borbu protiv mogućeg delovanja nemačko-mađarskih snaga na oslobođenim teritorijama. Međutim, već polovinom januara 1945.godine i mađarska brigada dobila je zadatke ofanzivnog karaktera - forsiranje reke Drave. Nakon sporadičnih borbi u kojima je brigada učestvovala, pre svega u cilju obezbeđivanja linije fronta, početkom februara otpočela je i sa fortifikacijskim radovima za obezbeđivanje i drugih jedinica Šesnaeste vojvođanske divizije. U štabskom dnevniku zabeleženo je da je brigada 7.februara 1945.godine učestvovala u borbama i da je tom prilikom utrošeno 21.600 komada metaka i 10 mina, da je imala četiri ranjena borca, a da se naročito istakao komandir Prve čete Prvog bataljona Jožef Štikš, koji je svojim borbenim držanjem sa mitraljezom u ruci omogućio našem Drugom bataljonu povlačenje.⁶⁶⁴

Međutim, prvi ozbiljniji sukobi i gubici usloveli su pojavu određene demoralizacije među borcima. U štabskom dnevniku zabeleženo je da su razlozi tome *destruktivno delovanje neprijateljske propagande i proturanje vesti da su Mađari gurnuti u slavonsko i baranjsko blato da bi ih što više poginulo*. Tih dana zapažaju se i pojave dezertiranja boraca, a nedostatak oružja, uniforme i drugog borbenog naoružanja, negativno je komentarisano konstatacijom da su "brigada odrpanaca". Brigadu je napustilo i petnaest boraca (sa naoružanjem) u želji da se bore u mađarskoj, a ne jugoslovenskoj vojsci. Grupa je uhvaćena na železničkoj stanici u Sigetvaru i vraćena u brigadu gde su trojica organizatora bekstva bila odmah streljana.⁶⁶⁵

Prvih dana marta 1945.godine brigada je učestvovala u žestokim borbama na Bolmanu. Stacionirana u Baranji, između reke Drave i Belog Manastira, njena dva bataljona bila su u mađarskom selu Iločka, jedan u Baranjskom Petrovom Selu, a jedan sa štabom brigade u selu Leč. Šestog marta glavnina nemačkih snaga usmerila se prema Bolmanu u cilju ovladavanja prostorom Baranje kako bi sprečila prodor sovjetskih trupa prema Balatonu i

⁶⁶¹ Isto.

⁶⁶² B a k i F. - V e b e l L, nav.delo, 129-130.

⁶⁶³ MV.AZ, br.21681.

⁶⁶⁴ MV.AZ, br.5561.

⁶⁶⁵ Isto.

dalje ka Beču. Držanjem ove linije Nemci su istovremeno želeli da obezbede povlačenje svojih snaga iz Grčke u pravcu severozapada. Brigada je dobila zadatak da, zajedno sa Sedmom vojvođanskom brigadom, spreči nemačku kontrolu Bolmana. Već 6.marta u selu Bolman ušla je u sukob sa nemačkom prethodnicom koju je uspela da potisne iz sela. Međutim, istoga dana, jake nemačke snage ovladale su selom i brigada se morala povući uz velike gubitke - 50 poginulih i 190 ranjenih.⁶⁶⁶ U štabskom dnevniku zabeleženo je: *Ujutro smo bili prinuđeni da svoje snage izvučemo iz Bolmana i da se koncentrišemo na samo raskršću Međa-Bolman-Pjetlovac, te istoga dana u 14 časova, uz pomoć Sedme vojvođanske brigade krenemo da zauzmemo selo na juriš. Bili smo odbijeni uz osjetne gubitke na kotu 92. Isti smo položaj držali u stalnom vatrenom dodiru sa neprijateljem do 9.marta 1945.godine ujutro. Iza nas se nalazio jedan bataljon Slovačke brigade. Pred samu zoru nastala je žestoka vatra iz teških topova, usled čega se bataljon Slovačke brigade neuredno povukao tako da je nastala i panika kod naših boraca koji su držali položaj te su se i oni morali povući.* U dnevniku se posebno isticalo da je komanda brigade jedva uspela da zaustavi svoje borce od potpunog rasula i bežanja i da je uz velike napore uspela da ih konsoliduje i vrati u vojnički poredak.⁶⁶⁷ Od 9. do 12.marta brigada je bila angažovana na odbrani položaja Majska Međa-Bolman-Pjetlovac, dok je jedan bataljon brigade učestvovao u fortifikacijskim radovima za potrebe šesnaeste divizije što je izazvalo određeno nezadovoljstvo među Mađarima jer su procenjivali da su kao *nepoverljivi elementi uklonjeni sa prvih linija fronta*, a oni su ipak imali želju da imaju oružje i da se bore protiv neprijatelja.⁶⁶⁸

U završnim operacijama na ovom delu fronta koje su vođene 21.marta 1945.godine poginuo je i komandant brigade Ferenc Kiš. U svim ovim borbama mađarska brigada imala je osjetne gubitke, pre svega u ljudstvu - oko 350 mrtvih i ranjenih, a zabeležen je i određen broj nestalih boraca.⁶⁶⁹ Među poginulima, pored komandanta brigade, bili su i sekretar SKOJ-a brigade, komesari I i II bataljona, pomoćnik komesara III bataljona, a ranjeno je i 25 četnih rukovodilaca. Tragično je poginuo i komandant I bataljona, kao i obaveštajni oficir pri štabu brigade.⁶⁷⁰

Vojvođanska štampa, a posebno pokrenuti list na mađarskom jeziku *Szabad Vajdaság* sa velikim interesovanjem pratila je borbeni put brigade, ali je zanimljivo da njeno formiranje nije zabeleženo na stranicama ovog lista.

U analizi Bolmanske operacije, štab Petnaeste vojvođanske brigade ocenio je da je u njoj bilo grešaka. *Prva greška po našem mišljenju, je što smo potpali pod Pedeset prvu diviziju od čije strane je učestvovalo naših jedinica u borbama bilo zapostavljeno i došlo je do cepanja naših jedinica, čime se gubila mogućnost jedinstvenog komandovanja.* Isto tako, ocenjeno je *da su se borci pokazali veoma dobro, ali da je komandni kadar podbacio, naročito kod povlačenja koje je vršeno neuredno i zbog toga je bilo dosta gubitaka.*⁶⁷¹

Od 21.marta do 1.aprila 1945.godine brigada "Šandor Petefi" nalazila se na položajima duž reke Drave, između Bolmana i Jagodnjaka, sa zadatkom da spreči njeno ponovno forsiranje od strane Nemaca. Odlukom Vrhovnog štaba o reorganizaciji vojnih snaga NOV

⁶⁶⁶ Operativni izveštaj štaba Petnaeste vojvođanske brigade od 15.marta 1945, (MV.AZ, br.5554).

⁶⁶⁷ Isto.

⁶⁶⁸ MV.AZ, br.5561.

⁶⁶⁹ Izjave date od strane R.Jontovića i I.Červenaka, AVJ.br.Reg.13-5.K.970).

⁶⁷⁰ MV.AZ, br.21681.

⁶⁷¹ AVJ.br.Reg.11-5.K.970.

i POJ, od 1. aprila 1945. godine ukinute su samostalne vojne jedinice formirane po nacionalnom principu. Borci brigade "Šándor Petefi" nastavili su da se bore u sastavu Šesnaeste divizije, učestvujući u završnim operacijama za oslobodjenje severozapadnih delova Jugoslavije.

Prema dosad istraženim podacima, u završnim operacijama za oslobodjenje Jugoslavije učestvovalo je oko deset hiljada vojvođanskih Mađara. Koliko ih je u tim borbama tačno poginulo teško je utvrditi, ali su zato veoma korisni podaci koje je u svojoj knjizi o revolucionarnom pokretu u Staroj Moravici izneo Karolj Brindza zabeleživši da je od 435 Staromoravičana, koji su bili najbrojniji u "Petefi" brigadi, u završnim operacijama stradalo 63 borca i to uglavnom u poslednja dva meseca Drugog svetskog rata.